

NEŞİR HEY'ETİ

Dr. Câhid BALTACI

Ömer Ziya BELVİRANLI

İ. Lütfi Çakan

Selçuk ERAYDIN

Dr. İsmail ERÜNSAL

Dr. Mehmed İBŞİRLİ

Av. Mevlüt UYSAL

HİCRET KRİTERİ

İsmail Lütü ÇAKAN

«Feth-i mübîn»in(1) gerçekleştiği, Mekke'nin fethedildiği büyük sevinç gününde müslümanlardan, bir şeyin burukluğu ile kıvrananlar göze çarpıyordu: İşte Muçâşi' b. Mes'ud(2), işte Ya'la b. Ümeyye(3) ve işte Safvan b. Abdîrahmân... Bunlardan Safvan, o güne kadar Mekke'de kalmış olan babasını Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarmış şöyle diyordu:

— Ey Allah'ın Rasûlü! Babama da hicret'den bir pay ayır, onu bundan mahrum etme!

Günün ve sonrasının muzaffer komutanı Hz. Peygamber bu ricaya;

«— Mekke'nin fethinden sonra (Medineye) hicret bitmiştir!» cevabını veriyordu.

Safvan, «bu mes'ele ricacı kullanmaya değer» diye düşünüyor, Hz. Peygamberi'n sevgili amucası Hz. Abbas'a gidip Hz. Peygamber nezdinde babası için şefaâtçi olması ricasında bulunuyordu.

Hız. Abbas, ricayı kıramıyordu. Ne var ki, Hz. Peygamberin de cevabı değişmiyordu. Hız. Abbas'ın, «iyi ama ben senin adına söz vermiş, yemin etmişim» demesi üzerine, Rasûlullah elini uzatıyor «**Amcamın yeminini yerine getiriyorum, (fakat hicret bitmiştir) buyuruyordu**(4).

Safvan b. Abdîrahman'ı, Mücâşi' b. Mes'ud'u, Ya'la b. Ümeyye'yi

1 — bk. el-Feth (48), 1.

2 — bk. Buhârî, meğâzî 53.

3 — bk. Nesâî, bey'at, 9,15.

4 — İbn Mâce, keffârât, 12.

ve benzeri müslümanları fetih gününde böylesi bir istekte bulunmaya mecbur eden neydi? Hicretten pay istemek nedendi, ne demektir?..

* * *

XV. asrını idrak ettiğimiz hicret, çok çeşitli açılardan iki yıla yakın bir süreden beri muhtelif seviyede değerlendirilmektedir. Değerlendirmeler, tabii olarak, müelliflerin sosyo-psşik meselelere bakış açılarına göre hicret'in yorumlanmasından ibâret olmaktadır. Bir başka ifade ile XV. asrın hicret'e bakışı dile getirilmektedir(5).

Biz burada, şimdiye kadar yapılan değerlendirmelerden farklı olarak hicret'i, kriter niteliğiyle incelemeye ve o kriter ile 15 asrı (ve tabii XV. asrı da) değerlendirmeye malzeme teşkil edecek bazı noktaları tesbite çalışacağız. Hicret'in gerçek ehemmiyeti de herhalde, onun, ne türlü bir kriter olduğunun ortaya konmasıyla daha tam olarak anlaşılabilir olacaktır.

* * *

Müslümanlık şerefının, fetih sevincinin ve müslümanlığın hâkimiyyetine girmiş emîn beldede(6), emniyetle yaşama imkânlarına kavuşmuş olmanın mutluluğunu Safvan gibi bazı mü'min yüreklerle duydurmayan hicret'den nasibsiz kalma kuşkusunu, hicretin, o günün müslümanı ve müslümanlığı için oldukça önemli bir kriter olduğunu ve bunun herkes tarafından bilindiğini göstermektedir.

Hicret'in bu niteliği, mü'minlerin kendi içlerinde, kendiliklerinden geliştirdikleri bir gerçek değildi, şüphesiz... Onları bu inanç ve kabule sevkeden İslâm'a ait değer ölçüleri, âyetler, hadisler ve uygulamalar vardı. Şimdi, bahis mevzuu delillerle hicret'in kriter olarak geçerli olduğu sahaları belli bir irtibat ve tarihi gelişim çizgisi istikametinde tesbite çalışalım.

Herşeyden önce hicretin, peygamberlerin müsterek kaderi ve aksiyonu oluşu dikkate değer bir noktadır. Hz. Peygamber, ilk vâhy'in dehşetini biraz olsun atlattıktan sonra hanımı Hatice'nin delâletiyle fikrini almaya gittiği Varaka b. Nevfel'den «kavmin seni Mekke'den çıkmaya mecbur ettiği gün, sağ kalırsam, sana yardımcı olurum» sözlerini duymuştu. Varaka bunun, «geçmiş peygamberlerin başına da geldiğini» vâki sual üzerine haber vermiş ve muhatabını teskine çalışmıştı(7).

5 — Bahis konusu neşriyat içinde NESİL Dergisinin Hicret Özel Sayısı (IV, sayı, 1) ile Doç. Dr. İbrahim Canan'ın, Tebliğ, Terbiye ve Siyasî Taktik Açılırlarından Hicret (İstanbul 1981) i oldukça doyurucu ve farklı muhtevalarıyla dikkat çekmektedirler.

6 — bk. et-Tîyn (95), 3.

7 — bk. İbn Hişâm, Sîyre, I, 254.

Hiz. Peygamber'in, daha hiç kimseyi davet etmeden, hiç bir mücâdele vermeden davası adına duyduğu, geleceğe yönelik ilk konu memleketinden çıkarılması idi, yani hicret'di. Daha ilk günden ufukta gözüken gurbet havası, hicret ateşiydi.

Yıllar sonra O (s.a.), bir hadisinde hicret'i göçebe olmayan (yerleşik) kişiler için büyük felâket (sıkıntı)dır»(8) diye değerlendirecektir. Hicret'i tabii zeminde bir nüfus hareketi olarak görmek istediğimiz zaman, belli bir yerleşim bölgesi bulunmayan göçebe hayat sürenler (bâdiye halkı) için değilse de, şehirli (yerleşik) kesim için, bir başka yere bir çok mahrumiyetler pahasına hattâ hayat güvencesi bile olmadan yapılacak bir göç elbette büyük sıkıntıdır. Bunu teslim etmek ise, hakkaniyet'in ta kendisidir. Bu yüzden de Rasulullah Efendimiz, şehirlinin hicretini, göçebelerin hicretine nisbetle çok daha sıkıntılı ve tabii netice itibariyle de ondan büyük ve ehemmiyetli olarak nitelendirmiştir(9).

Hiz. Peygamber, hicret'i soran bir kişiye de «Hicret, zor, büyük, ağır (bir iş), hakkı güç denebilir bir mazhariyettir»(10) cevabını vermiştir.

İşte bu «zor» iş, muteâkıben zikredilecek âyetlerden anlaşılacağı üzere, ve âlimlerin belirttiklerine göre, Hiz. Peygamber'in Medineyi teşriflerinden Mekke'nin Fethi'ne kadar geçen dönemde, iman eden kişiler için en ağırlıklı FARZ'dı. Bu farz, 13 yılı dolduran SABIR VE ADEM-İ ŞİDDET merhalesinden, dünyanın sonuna kadar devam edecek olan CİHAD VE SİLÂHLI MÜCADELE merhalesine bir başka deyişle, cemaat direnişinden devlet mücâdelesine geçişin şartı ve prensibiydi. Bu yüzden de bu devredeki davranışlar hep bu kriter ile değerlendirilecekti. Nitekim öyle de olmuştur.

İMAN'DA : Hicret'i bu dönem içinde iman'ın gerçekliğini gösteren kriterlerden biri olarak görmekteyiz. Şöyle ki, Allah Teâlâ bir âyet-te; «İman edip de hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler, barındıranlar, yardım edenler, işte gerçek mü'min olanlar bunlardır. Mağfîret ve uçsuz-bucaksız rızık da onlarındır.»(11). buyurmaktadır.

Hicret, müslümanlardan sayılmak ve onların sahip buldukları

8 — Nesâi, bey'at 12; Ahmed b. Hanbel, II, 191, 193.

9 — Nesâi, bey'at 12.

10 — Buhârî, edeb 95; Müslim, imâre 87; Ebû Davud, cihad 1-Nesâi, bey'at II; Ahmed b. Hanbel, III, 64. (Ayrıca bk. Buhârî, menâkiru'l-ensâr 45; Ahmed b. Hanbel, III, 14)

11 — el-Enfâl (8), 74.

haklardan yararlanmak ve onların dostluğunu kazanabilmekte de vazgeçilmez bir kriter olmaktadır. «İnanıp hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihadda bulunanlar, (muhacirleri) barındıranlar, yardım edenler birbirlerinin velileridir. İnanıp da hicret etmeyenler ise, hicret ettikleri ana kadar, sizin onlara hiç bir şeyle velâyetiniz yoktur!»(12) «Sonradan inanıp da hicret ve sizinle birlikte cihad edenler de sizdendir.»(13).

Bu âyetlerde geçen velâyet'in mirasçı olmak anlamı da bulunduğu(13/1), ancak bunun daha sonra yürürlükten kaldırıldığı İslâm bilgilerinin belirttikleri hususlar arasındadır(14).

Hicret, imanı isbat etmenin ve mü'minlerin dostluğunu hak etmenin kriteri olarak bir âyette şöyle nitelendirilmektedir: «...Onlar Allah yolunda hicret edinceye, (bu suretle imanlarını isbat eyleyinceye(15)) kadar onlardan dostlar edinmeyin!»(15).

Bu âyetlerin, buraya almadığımız bölümlerinde, iman ettikleri halde hicret etmeyenlerin din konusunda yardım istemeleri halinde kendilerine yardım edilmesi gerektiği, ancak bu yardımın, kendileriyle anlaşma yapılmış olan kabileler aleyhine olmaması lâzım geldiği de belirtilmektedir. Sanıyorum bu durum, hicret'in ne değerinde bir kriter olduğunu bir başka açıdan ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber, hicret etmeyen müslümanlardan «berî=uzak» olduğunu Cerîr el-Becelî'nin rivayetinde şöyle ifâde buyurmaktadır: «Ben müşriklerin arasında ikamet (e devam) eden müslümanlardan uzağım.»(16).

Hicret-iman alâkasını belirtmek bakımından, sadece bu ikisinin terki için aynı fık'hî terimin yani irtidat teriminin kullanılmış olması dikkat çekicidir. «Selemeye gelince O, hicretinden irtidat etti...(17). Bâdiyeye yerleşerek hicretinden irtidat edenler Rasulullah'ın dilinden lâ'netlenmişlerdir..(18), gibi ifadeler bu hususun açık delilleridir.

12 — el-Enfâl (8), 72.

13 — el-Enfâl (8), 75.

13/1 — bk. Buhârî, ferâiz 16.

14 — bk. Şah Velîyyullah, Hücce'tu'llah'ül-bâliğa, I, 260.

15 — en-Nisa (4), 89.

16 — Ebu Davud, cihad 95, Nesâî, kasâme 27.

17 — bk. Ahmed b. Hanbel, III, 361, 362, IV, 55.

18 — Nesâî, bey'at 23, ziyet 25; Ahmed b. Hanbel, I, 409, 430, 465.

«İmandan dönmek» ve «hicretten dönmek» (**irtidat**) deyimlerinin, nerede ise hicret'in, iman'a denk bir kriter sayıldığı intibahı verdiği itiraf etmeliyiz. Aslında uygulama da bunu göstermektedir. Fetih günlerinde Mekke'de hastalanan Sa' b. Ebî Vakkas'ın, hicret ettiği yer olan Mekke'de kalma (ölmek) endişesini verdiği müjde ile giderdikten sonra, Hz. Peygamberin, «**Ya rabb, ashabımın hicretini bütünle ve onları gerisin geriye çevirme!**» diye duâ buyurması ve sonunda da Mekke'de vefat etmiş bulunduğu için «**asıl zavallı olan Sa'd b Havle'dir.**»(19), buyurmuş olması ve Fetih'ten sonra, muhâcirlerden hiç kimsenin Mekke'deki eski evlerine yerleşip kalmaması; Mekke'ye vâli olarak fetih günü iman eden 20 yaşında genç bir Mekkeli'yi Attâb b. Esiyd'i tayin etmesi, muhâcirlerden herhangi birine bu görevi vermemesi(19/1), hicret'in dönülmezliğini gösteren delillerden bazılarıdır.

DAVETTE : İman ile hicret arasındaki ayrılmazlığı bir başka sahada da tesbit etmekteyiz: Düşmana yapılan çağrı...

Müslim'in Sahih'inde yer alan, Süleyman b. Bureyde'nin babasından yaptığı rivayette Hz. Peygamber seriyeye komutanlığına şu talimatı vermektedir:

«...Müşrik düşmanla karşılaştığında onları üç şeye davet et. Bunlardan hangisine evet derlerse, kabul et ve kendileriyle harb etme. Önce onları **İslâm olmaya** çağır, **İman** ederlerse, kabul et. Sonra onları, kendi yurtlarından muhâcirler diyârına **hicret etmeye** davet et! Eğer hicret etmeye yanaşmazlarsa, haber ver ki, müslümanların yerlileri gibi olacaklar, onlara ganimet ve fey'den bir şey verilmeyecektir. Tabii müslümanlarla birlikte cihad'a iştirak ederlerse o başka!...»(20).

Bilâhare «**darû's-sünne**» diye meşhur olacak Medine'nin o günlerdeki adı, hadîste görüldüğü gibi «**diyârû'l-muhâcirîn**» veya «**dârû'l-hic**

19 — Buhârî, cenâiz 37, meğâzî 77, dua 43; Müslim, vasiyye 5; Ebû Davud, vasâyâ 2; Tirmizî, vasâyâ 1; Muvatta, vasiyye 4; Ahmed b. Hanbel, I, 176, 179; en-Nevevî, Riyâzu's-salihîn, I, 8, Hds. no. 6.

19/1 — Dini öğretmek ve Kur'an okutmak için Hz. Peygamber Mu'az b. Cebeli Mekke'de muallim ve mürid olarak muvakkaten bırakmıştır. (İbn Hişâm, Siyre, IV, 143). Daha sonra Mekkeye dönenler ve Mekke'de vefat edenler olmuştur. Bu dönüşlerin özel sebepleri araştırılabilir. Ancak Abdullah b. Ömer'in, vefat edeceği zaman yaptığı vasiyet bu noktaya da oldukça açıklık getirmektedir: «Yavrularım, ölürsem beni Mekke'nin haremî dışına defnedin. Çünkü ben, muhâcir olarak çıktığım yere defnolunmayı hoş görmüyorum.» (İbn Sa'd, Tabakaat, IV, 187).

20 — Müslim, cihad 2; Ebu Davud, cihad 82; Tirmizî, siyer 47; İbn Mâce, cihad 38; Dârimî, siyer 8; Ahmed b. Hanbel, V, 352, 358; Şafii, İntilâfu'l-hadîs, 509.

re»dir(20/1). Burada İmam Şafi'i'nin, davet hadisinin aynen yürürlükte olduğu görüşüne ve öteki âlimlerin bu hadisin neshedildiği kanaatine sahip bulduklarını(21) belirtmek isteriz.

Tarihî ve hususî manâsı içinde hicret'in iman'dan sonra gelen ikinci derecede bir kriter olduğu böylece kesinlik kazanmış olmaktadır. İnananların imandan sonra hemen hicret'e davet edilmelerinden, artık müslümanların buldukları yerde görecekları baskılara sabırla mukabele (pasif mukavemet) merhalesini aştıkları, hicret'le cihada iştirak (aktif mukavemet) merhalesine ulaştıkları neticesini çıkarabilmekteyiz. Yani hicret, cihad'ın mukaddimesi olmaktadır. Nitekim muhaddis Ebû Davud, Süneninde Kitabu'l-cihad'a «Babu'l-hicre» ile başlarken(22) herhalde hicret'in, cihadın mukaddimesi olduğu tarihi ve teşri'i gerçeğini nazara dikkata almış olmalıdır(22/1).

AMELDE : Hicret'in amelde de kriter olduğunu tesbit etmekteyiz. Behz b. Hakîm, dedesinden naklen Hz. Peygamberi'n şöyle buyurduğunu haber vermiştir: «Bir müşrik müslüman olduktan sonra müşriklerden ayrılmadıkça (hicret etmedikçe), Allah onun hiç bir amelini kabul etmez.»(23).

Hattâ mazeretsiz, yani hicret'e gücü yeterken bunu yapmayanların, «kendilerine zulmetmiş kişiler» olarak gidecekleri yerin, Cehennem olduğu da bir âyette şöyle beyan buyurulmuştur:

«Nefislerine zulmedenlere, canlarını alırken melekler: «Ne işde idiniz?» derler. Onlar, «biz yeryüzünde âciz(kimse)lerdik.» derler. Melekler de; «? Allah'ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!» derler. İşte onların durağı Cehennemdir, ne kötü bir yerdir orası!»(24).

Bu âyet'in, Mekkelilerden müslüman olduklarını söyleyen ve fakat hicret etmeye yanaşmayan ve hattâ Bedr Harbine müşrik saflarında iştirak eden Mekkeli munafıklar hakkında nazil olduğu kaydedilmektedir(25). Bu sebab-i nüzul, İslâm doktrininde iman ve amel noktasından hicret'in ne kıratında bir kriter olduğunu daha bir anlatmaktadır.

Âyetteki hükmün istisnâsi müteâkib âyetlerde şöyle belirtilmekte-

20/1 — bk. Buhârî, İ'tisâm 16; Ahmed b. Hanbel, I, 55.

21 — bk. Selâmet Yolları, IV, 102.

22 — bk. bu Davud, cihad 1, (III, 1).

22/1 — bk. Bezlu'l-mechûd, XI, 369.

23 — Nesâî, zekât 73; İbn Mâce, hudud 2; Ahmed b. Hanbel, V, 5.

24 — en-Nisâ (4), 97.

25 — bk. Buhârî, tefsîru'l-Kur'an (4), 19; Kurtubî, el-Cami'li ahkâmî'l-Kur'an, V, 345.

dir: «Yalnız, hiç bir çâreye gücü yetmeyen ve (hicrete) yol bulamayan gerçekten zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar hâriç... Allah'ın bunları afvetmesi umulur. Allah çok afvedici, çok yarığayıcıdır.»(26). Ebû Ca'fer et-Tahâvî (321/933) bu âyetteki afv'm, yapılması sevab olan bir ibâdetin (ki burada hicrettir) terkedilmesinden doğan hatanın bağışlanması («raf'u'l-ibâde») anlamında olduğunu; yoksa, azâbı gerektiren bir günâh işleyenin bağışlanması («raf'u'l-ukûbe») manasında olmadığını beyan eder(26/1). Böylece de hicret'in ancak özürülüler için bağışlanan bir ibâdet olduğunu bildirir.

«Hangi amel daha faziletlidir?» sorusuna eş bir ifâde ile Hz. Peygamber'e, hangi hicret üstündür?» şeklinde sualler tevcih edildiği de oluyordu(27). «Gerçekleştireceğim ve bir kere de işledim mi, devamlı yapmış sayılacağım bir amel göster» diyen sahabî'ye Hz. Peygamber: «Sana hicret gerekir. Çünkü onun gibi yoktur!»(28) cevabını vermiş, hicret'in amel'de kriter olmasının yanında, amel olarak da hususiyet sahibi bulunduğunu ve önemli bir merhale olduğunu belirtmiştir.

Kaydedelim ki, bu ve benzeri âyet ve hadislerin verdiği intiba ile ashab-ı kirâm'dan «Cennete ancak hicret eden (kişi)ler girecek.»(29) kanatini taşıyan ve bunu açıkça ifâde edenlere bile rastlanmaktadır.

BEY'ATTA : Hicret kriteri bey'atta da karşımıza çıkmaktadır. Akabe Bey'atlarının sonuncusunda, Rasulullah'ın Medineye hicret etmesi halinde O'nu kendi öz nefisleri gibi savunacaklarına dair söz alındığı bilinmektedir(30). Hz. Peygamber'in fiilen Medine'yi teşriflerinden sonra yapılan bey'atlarda açıkça («hicret etmek üzere») kaydı da bulunmaktadır(30/1). Bazı hadislerde hicret kriterine «müşriklerden ayrılmak üzere» ifadesiyle yer verildiğini tesbit etmekteyiz. «Müşriklerden ayrılmak şartıyla bey'atını kabul ediyorum.»(31) hadisi bu söylediklerimizin en kesin delillerinden biridir.

26 — en-Nisâ (4), 98-99.

26/1 — bk. Müşkilu'l-âsar, IV, 328-329.

27 — bk. Ebu Davud, vitr II; Nesâî, zekât 49, bey'at 12; Dârimî, salât 135.

28 — Nesâî, bey'at 14.

29 — bk. Nesâî, bey'at, 15.

30 — Akabede Rasulullah ile bey'atlaşan Ensar'ı da mu'nâcir sayan İbn Abbas'ın görüşü ve gerekçesi için bk. Nesâî, bey'at 13.

30/1 — bk. Buhârî, cihad 110, meğâzî 53; Müslim, İmâre 83, birr 6; Ebû Davud, cihad 31; Nesâî, bey'at 9, 10, 15; İbn Mâce, keffârât 12; Ahmed b. Hanbel, III, 430, 468, IV, 213.

MUAHEDE : Müslümanlar için hicret'in hayatî bir kriter olduğunu sadece mü'minler değil, Mekke müşrikleri de nihayet anlamışlardı. Hicret etmek isteyenlere çok çeşitli gerekçe ve şekillerle mâni olmak istemeleri yanında, bilindiği gibi Hudeybiye Musalahası'na da resmen bu konuda hüküm koydurmışlardı: Mekke'lilerden müslüman olup velisinin iznini almadan Medine'ye hicret edecek olanlar, Mekke'ye iâde edilecekti. Fakat aynı iâde işlemi Medine'den Mekke'ye sığınacaklar, yani hicretinden irtidad edecekler için geçerli olmayacaktı (32).

Müşrikler bu madde ile Mekke'den Medine'ye hicret'i önledikleri gibi hicretten dönüşü de hızlandırmayı düşünmekteydiler. Bu, müşriklerin, müslümanların sosyal varlıkları ve gelecekleri için hicret'in ne ölçüde önemli bir kriter olduğunu çok iyi anladıklarını göstermektedir. Peygamber'in bu aleyhteki maddeyi, müslümanlardan gelen itirazlara rağmen kabul buyurması, hicret'in, bir anlaşma maddesiyle takviyeye ihtiyaç duyulamayacak kadar kendi içinde güçlü bir aksiyon ve kriter olduğunu bilmesi ve göstermek istemesiyle de yorumlanabilir. Nitekim andlaşmayı müteâkib hicret istilah' manâsiyle değil, yani **müşriklerden ayrılıp müslümanlara iltihak** tarzında değil, sadece **«müşriklerden ayrılma»** manasıyla uygulanmaya başladı. Bu uygulama, kalbleri Medine'de varlıkları ise Mekke ve Medine dışında yeni bir müslüman cemaatının oluşmasına, Mekkeli müşriklerin kendi kazdıkları kuyuya yine kendilerinin düşmesine yol açtı. Zaten Allah teâlâ **«Allah yolunda hicret edenin yeryüzünde gidecek, barınacak bir çok yer ve imkânlar bulacağını»** (33) haber vermişti. Önemli olan hicret niyetiyle müşrikleri terketmekti. Bu, hicretin ilk adımıydı. Medineye ulaşılmasa bile Allah teâlâ ona hicret sevabını verecekti. **«Kim evinden, Allah'a ve O'nun peygamberine hicret niyetiyle çıkıp da sonra kendisine ölüm yetişirse, onun mükâfatını vermek Allah'a aittir. O, çok yarlıgâyıcı, çok esirgeyicidir.»** (34). Anlaşma uyarınca Medineye iltihâk edemeyenler de hiç şüphesiz hicret kriterine göre değerlendirileceklerdi.

İşte, bu bahis konusu uygulama, tarafsız bir bölgede hicret idealine hizmet etmenin imkânını göstermesi bakımından günümüzde de geçerli ve önemli bir taktik niteliğinde görülmektedir.

DÜŞMANA HEDEF OLMAKTA : Hicret'in, İslâma karşı olanlar tarafından önemi yeterince anlaşılmuş bir kriter olduğunu gösteren bir

31 — Nesâî, bey'at, 17.

32 — İbn Hişam, siyre, III, 332 (Mısır, 1936, tashihli baskı).

33 — bk. en-Nisâ (4), 100.

34 — en-Nisâ (4), 100.

başka delil de şudur: Hz. Peygamber, Şeytan'ın üç yerde, iman etmek, hicret etmek ve cihad etmek istediğinde müslümanın önüne çıktığını, değişik gerekçelerle onu caydırmak istediğini, ama gerçek müslümanın ona kanmadığını, iman, hicret ve cihad'dan geri kalmadığını haber vermiştir(35). Bu hadîste de hicret'i iman ile cihad arasında Şeytanın karşı çıktığı engel olmaya çalıştığı İslâmî bir aksiyon ve fazilet olarak tesbît etmekteyiz.

İMAMLIKTA : Hicret'i daha özel konularda da kriter olarak bulmaktayız. Meselâ imamlık bu konulardan biridir. Müslim'in Sahih'inde ve Ebû Davud'un Sünen'inde yer alan bir hadîs-i şerifte, Hz. Peygamber, imâmete ehak olan kişinin şu kriterlere göre tayinini tavsiye etmektedir: «Halka, içlerinden Allah'ın kitabını en çok bilen ve en iyi okuyanları imam olsun. Şayet okuyuşta müsâvî olurlarsa, önce hicret etmiş olanları, hicrette de müsâvî olurlarsa, yaşça en büyükleri imamlık yap-sın.»(36).

Aynı kaynaklarda ve Tirmizî'nin sünen'inde yer alan bir başka rivâ-yette ise hicret kriterinin, kitabı iyi bilen, güzel okuyan ve sünnete en çok vâkif olan'dan sonra üçüncü sırada öncelik kriteri olarak zikredildiğini görmekteyiz(37).

Tahâvî (321/933), İmamlıkta hicret'i 3. derecede bir kriter olarak gösteren rivâyeti tercih etmektedir. O şöyle demektedir: «Kur'ânı güzel okumak ve sünneti iyi bilmek, namazın sıhhatini ilgilendiren husûsiyetlerdir. Hicret'in eski olması ve yaşça büyük olmak ise, namazın sıhhatıyla ilgili özellikler değildir. Binaenaleyh «Sıhhat» la ilgili olanların takdîmi «ibadet gerçeği»ne elbette daha uygundur.»(37/1).

KUR'ÂN SURELERİNİN MEKKİ-MEDENİ AYIRIMINDA : Hicret'i surelerin Mekki-Medenî ayırımında da meşhur ve en muteber kriter olarak görmekteyiz. Mekân ve Muhâtab kriterlerine göre yapılan Mekki-Medenî ayırımları, tereddütler ve ihtilâflara yol açtığı için tutulmamış, ama hicret kriterine göre yapılan değerlendirme, «en sahîh ve sâlim bir taksim» olarak ihtilâfa yol açmayacak ittirad ve kapsamda bulunmuş ve benimsenmiştir(37/2).

35 — bk. Nesâî, cihad 19; Ahmed b. Hanbel, III, 483.

36 — Müslim, mesâcid 291; Ebu Davud, salât 60,

37 — bk. Müslim, mesâcid 290, Ebu Davud, salât 60; Tirmizî, mevâkît 60; Ahmed b. Hanbel, IV, 118, 121, V, 272.

37/1 — bk. Tahâvî, Müşkilu'l-âsâr (yzm.), Feyzullah Ef. 277, V. 177b - 179b.

37/2 — bk. ez-Zerkeşi, el-Burhân, I, 187; es-Suyûtî, el-İtkân I, 9; Sofuoğlu, Tefsire Giriş, 791; Subhi Salih, mebâhis, 167-168. Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, 59-60 (Ankara 1979)

MÜNAKAŞADA : Diğer taraftan müslümanlar arasındaki münakaşalarda da hicret'in üstünlük kriteri olarak ileri sürüldüğünü gösteren rivâyetler de bulunmaktadır. Meselâ Hz. Ömer bir gün kızı Hz. Hafsa'nın yanında rastladığı Habeşistan muhacirlerinden Esmâ bitü Umey'se;

— Hicret fazileti konusunda biz sizden öndeyiz, Rasulullah katında da sizden ileriyiz, dedi. Esmâ;

— Yanıldım ey Ömer! Hiç de öyle değil'. Rasulullah ile beraber olan siz muhacirlerin aklarını Rasulullah doyurdu, cahillerinizi o okuttu. Biz de sırf Allah ve Rasulullah rızası uğrunda, uzaklarda müslümanlara kinle, âdavetle dolu bir muhitte azab ve ızdırab içinde bulunduk. Ey Ömer, bu söylediklerini Rasulullah'a ulaştırmadıkça ağzıma bir lokma bile bir şey koymayacağım, cevabını verdi.

Kısa bir süre sonra teşrif eden Hz. Peygamber'e, Esmâ olanları anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

«Bu konuda Ömer bana sizden daha yakın değildir. Ömer ve arkadaşları için bir hicret; ey gemi yolcuları sizler için ise iki hicret vardır.» (38).

Kaydedildiğine göre, Hz. Peygamberin bu cevabı, Habeşistan muhacirleri için, kendilerine dünyaların bağışlanmasından daha sevindirici olmuştu. Ve onlar bu olay ve cevabı dinlemek için Esmâ'ya zaman zaman topluca gelirlerdi.

Habeşistan muhacirleri evet iki defa hicret etmişlerdi. Fakat onların Habeşistanda İslâm'ı hâkim kılmak gibi bir başarıları olmamıştı. Yani orayı fethetmiş değillerdi. O halde, Rasulullah'ın zikredilen değerlendirmesi muvacehesinde, asıl önemli olanın neticesi değil, bizzat hicret hadisesinin kendisi olduğu kanaatini edinebiliriz. Veya daha doğru bir ifade ile «hicret hadisesi, en az neticesi kadar önemlidir» hükmüne varabiliriz. Çünkü hicret'i bu noktada, imanı yaşama azminin ilk büyük eylemi olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Hayber'in fethinden sonra, müslümanlara iltihâk eden Habeşistan muhacirlerine, ashâbı ile istisâre ettikten sonra Hz. Peygamberin ganimetten pay vermesi de onların muhaceretlerinin takdiri olarak burada kaydedilmesi gerekli bir başka noktadır. Daha sonra Hz. Ömer hilâfetinde Fey(38/1) gelirlerinden muhacirlere ensârdan daha fazla pay verecek ve şöyle diyecektir;

38 — Buhârî, meğâzi 38; Müslim, fedâilu's-sahâbe 169 (Tercid Terc. X, 257-277; Müslim Terceme ve Şerhi, X, 415-425).

38/1 — Bu konudaki muhtelif rivâyetler için bk. Ebû Yusuf, Kitâbu'l-haraç, trc. A. Özek, s. 84-87, (İstanbul, 1973).

«Kim hicrette önce ise atâ ve ihsanda da öndedir, kim de hicret etmekte geri kalmışsa atâ ve ihsan'a kavuşmakta da geri kalmış demektir. Kimse binitinin tenbelliğinden (gecikmesinden) başka hiç bir şeye bozulmasın, kızmasın!» (38/2).

SAHABİLERİ TANIMADA : Burada, hicretin kronolojik bir kriter niteliğinden de söz etmek doğru olacaktır. Ashab-ı kiramın tabakalara ayrılmasında hicret'i ağırlıklı bir kriter olarak göstermekteyiz. Ashâbı 12 tabakaya ayıran el-Hâkim en-Neysâbüri (405/1014) 3. sırada Habeşistan'a hicret edenler'i 6. sırada Hz. Peygamber'e Kuba'da, Medineyi teşriflerinden önce iltihâk eden ilk muhacirleri, 8. sırada Bedr Harbi ile Hudeybiye Musalehası arasında hicret edenleri, 10. sırada da Hudeybiye Musalehası ile Mekke Fethi arasında hicret edenler saymaktadır (39).

AFVA MAZHARİYETTE : Hicret'in ilâhî afva mazhariyette de önemli bir kriter olduğuna işaret eden âyetlerden bahsetmek istiyoruz. Söyle buyurulmaktadır:

«Rableri onlara cevap verdi... Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda işkenceye, hakarete, ziyana uğrayanların, savaşanların ve öldürülenlerin andolsun ki, suğlarımı örteceğim ve Allah katında bir mükâfat olarak onları altından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. Zaten karşılıkların en güzeli Allah katındadır (40).

«İman edenlerin, hicret edenlerin, Allah yolunda mallarıyla canlarıyla savaşanların Allah katında derecesi çok büyüktür. Kurtuluşa (iki dünya saadetine) erenler de işte onlardır. Rableri onlara kendisinden bir rahmet, rıza ve içinde ebedî kalacakları nimeti bol cennetler müjdeler. Orada ebedî kalacaklardır...» (41).

Bu âyetlerde müslümanların muhtelif vasıfları sayılırken imandan hemen sonra hicretin yer almış olması, onun öteki vasıflardan önde gelen bir meziyet olduğunu, muhacirlerin de diğer mü'min grublarından tarihî açıdan olduğu gibi fazilette de ileride bulduklarını göstermektedir.

Diğer taraftan, geçmişin bağışlanması konusunda hicret'in, İslâm

38/2 — Ahmed b. Hanbel, III, 475.

39 — el-Hâkim, Ma'rifetu ulumi'l-hadis, 22-24.

40 — Al-i imran (3), 195.

41 — et-Tevbe (9), 20-22.

olmakla aynı fonksiyonel güce sahip bulunduğunu bir hadîs-i şerif şöyle haber vermektedir:

«İslâm (olmak), öncesini ortadan kaldırır; hicret (etmek) de, öncesini (mâ kablini) ortadan kaldırır.»(41/1).

Hiç bir zaman kaçış (hereb-fırar) değil, kelimenin tam manâsıyla arayış (taleb) demek olan hicret'in, belirtmeye çalıştığımız kriter niteliğine rağmen, tamamen ortadan kaldırılmış olması, bünyesindeki tebliğ dinamizmi'ne ters düşerdi. Nitekim Hz. Peygamber'in «düşmanla savaş var olduğu sürece»(42), «güneşin batıdan doğuşuna kadar»(43), hicretin devam edeceğine dair beyânları bulunmaktadır. Ulema, hicret'in Mekke fethi ile sona erdiğini(44) belgeliyen hadîs ile bu beyanların arasını telif çalışmaları yapmışlar ve hicret'in sahip bulunduğu boyutlara bu yorumlarında işaret etmişlerdir. Sözü uzatmamak için bahis konusu yorumların hülâsasını vermekle yetineceğiz.

Mekke Fethi öncesindeki Medine'ye yönelik ma'ruf tarihî hicret uygulamasının ve bunun bilhassa farziyet hükmünün, fetihle Mekke'nin de dar-ı islâm olması dolayısıyla sona erdiği; küfür diyârını terk ve İslâm diyarına iltihâk'dan müteşekkil hicret prensibi'nin ise yürürlükte kaldığı bu telif ve yorumların ortak noktasıdır(45). Bu prensibin fiilen tahakkuku için daha özel şartlara da işaret edilmektedir(46). Ancak burada bir noktaya temas etmek yerinde olacaktır: **Küfür diyarını terk**, bir başka ifade ile **fitneden dini korumak ve kaçırmak** görevinin gerçekleştirileceği alanlara **dâru'l-fısk** da dahil midir, değil midir? Şevkânî (1255/1839) haklı olarak, bir takım haramların yaygınlaşmış olması gerekçesiyle aslında **dâru'l-islâm** olan **dâru'l-fısk**'ı **dâru'l-harb** veya **dâru'l-küfr** saymanın ne rivâyeten, ne de dirâyeten makul ve münasib bir delil ve izahının bulunamayacağını belirtmektedir(47). Nitekim «Gerçek muhâcir, Allah'ın nehyettiklerinden uzak kalan, haramları terkedendir.» hadîsi de(48), içinde bulunulan şartlarda, zaman kaydı olmaksızın hicret uygulaması-

41/1 — Ahmed b. Hanbel, IV, 199, 204; «günah olarak mâ kablini...» rivâyeti için bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 205.

42 — Nesâî, bey'at, 15.

43 — Ebu Dâvud, cihad 2; Ahmed b. Hanbel, I, 192, IV, 62.

44 — bk. Buhârî, sayıd 10, cihad 27, 194; menakübü'l-ensar 45, meğâzî 53; Müslim, imâre 86; Tirmizî siyer 33; Nesâî, bey'at 15; İbn Mâce, keffârât 12; Dârimî, siyer 69; Ahmed b. Hanbel, I, 226, 266, 316, 355.

45 — bk. Şevkânî, Neylu'l-evtâr, VIII, 178-179.

46 — bk. a.g. yer.

47 — bk. a.g.e. 179.

48 — Ebû Davud, vitr 11; Nesâî, zekât 49; bey'at 12; Dârimî, salât 135, Ahmed b. Hanbel, II, 160, 191, 192, 195, 224, 391; III, 412.; IV, 114, 385.

nı sürekliliğini ve hicret'in nihâî manasını, yasakları terkedenin «asil muhacir» olduğunu tescil etmiş ve inanan gönülleri hicret kriterine göre değer kazanma imkân ve hedefine yöneltmiştir. Peygamberî ifadeyle «...Rabbımızın hoşlanmadığı şeyleri terk etme»(49) hedefine... Bu, imanın yaşanabileceği bir muhit'i arama demek olan hicrete, önce gönüllerde, en yakın çevrede başlamak, mevcudu ıslâh etmek demektir.

ZAMANDA

Hicret'i, Hz. Peygamberle birlikte yaşayanlar, takvim başı kabul etmek suretiyle onu, zamanda da kriter haline getirdiler. Bu seçimde, sirk'den tevhid'e yükseliş'in, sabır'dan cihâd'a uzanan aksiyonunu hicret'in birleştirmiş olması, onun İslâm'a ait her şeyi hatırlatmakta yegâne kelime, yegâne olay, ferdî plânda «dinî yaşayışı arama», sosyal planda ise, «cemaati takviye ve dinî ikâme» manâlarını sembolleştirmiş bulunması müessir unsur olmuş gözükmektedir. Çünkü hicret, tarihi içinde İslâm'ı en nâzik ve hareketli noktasından kavramak demektir.

Hicret'i iman hayatının gerçeklik kriteri olarak yüreklerinde hissedecek ve onu dönüşü olmayan bir ileri adım olarak değerlendirecek kişilerin, tarihteki hicret sonrası mutluluğuna eş mazhariyetlere kavuşacakları «İster Allah yolunda hicret etsin, ister doğdukları yerde vefat etsinler, İslâm esaslarını yaşayanları, Allah bağışlayacaktır.»(50) ve «fitne ve bozgun içinde ibadet, bana hicret etmek demektir.»(51) hadîsleriyle müjdelenmiştir.

Zaten «en güzel sonuç, Allah saygısıyla dopdolu olanlar içindir.»(52)

SONUÇ

Pek muhtasar olarak işâret etmeye çalıştığımız hicret'in kriter niteliği taşıdığı sahalara, müstakil tetkiklere mevzu teşkil edecek ehemmiyettedir. Günümüz şartlarında, bahis konusu sahalarda hicretin kriter özelliği ne manâda anlaşılacak ve hangi kapsamda bir uygulama şansına sahip olabilecektir? Bu noktanın tesbiti, gelecekteki hicreti kutlama faaliyetlerinin gündemini oluşturmaya lâyık görülürse, bahis mevzuu ettiğimiz hususların ayrı ayrı ilmî etüdlerinin yapılması kaçınılmaz olacaktır. Hicret'in de İslâm tarihi ve teşriî içindeki gerçek yeri ancak bu sayede belirlenebilecektir(53).

19 Mart 1981

49 — bk. Ahmed b. Hanbel, II, 160, 191; III, 391; IV, 385.

50 — Tirmizî, cennet 4; Ahmed b. Hanbel, V, 240, Ayrıca bk. Ah. b. Hanbel II, 203.

51 — Müslim, fiten 130; Tirmizî, fiten 31; İbn Mâce, fiten 14; Ah. b. Hanbel, V, 25, 27.

52 — el-A'raf (7), 128; Hûd (11), 49; el-Kasâs (28), 83.

53 — Bu yazı, 28-30 Mayıs tarihleri arasında Erzurumda İslâmî İlimler Fakültesinde aktedilen «Hicret Kongresi»nde tebliğ olarak sunulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'in Tefsiri ve İlimlerle Olan Münasebeti

Celâl KIRCA

Allah (c.c.) beşeriyeti hiadyete erdirmek ve «sırat-ı müstakîm'de devamalarını sağlamak için peygamberleri vâsıtası ile kitablar göndermiş ve bu kitablari en iyi bir şekilde okumalarını da emrederek okumayı kurtuluşa vesile kılmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v) ile gönderdiği son kitap Kur'ânı Kerîm'de de insanları, okumaya tefekküre, araştırmaya ve Kur'ânı tedebbüre teşvik etmiş ve bu sayede kendilerini hidâyete erdireceğini belirtmiştir.

Cenab-ı Hak, Kur'ânı okuyup da okuduğunu anlayanları, O'ndan ahkâm çıkartanları ve çıkartılan hükümlerle amel edenleri methedip öğerken bu yüce kitabdan yüzgevirenlerle, okuduğu halde mânâsını anlamayanları ve ahkâmı ile amel etmeyenleri de zemmedip kötülemiştir. Böyle kimseleri, taşıdıkları halde okumadıklarından kitap yüklü eşeklere benzetir(1). O, tedebbürü terkedenleri de sevmez. Tedebbür ve tefekkürden yüz çevirenler hakkında ise, «Onlar, Kur'ânı tedebbür etmiyorlar mı, yoksa kalbleri üzerinde kilitler mi var?»(2) der.

Tedebbür ve tefekkür etmeksizin Allah kelâmını anlamak mümkün değildir. Kur'ânı anlamayı ve O'nu akletmeyi yine Kur'ân istemektedir. «Biz O'nu arapça bir Kur'ân olarak indirdik, olur ki, akledersiniz»(3). Bir şeyi akletmek, onun bütün anlamlarını kavramak demektir.

1 — K.K. Cuma s. 62/5.

2 — K.K. Muhammed s. 47/24.

3 — K.K. Yusuf s. 12/2.

Yukarıdaki âyetten anlaşılacağı üzere, Kur'ân buna en lâyük olanıdır. Bu sebeptendir ki, müslümanlar, Kur'anı tilâvet etmede ve mânâlarını anlamada büyük gayret sarfetmişler ve birbirleriyle yarışmışlardır. İlk defa Kur'ânı anlamada görüş beyan eden Allah'ın Rasulü Hz. Muhammed ve O'nun Ashâbı olmuştur(4).

İmam Gazzâlî, bu konuda şöyle der: «Peygamberimiz, İbn Abbas hakkında «Allah'ım, bunu dinde fakih (anlayışlı) kıl ve (Kur'ânın) tevilini kendisine öğret»(5), diye dua etmiştir. Şayet te'vilde tenzil gibi Rasulullah'dan duyulmuş ve ezberlenmiş olsaydı bu duanın ne kıymeti kalırdı? Yine Allah Teâlâ, Kur'ânı Kerîm'de: «O'nu, onlardan istinbat edenler bilirlerdi»(6), buyurmakta ve ilim sahiplerine ait bir istinbatın var olduğunu bildirmektedir. İstinbatın, duyulan şeylerden başka ayrı bir hüküm çıkartma olduğu ise bilinen bir gerçektir.»(7).

İlk defa Kur'ânı Kerîm'i anlama hususunda görüş beyan eden Allah'ın Rasulü Hz. Muhammed ve O'nun ashâbı olmuştur(8). Daha sonraları İslâm âlimleri de, Kur'ân-ı anlama konusunda ictihad etmişlerdir. İmam Gazzâlî, bu konuda şöyle der: «Peygamberimiz, İbn Abbas hakkında; «Allah'ım, bunu dinde fakih, anlayışlı kıl, Kur'ânın tevilini kendisine öğret»(9), diye dua etmiştir. Şayet te'vil de tenzil gibi yani mânâ da Kur'ân gibi Rasulüallah'dan duyulmuş ve ezberlenmiş olsaydı, bu duanın ne kıymeti kalırdı? Yine Allah Teâlâ, Kur'ânı Kerîm'de «O'nu, onlardan istinbat edenler bilirlerdi»(10), buyurmakta ve ilim sahiplerine ait bir istinbatın var olduğunu bildirmektedir. İstinbatın, duyulan şeylerden başka, ayrı bir hüküm çıkartma olduğu ise bilinen bir gerçektir.»(11).

Hız. Ömer (r.a.), müslümanların Kur'ânı anlamaları yönündeki müşküllerini gidermek için meclisler toplamış ve onlarca bilinen kuvvetli istinbatı dolayısı ile, sorularına cevaplar vermiştir(12). Yine Hz. Ömer, müslümanlara, Arap lügat ve gramerini evlâtlarına öğretmelerini emrederek(13), Kur'ân-ı anlamada yardımcı olan bu ilmin öğretilme-

4 — Dr. Abdullah Mahmud Şehate, Târihu'l-Kur'ân ve't Tefsir, Mısır 1972, s. 104.

5 — Ebû Hâmid El Gazâlî, İhyâü Ulûmi'd-Din, Beyrut, tarihsiz, c. I, s. 290.

6 — K.K. Nisâ s. 4/83.

7 — Gazzâlî, İhyâ, c. I, s. 290.

8 — Dr. Abdullah Mahmud Şehâte, Târihu'l-Kur'ân ve't-Tefsir, Mısır, 1972, s. 104.

9 — Muhammed el-Gazâlî, İhyâü Ulûmi'd-Din, Beyrut, tarihsiz, 1/290.

10 — en-Nisâ, 4/83.

11 — Gazzâlî, İhyâ, 1/290.

12 — Muhammed b. Cerir et-Taberi, Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân, Mısır 1954. XXX/333.

13 — İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, Beyrut 1956, LHN maddesi.

sini istemiştir. Kâdi Beydâvî (ö. 685/1286) de «Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et»(14), âyetinin izâhında «hikmet»i şek ve şüpheyi izâle ederek kesin ilim ifade eden delil ve buhranlar ile açıklayarak, Kur'ânın bu doğrultuda tefsir edilebileceğini göstermiştir(5).

Rasulullah ile başlayan Kur'ânı anlama ve tefsir etme işi, ashâbdan tâbiîne ve onlardan da nesiller boyu zamanımıza kadar yapılagelmiş ve kıyâmete kadar da yapılmaya devam edecektir. Kur'âna ait tefsirlerin en hayırlısı nedir? diye sorulduğunda «zamandır» diye cevap veren(16) bir âlimin bu cevabı Kur'ânın anlaşılmasını en kısa ve özlü bir şekilde ifade eder. Çünkü zamanın geçmesiyle ilim artar ve ilim arttıkça da Kur'ânî mefhumlar daha iyi anlaşılır. Fakat ilmin sonu gelmediği gibi, Kur'âna ait mefhumları anlamının da sonu yoktur.

Kur'ân, Allah kelâmı ve O'nun kitabıdır. Allah'ın varlığının bir nihâyeti olmadığı gibi, O'nun kelâmı olan Kur'ânı anlamının da bir sonu yoktur(17). Sehl b. Abdillâh et-Tusterî'nin dediği gibi «şayet her hangi bir kimseye Kur'ânın her bir harfi için bin anlayış verilseydi o kimse Allah'ın kitabındaki sadece bir âyete koyduğu mânâların sonuna erişemezdi.»(18).

Saîd b. Cübeyr, (ö. 95/713) «Kur'ânı okuyup da, sonra O'nu tefsir etmeyen kör ve arâbî gibidir»(19), derken, Mücâhid (ö. 103/721) de «Allah'a mahlukatının en sevimsisi inzâl edilene (Kur'ân-ı) en iyi bilendir»(20), diye söyler. Bundan dolayı Kur'ân-ı anlayıp tefsir etmek isteyen eski müfessirler, Kur'ânın müşkil ve garib kelimelerini halletmek, kelimelerin karşılıklarını izâh edip şerhetmek, kıraat ihtilâflarını açıklamak, tarihî kıssalar ile sarf ve nahiv kâidelerini beyan etmek, esbab-ı nüzûl ile nâsîh ve mensûh âyetleri nakletmekle yetinmişlerdir. Taberî (ö. 310/922) bütün bu anlayış ve ilimlerin hepsini tefsirinde toplamış, Kurtubî (ö. 671/1272) fikhî meselelere ağırlık verip tefsirini bu doğrultuda yazarken, Fahreddin er Râzî (ö. 606/1209) de kelâmî meselelere, felsefe ve çağındaki ilmî anlayışa uygun bir görüşle «tefsir-i kebîr»ini yazmıştır.

14 — en-Nahl, 16/125.

15 — Kâdi Beydâvî, Envâru't-Tenzil, Mısır 1968, I/574.

16 — Muhammed ez-Zerkânî, Menâhilü'l-İrfân, Beyrut tarihsiz, I/572.

17 — K.K. Lokman s. 31/28.

18 — Muhammed ez-Zerkeşî, El Burhân fi Ulumi'l-Kur'ân, Beyrut 1972, c. I, s. 9.

19 — et-Taberî Câmiu'l-Beyân, c. I, s. 81.

20 — Muhammed b. Ahmed el Kurtubî, El-Câmi'u Ahkâmi'l-Kur'ân, Beyrut, tarihsiz c. I, s. 26.

Böylece «tefsir» çeşitli metodlarla yapıp yazıldığından tabii olarak da çeşitli kollara ayrılmıştır. Muhaddis olan bir müfessir, tefsirini rivayetlere dayanarak yaparken, fâkih, fikhî meselelerle ahkâma dair âyetleri tefsir etmede mahâret göstermiştir. Lügatçı, Kur'ânın garib ve müşkil kelimelerinin izâhında söz sahîbi olmuş, filozof, varlık, bilgi ve metafizik gibi felsefî konularda konuşurken, sofi de, kendi hallerini ve bâtıda bulduğu şeyleri zikretmekle yetinmiştir. Diyebiliriz ki her ilim erbâbı, Kur'ân'da söyleyebileceği ve yazabileceği pek çok şeyler bulmuştur. Yine her ilim sahibinin, Kur'ân hakkında görüş ve düşünce olarak bir anlayışı daima varola gelmiştir.

Kur'ân, insanlara bir şeriat, dua, hikmet, ibâdet, fikir, emir ve nehiy kitabı olmakla birlikte, onların maddî ve mânevî hayatlarını kuşatan ve aynı zamanda da bütün ihtiyaçlarını gideren bir kitaptır. O, ilmî ve fennî hakikatlerden de bahseder, ancak bunu tafsilen değil, icmâlen beyân eder. Ve O, herkesin anlayışına hitab ettiği gibi, herkes de O'nda kendi kültür seviyesine uygun bir mânâ bulabilir.

Kur'ân-ı Kerim'in âyetleri bir kristale benzer ve hangi cephesinden bakılırsa, o cephesinde mutlaka ayrı bir mânâ görülür. Ve yine her bir âyetin, her asra bakan yüzü vardır. Yâni 7. asrın insanına bakan bir yüzü olduğu gibi 20. asrın insanına da bakan bir yüzü vardır. Bundan dolayı her bir asrın insanı, Kur'ân âyetlerinde, kendi asrındaki anlayışa ve kültür seviyesine uygun bir mânâ bulabilir. Meselâ: «O Allah ki, sizin için yeri bir beşik yaptı(21), âyetine ilk muhatap olan nesiller, bu âyeti, belki de yeryüzünün, ayaklarının altına serilmiş, tarım ve ticaret için önlerine konulmuş ve hayat ve gelişme için hazırlanmış olarak anlamışlardır. Biz ise bu ifadeyi daha geniş ve daha derin bir şekilde anlıyoruz. Bizden sonra gelecek nesiller ise bu gerçekleri, bizim anladığımızdan çok daha farklı olarak anlayacaklardır. Ve bu âyetin mânâsı her geçen gün biraz daha genişleyecek ve biraz daha derinleşecektir. İlim ve bilgi kapıları, aralandıkça ve insanogluna meçhuller açılarak ma'lûm oldukça, daha geniş ufuklar ve buutlara ulaşan anlamlar çıkarılacaktır(22).

Ve yine «Dağları kazıklar yapmadık mı?»(23) âyetini bir cahil, dağları yere çakılmış kazıklar olarak anlarken, bir şâir de yeri taban, semayı bir çadır, dağları da o çadırın kazıkları olarak görür. Bir edîb

21 — K.K. Zuhuf s. 43/10.

22 — Bk. Seyyid Kutub, Fî zilâli'l-Kur'ân Beyrut 1968, c. 7, cüz 25, s. 65.

23 — K.K. Nebe' s. 78/7.

ise, bu âyeti, ebedî yönden ele alır ve yer ile dağların fiziki tasvirini yapar. Bir coğrafyacı da, yer küresini denizde yüzen bir gemi ve dağları da o geminin direkleri olarak düşünür ve onları geminin dengesini sağlayan bir unsur kabul eder. Ve bir sosyologa göre de yer yüzü, hayatın kaynağı olan bir evdir ve bu hayatın devamı için su, hava ve toprağa ihtiyaç vardır. Dağlar ise su, hava ve toprağın direğidir. Zira dağlar, suyun mahzeni, havanın temizleyicisi ve toprağın koruyucusudur. Bir tabiat âlimine göre ise de, yer küresinin içindeki bir takım boşluklar neticesinde meydana gelen titreme ve zelzelelere karşı dağlar, bir denge unsurudur ve bu sayede dağ silsilelerinin bulunduğu yerlerde her hangi bir sallantı olmaz.

Bundan dolayıdır ki, «herkesin akıl, kaabiliyet ve anlayışına göre Kur'ân'dan mânâ çıkartması câiz görülmüştür»(24). Çünkü Kur'ân, mu'ciz bir kitabdır. Kur'ânın i'câz yönleri üzerinde ihtilâf olmuşsa da, mu'cizliği üzerinde asla ihtilâf olmamıştır. Kur'ânın i'câzından dolayı, çeşitli tefsir ekolleri ortaya çıkmış ve zamanla O'nun engin mânâları anlaşılabilmiştir(25).

Kur'ânın i'câz yönlerinden biri de «Kevnî i'câz» yönüdür. Kur'ân öz ve temel esaslar dahilinde kâinat ve kâinatın içindekilerden bahseder. Fakat O'nun bahseddiği, cisimlerin ve tabiat olaylarının mâhiyeti yönüyle değil, yaradılış hikmet ve gayeleriyle insanlığa olan hizmetleri yönüyledir. Kur'ânda Cenab-ı Hak, «Biz bu kitapda hiç bir şeyi ihmal etmedik.»(26), yani hiç bir şeyi terketmedik»(27). Yaş ve kuru hiç bir şey yoktur ki, kitabı mübinde bulunmasın.»(28) buyurmaktadır. Ayrıca Kur'ân'da, insanın kendisini tanıyıp bileceği konulara bakmayı emreden 350, yer yüzündeki tabiat olaylarına bakmayı ve araştırmayı da teşvik eden 50 den fazla âyet mevcuttur(29). Tantâvî Cevheri'ye göre (ö. 1359/1940) Kur'ânda pozitif (tecrübî ilimler)e işaret eden âyetlerin sayısı 750 ye ulaşmaktadır(30). Yine Kur'ânda 88 ü Mekkî, 26 sı Medenî olmak üzere mevcut 114 sûrenin bir kısmının ismi, tabiat olaylarına ve astronomiye aittir. Meselâ: Nur, Ra'd, Duhan, Necm, Kamer, Meâric, İnfitar, Burûc, Şems, Leyl, Asr ve Fecr sûre-

24 — Gazâlî, İhyâ, c. I, s. 290.

25 — Bk. Emin el Hûlî Dâiratu'l-Maârif, Tefsir mad. c. 5, s. 362-364.

26 — K.K. En'am s. 6/38.

27 — İbn Kuteybe, Mecâzu'l-Kur'ân, Mısır 1954, c. I, s. 191.

28 — K.K. En'am s. 6/59.

29 — Abdürrezzak en Nevfel, El Kur'ân ve'l İlmü'l hadîs, tarihsiz, s. 28.

30 — Tantâvî Cevheri, El Cevâhîr, Mısır 1350/1931 c. I, s. 7.

leri gibi. Bir kısmı da insan ve hayvan gibi canlı varlıkların adlarını taşır: İnsan, Nâs, Şuara, Enbiya, Nisâ, Ahzab, Bakara, Nahl, Ankebût ve Fîl sûreleri gibi(31). Kur'ân'daki bütün bu âyetler, pozitif ilimlerin öğrenilmesini ve araştırılmasını teşvik etmektedir(32).

Bundan dolayıdır ki, Kur'ânın tefsiri, her asırda içinde bulunduğu asrın ilmi hareketinden etkilenmiş ve çağındaki ilmi nazariye ve görüşleri yansıtan örnekler vermiştir(38). Ancak tefsir ilmi, ilmi ve felsefî görüşleri alıp kabul etme hususunda, tedricî bir yükselme göstermiştir. Selefin tefsirinde, ilmi ve felsefî konuları tedricî bir şekilde alıp kabul ettiklerine dair pekçok örnekler mevcuttur.

Kur'ân'daki kâinat ve içindeki varlıklarla ilgili âyetlerle, bunların araştırılıp öğrenilmesini talep eden âyetlerin varlığı elbette ki, müfessirler tarafından görmemezlikten gelinemezdi. Bu sebeple bir kısım müfessirler, bu yöne meyletmişler ve tefsirlerini bu doğrultuda yapmışlardır. Ve böylece diğer tefsir ekollerinin yanında, yeni bir takım tefsir ekolleri de meydana çıkmış oldu.

İyi bir tarihçi, Kur'ân'daki tarihî olayları, tarih bilmeyen bir fıkıhcıdan daha güzel tefsir ettiği gibi, bir doktor da, insanın yaradılışı ile ilgili merhaleleri anlatan âyetlerin açıklamasını daha maharetle yapar. Kezâ bir tabiat âlimi de yer yüzünü ve kâinatı anlatan âyetleri, bir doktordan daha iyi anlayıp izâh edebilir. Bu nedenle modern (pozitif) ilimlere işaret eden âyetleri, en iyi bir şekilde tefsir edebilmek için, müfessirler, bu ilimlerde mütehasıs olan ilim adamlarının görüşlerinden ve fikirlerinden geniş ölçüde istifade etmişlerdir. Hattâ bazı müfessirler ve âlimler, bütün çalışma ve gayretlerini bu yöne hasretmişlerdir.

Kur'ân'daki pozitif ilimlere ve tabiat olaylarına işaret eden âyetlerin, bu ilimlerle münasebet kurularak tefsir edilmeye başlanması, Abbasiler döneminde Aristo hikmeti ile Batlamyus feleki (Astronomisi) nin Yunancadan terceme yolu ile İslâm dünyasına nakledilmesi ve daha sonra da müslümanlar arasında şüyû' bulması neticesinde olmuştur(34). Bu olaydan önce İslâm âlimleri, yer yüzü, gök yüzü, yıldızlar, yağmur, bulut ve şimşek gibi şeylerin ve tabiat olaylarının zikredildiği âyetleri dış görünüşüne göre anlamışlar ve tefsir etmişlerdir(35). Bu terceme

31 — Yusuf Mürüvve, El Ulumu't Tabiiyyeti fil Kur'ân, Beyrut 1967, s. 74.

32 — M. Reşit Rıza, El Menâr (Tefsiru'l-Kur'âni'l-A'zîm) Beyrut, tarihsiz, c. V, s. 9.

33 — Ahmet Emin, Fecru'l İslâm, Beyrut 1969, s. 206.

34 — Bk. Abdüllâtif Harpûti, Tenkîhu'l-Kelâm, Dersaadet, 1130 h. s. 386.

35 — Harpûti, a.g.e. s. 387.

hareketlerinin neticesinde, müslümanlar arasında başlayan bazı ifsat edici hareketlere karşı, bir yandan İslâmı müdafaa etme, bir yandan da Kur'ân'daki kevnî ve ilmî âyetleri devrinin ilim anlayışı ile tefsir etme faaliyetleri başlamış oluyordu.

Bu dönemde yetişen İslâm ülâmasından İmam Gazâlî (ö. 505/1111), Ebû'l Mealî (ö. 478/1085), Fahreddin er Râzî (ö. 606/1210), Kâdî Beydâvî (ö. 685/1286) ve benzeri muhakkikler, zamanlarında şöhret bulan Aristö hikmeti ile Batlamyus astronomisini, kendileri için mümkün ve kolay olduğu ölçüde tetkik ederek tahlil etmişler ve pek çok görüşlerini kabul etmemişlerdir. (36).

Terceme faaliyetinin ortaya çıkışından ve buna ait fikirlerin müslümanlar arasında yayılışından sonra, bir yandan İslâmı müdafaa ve bir yandan da kevnî âyetleri, çağındaki ilmî düşünce ve nazariyelerden de faydalanarak açıklama ve tefsir etme faaliyeti önem kazanmış ve özellikle İmam Gazzâlî ve er-Râzî bu hareketin öncülüğünü yapmıştır. Böylece Kur'ândaki kevnî âyetleri, asrının ilmî düşünce ve nazariyelerinden de istifade ederek açıklama ve tefsir etme faaliyeti yani «ilmî» tefsir hareketi» başlamış oldu. Adına Kur'ânı Kerîm'in pozitif ilimlerle olan münasebeti ve yorumu» diyebileceğimiz bu hareket, Gazâlî ile belirgin bir hale geliyor ve Râzî ile de çağının en verimli ve bütünlük arzeden bir düzeyine erişiyordu. Râzî'den sonra bu hareketin en başta gelen savunucusu, Ebû'l Fadl El Mursî (ö. 655/1257) olmuştur. Daha sonra Celâleddin es Suyûtî (ö. 911/1505) de bu hareketi savunmuş ve «El İtkân» adlı eserinde, bu konuda vârid olan âyet, hadis ve sahâbe sözleriyle birlikte el Mursî'den de geniş nakillerde bulunmuştur (37). Ancak El-Mursî ve es Suyûtî hariç, Râzî'den sonra bu hareket durgunlaşmış ve 20. yüz yılın başlarında yeniden canlanarak müstakil bir tefsir ekolü haline gelmeye çalışmıştır.

Çağımızda bu hareketi canlandıran en büyük etken, dinî âmillerle birlikte ilmî ve sosyolojik olayların meydana getirdiği problemleri gözme arzusu ve gayretleridir. Mâzide olmayan fakat asrımızda zuhur eden pek çok hâdise ve ilmî gelişmeler, müslüman âlimleri, Kur'ânı anlama ve anlatma konusundaki ictihadlarında cesur davranmaya zorlamış ve pek çok âyet-i kerîmenin bu vesîle ile anlaşılması sağlanmıştır. Fakat bu anlayış nihâî bir anlayış değil, geçmişe göre daha iyi bir anlayış şeklindedir.

36 — Harpûti, a.g.e. s. 387.

37 — Celâleddin es-Suyûtî, El-İtkân fi Ulûmî-Kur'ân, Beyrut, 1973, c. II, s. 125-130.

Rönesansla birlikte Avrupa'da başlayan İlim-Din, diğer bir tâbirle Hıristiyanlık-İlim çatışması, bazı kesimlerde bir dinsizlik akımı şekline dönüşmüştü. Bu yüz yılda, İslâm ülkeleriyle, Avrupa ülkeleri arasında geçitli sebeplerle başlayan karşılıklı münasebetler, bu düşüncenin İslâm ülkelerine de yayılmasına sebep olmuş, Avrupa'daki İlim-Din çatışması, İslâm ülkelerindeki bazı aydınlar arasında da İslâm-İlim çatışması ve himlerini doğurmuştu.

Tantâvî Cevheri, bu konuyu tefsiri «El Cevâhir»inde şöyle anlatır: «İslâm ülkelerinden pek çok genc, yabancı dil öğrenip de Avrupayı tanıdıktan sonra, son derecede gururlanıp kibirlendiler ve İslâm'dan yüz çevirdiler. Biz «Tanrı'ya inanmıyoruz çünkü frenkler de inanmıyorlar, diyerek dini ve diyâneti terkedip ibadetten uzaklaştılar. Gözümüzün gördüklerinden başkasına da inanmayız diyerek, «Allah'ı ve madde ötesi âlemi» kabul etmediler»(38). Gerçekten de Avrupa'nın ilmi, iktisadî ve askerî alanlardaki üstünlüğü, Avrupa'ya tahsile giden gençlerimizi ve onlarla temas eden bazı aydınlarımızı, aşağılık kompleksine itmiş ve onlarda bir İslâm düşmanlığı meydana getirmiştir.

İslâm ülkelerinde yeni başlayan fakat Avrupa'da sona eren bu 19. yüzyıl dinsizlik kahntılarının tesirlerini azaltmak veya yok etmek, gerçekte Avrupa'da var olan ilim-din çatışmasının İslâm'da olmadığını ve olamayacağını göstermek gerekiyordu.

Bu görevde, hem Kur'ânı, hem de müsbet ilimleri iyi bilen müslüman ilim ve din adamlarına düşüyordu. 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında, İslâmı yeniden bir başka şekilde müdafaa tarzında başlayan bu hareket, gittikçe gelişerek müstakil bir tefsir ekolünün gelişmesini sağlamıştır.

Bu hareketi, İslâm'ı müdafaa tarzında başlatan ve geliştirenler arasında, Cemâleddin Afgânî, (ö. 1315/1897), Muhammed Abduh, (ö. 1323/1905), M. Reşit Rızâ, (ö. 1354/1935), Muhammed İkbâl, (ö. 1357/1938), Mehmet Akif, (ö. 1355/1936), İsmâil Fennî Ertuğrul, (ö. 1365/1946), Tahtâvî, (ö. 1294/1877) Tunuslu Hayreddin (ö. 1315/1897) ve sairleri bulunmaktadır.

Bunlar ve bunların dışındaki diğer İslâm âlimlerinin gösterdikleri gayret ve çalışmaların neticesinde, İslâm-İlim çatışması olmadığı, tam aksine bir ilim ve islâm uyuşması ve uzlaşmasının varlığını açıklayan eserlerin yazılmasına başlanılmıştır.

Geçen asırda yaşayan büyük müfessir Mahmud el-Âlûsî (ö. 1270/1854) tefsirinde az da olsa çağının anlayışına uygun ilmî tefsir örnekleri verirken, yine bu asırda müstakil eserler yazarak bu hareketi savunanlar bulunmuştur. Bunlar arasında, «Keşfu'l-Esrâr el-Nûraniyye el-Kur'âniyye» eseriyle Muhammed b. Ahmed el-İşkenderânî ve «Tabâiu'l-İstibdâd ve Mesâriu'l-İsti'bâd» adlı eserleriyle de Abdurrahman el-Ke-vâkibi bulunmaktadır.

Çağımızda ilmî tefsir hareketinin ciddî ve önemli ilk eserini, bu asrın başlarında Gâzî Ahmet Muhtar Paşa (ö. 1336/1918) vermiş ve astronomi ile ilgili 70 kadar âyet bir araya getirerek, devrinin ilmî anlayışı ile bu âyetleri tefsir etmiş ve eserine «Sedâiu'l-Kur'ân» adını vermiştir. Ayrıca Dr. Abdülâziz İsmail de, «el-İslâm ve'l-Tıbbu'l-hadis» adlı eserinde, dinî ve ilmî konulara değinip bu alanda bazı çalışmalarda bulunmuştur.

Asrımızda ilmî tefsirin en büyük temsilcisi, Tantâvî Cevherî'dir. 25 ciltlik muazzam tefsirinde Cevherî, ilim ve Kur'ân uzlaşmasının ve uyumunun açık ve net örneklerini vermiş ve tefsirini baştan başa bu anlayışla yapmıştır.

Mustafa el Merâğî, tefsiri «el-Merâğî» de bu anlayışa uygun tefsir örnekleri verirken, Seyyid Kutub da ilmî tefsirin aleyhinde görünmesine rağmen, «Fi-Zilâli'l-Kur'ân» adlı tefsirinde kevnî âyetleri açıklarken kendisini, bu anlayışla tefsir yapmaktan da alıkoyamamıştır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirinde de ilmî tefsire uygun bol örneklerle rastlamaktayız.

İlmî tefsir hareketi, günümüzde müslümanları o kadar etkilemiştir ki, yazılan bir çok eser ve makalede az veya çok bu konu ile ilgili bir şeyler bulmak mümkündür. Gerek İslâm âleminde ve gerekse batıda bu sahada çalışmalar yapılmakta ve her geçen gün bu sahada yazılan eserler çoğalmaktadır. Bütün bu eserlerde söylenen veya söylenmek istenen şey şudur: «Çağdaş bilimlerle ilgili birçok konuya, Kur'ânı Kerîm'de temas edildiği halde, bunlardan hiç biri, çağımız bilimlerinin kesinlikle isbatladığı her hangi bir husus ile gelişmemektedir» (39). Bu özellikle sadece Kur'âna aittir, diğer ilâhî kitaplarda bu özellik yoktur.

Netice olarak diyebiliriz ki:

a — Kur'ân-ı Kerîm'de öyle âyetler vardır ki, eski âlim ve tefsirci-

39 — Dr. Maurice Bucaille, La Bible le Coran et la Science, (Kur'ân ve Modern İlim). Ter. Doç. Dr. Suat Yıldırım, basılmamış ve daktilo edilmiş terceme, 235.

lerin bütün gayretlerine rağmen inandırıcı bir açıklığa kavuşturulamamıştır. Fakat bu âyetler, bugünkü modern ilimler yardımı ile daha iyi anlaşılmaktadır. Buna rağmen bu gibi âyetlere ileride daha başka mânâlar verme ihtimali de ortadan kalkmış değildir. O konudaki ilim dalları geliştikçe başka mânâlara gidilebilir. Bu gibi âyetleri anlamak için sadece lisan bilgisi yeterli olmamaktadır. Lisan bilgisinin yanı sıra çok yönlü fen bilgilerine de sahip olmak gerekir.

b — Öyle âyetler vardır ki, onları anlamak ve tefsir etmek için bu günkü modern ilmin ulaştığı seviye bile kâfi gelmemektedir. İleride ilmî araştırmalar artar ve ilim dalları daha da genişlerse belki bu âyetlere o zaman bir anlam verilerek, o âyetlerin mâhiyeti anlaşılacaktır. Bu gün bu âyetlere eski müfessirler gibi sadece, Arapça kelimelerin müsaade ettiği bir lügat ve sözlük anlamı verilmektedir. Ne demek istediği ve neyin kastedildiği henüz anlaşılabilmiş değildir.

c — Yine öyle âyetler de vardır ki, eskiden iyi ve doğru anlaşılmışlar ve onlara başka bir mânâ vermeye gerek ve ihtiyaç da kalmamıştır (40).

Kur'ân-ı Kerîm, her çeşit ilim verilerini objektif bir şekilde zikretmiş ve bu ilimlerin konularını ve meselelerini nâzil olduğu asırdaki anlayışa göre değil de, kendi gayesine her zaman hizmet edecek ve her çağın anlayışına hitab edecek şekilde ifade etmiştir. Bu bakımdan her asrın insanı, ilimlerin konularını ve meselelerini anlatan bu âyetleri, kendi çağının ilmî anlayışına ve görüşüne göre yorumlamış ve bu sebeptendir ki, ilmî tefsir anlayışına uygun yapılan tefsirlerde, çağlara göre değişik yorum ve anlayış farklılıkları meydana gelmiştir.

40 — Bk. Prof. Dr. Hüseyin Atay, Modern İlim ve Kur'ân-ı Kerîm İlişkisinde Metod,, Diyanet Dergisi, c. 18, sayı, 5, s. 266.

İ L Y A S (A.S.)

HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA

Dr. Abdullah AYDEMİR

Kur'ânda iki defa adı geçer. En'âm sûresinde (6/85) Zekeriyâ, Yahyâ ve İsâ (a.s.) ile birlikte, başkaca tafsilât verilmeksizin, «sâlihîn» dan biri olarak zikredilir. Saffât sûresinde ise (37/123-132) onun peygamber oluşu yanında, kısaca puta tapan kavmine yaptığı inzarlarına ve Allah katındaki iyi haline işâret edilir. Hz. Peygamberin hadislerinde ise, İlyas ismine çok az tesadüf edilir.

Hızır'la birlikte İlyas ismine Türk halk edebiyatında ve folklorunda geniş yer verilir. Bu konudaki inanışlar ve rivayetler bizim asıl konumuzun dışındadır. Fakat yeri gelince, dinî yanı bulunan yazılı rivâyetlere kısaca bir göz atacağız.

İlyas (a.s.)'la ilgili olarak tarih, kasas ve tefsirlere geçmiş bilgilerin kaynağı umûmiyetle —benzer mevzularda olduğu gibi— Ehl-i Kitâb metinleri ve efsânelerden ibâret şifâhî rivâyetlerdir. İslâmiyetin başlangıcından itibaren müslümanlar arasına çeşitli kanallardan girip yayılan bu tür efsânelere, Hz. Peygamber, sahâbe ve diğer tanınmış şahsiyetlere atfen uydurular da katılmış ve bunlardan epeyce muteber sayılan eserlere bile girmiştir. Bunlara bir göz atalım:

1 — Kimliği, Şekil ve Semâli :

İsrâîl Oğullarından olduğu söylenen İlyâs'ın nesebi Mûsâ (a.s.)'ın kardeşi Hârûn'a dayandırılır. Hârûn'un üçüncü batında torunu olan İlyâs(1) Ka'bû'l-Ahbâr'a göre iri başlı, çekik karınlı, ince bacaklı bir

1 — Tefsîru't-Taberî, VII/261 (Mısır, 1954); es-Sa'lebi, Arâis, s. 223 (Mısır,); el-Bidâye, I/337 (Riyâd, 1966).

zat olup, göğsünde(2) kırmızı bir ben taşırdı(3). Doğumunu müteâkip kendisinden arzın doğu ve batısını aydınlatan bir nûr'un parladığını söyleyen Ka'b'a göre yedi yaşında Tevrât'ı ezberlemiş ve istikbâlde mühim bir şahsiyet olacağına ait bazı harikalar görülmüştür(4). El-Hâkim'in Müstedrek isimli eserine «sahîhtir kaydıyla Enes İbn Mâlik'ten aldığı bir rivâyette(5) İlyâs'ın boyunun 300 zira' olduğu ifade edilmişse de bu, uydurma ve yalan bir haberdir(6).

2 — Peygamberliği ve Kendisine Atfedilen Bazı Mucizeler :

İlyas, Hazakiyel'den sonra peygamber olmuştur(7). Müslüman tarihçilerin hemen tamamıyla Ehl-i Kitâba atfen bildirdiklerine göre, küçükliğinde vuku bulan bir hâdise üzerine dağlara kaçıp ömrünün kırkinci yılına kadar vahşiler ve yırtıcılar arasında yaşayan İlyâs'a peygamberlik verildi ve herbiri bir kasabadan daha büyük olan 70 karyeye (köye) gitmesi emredildi. Son derece zâlim ve cebbâr insanlardan ibâret bu halka karşı kendisi ateş ve yırtıcı mahlûkatla desteklendi ve 30 peygamber gücü verildi. İlyâs, kiral Ahab(8) ve karısı Ezbîl'in(9) saltanatları zamanında yaşıyordu. Rivâyetlere göre Ahab İlyas'ın yolundan gidiyordu; fakat İsrâîl Oğulları Ba'l ismindeki puta(10) tapıyorlardı. Günün birinde Ahab da, putlara tapan kıralların enaz kendisi kadar başarı elde ettiklerini öne sürerek, İlyas'tan yüz çevirdi. Bundan müteessir olan İlyâs, Allah'tan, kendisine yedi yıl yağmurlara hükmetme kudretini vermesini niyâz eyledi. Bu müddeti çok bulan Allah ona üç yıl müsâade etti. Üç yıl herşeyi kasıp kavuran bir kuraklık ve kıtlık oldu. Bu müddet zarfında, mevcut depolanmış erzakı bitiren İlyâs'ın kavmi sırasıyla hayvanlarını, hayvan kemiklerini ve en nihayet köpekleri ve fareleri yemeğe mecbur oldular. Meleklerin araya girmesiyle kuraklık sona erdi ve Allah onu merhametsizce nice masûmun hayatına son vermiş olduğu için payladı. Bunun üzerine İlyâs, İsrâîl Oğullarına kendi putlarından istimdât eylemelerini, onlar niyazlarını karşılık-

2 — Veya başında.

3 — El-Müstedrek, II/583 (Yaydarâbâd-Dekken,); ed-Dürri'l-Mensûr, V/286 /Mısır, 1306 H.).

4 — B. Zühûr, s. 132 (Mısır).

4 — II/617.

6 — Ez-Zehabî, et-Telhis, II/6617 (el-Müstedrek'in hâmişinde).

7 — El-Kâmil, I/212 (Beyrut. 1965).

8 — Bazı kaynaklarda Ecab ve Lecab olarak geçer.

9 — Belki İzabel.

10— Ba'l'den maksadın ne olduğu ve tavsifi hakkında bkz. Tefsîru't-Taberî XXIII/91-92; M. Gayb, XXVI/161; Tefsîru'l-Kurtubî, XV/117; Tefsîru'l-Âlûsî, XXIII/139.

sız bırakılırsa, Allah'a îman etmelerini teklif etti. Putlar kendilerine tapanların duâlarını duymadılar; buna karşılık İlyâs'ın niyazı üzerine, kalkan şeklinde peydâ olan buluttan ardı arkası kesilmeyen yağmurlar yağmaya başladı. Bolluk ve berekete kavuştular. Memleket hayatla doldu. Belâlar uzaklaştı. Izdıraplı insanların yüzü güldü. Buna rağmen, srâîl Oğulları îmana gelmediler; tevbe edip küfürlerinden vazgeçemediler. Hattâ eskisine rahmet okutturacak şekilde küfürlerine devam ettiler. Kavminin bu duygusuzluğundan bezen İlyâs, Allah'a, kendisini bu dünyadan kurtarması, katına çağırması niyazında bulundu. Yanında sâdık müridi Elyasa' ile dışarı çıktığı anda, kendilerine atesten bir at geldi. Elyesa'ın hayret nidâları ve çığlıkları arasında ata bindi ve yükseldi. Bu onların son görüşmeleri oldu. Bazı rivâyetlere göre Allah İlyâs'a kanat taktı; nurdan bir elbise giydirdi; ondan yemek ve içmek duygularını aldı. İlyâs melekler arasına uçtu. Böylece hem insan, hem melek, hem yer ve hem de gök yaratıklarından biri oldu.

İlyâs kıssasını daha mufassal anlatan müelliflere göre Ahab'ın karısı Ezbîl bütün mefsedetlerin başı olarak gösterilir: Memleket idâresine elini uzatmış bu kadın, tedbîl gezer, muhâkemelerde hazır bulunur, ata biner, kılıç kuşanır; hülâsa bir kıralın yaptığı her şeye özenir; yokluğunda kocasına vekâlet ederdi. Kâinatın en iffetsiz yarattığı olarak vasfedilen bu kadın uzun müddet yaşamış, yedi kıralla evlenmiş ve bunların her birini kurduğu tuzaklara düşürerek öldürmüştü. 70 çocuk doğurduğu söylenen bu kadın birçok peygamberin de canına kıymıştı. Bu sayının bir kaç misli kabarmasına, îmanını gizli tutan mü'min veziri manî olmuştu. Gözü tuttuğu malları gasbeden bu kadın bu cümleden olarak kıraliyet köşküne yakın bir bahçeye, sahibini öldürerek el koymuştu. Hz. İlyâs, karısının teşviki ile kendisini öldürmek isteyen kıralın takibatından kurtulmak için kaçar ve yedi yıl kaya kovuklarında gizlenir. Bu firar olayından sonra kıralın en sevgili oğlu hastalanır. Sayıları 400'e varan Ba'l râhibi, hastalığın sebebi olduğu iddia edilen İlyâs'ı öldürmeye giderler. İlyâs'ın akılcıca hareketleri neticesi rahipler bir şey yapamadan geri dönerler. Bundan sonra îman ettiklerini yalan yere iddia eden ve İlyâs'ı öldürmekten başka bir niyete sâhip olmayan 50'şer kişilik iki gurup yanarak mahvolurlar. Dördüncü ve sonuncu kez yukarıda bahsi geçen mü'min vezir ile mel'unlardan müteşekkil bir gurup daha İlyâs'a gider. Allah'ın irşâdıyla İlyâs, bunlarla birlikte saraya gelir ve fakat tam bu sırada kıralın oğlu ölür. Oğlunun telâşından İlyâs'ı unutan kıraldan, o da kaçıp tekrar ıssız yerlere çekilir.

Kaynaklar İlyâs(a.s.)'in, mevki sahibi bir kadının arzusu üzerine österdiği ateş mucizesi ile ölmüş bulunan Yûnûs İbn Metta ve İlyesa'ı triltmiş olmasından bahsederler. O ayrıca, ihtiyar bir kadının son derece azalmış bulunan un ve zeytin yağına bereket düası yapmış ve bu i gıda maddesi yeter derecede çoğalmıştı(11).

* * *

Daha önce de işâret edildiği gibi İlyâs(a.s.)'in hayatı ve peygamber olarak gösterdiği faaliyetlerle ilgili rivâyetler tamamiyle Ehl-i Kib'a dayanır. Doğduğu zaman kendisinden meşrik ve mağribi aydıntan bir nûrun parladığı, yedi yaşında Tevrat'ı ezberlediği, 40 yaşına usıncaya kadar dağ başlarında ve çöllerde vahşiler ve yırtıcı yaratıklarla yaşadığı yolundaki haberler yalan ve uydurma olduğu âşikâr anlardandır. Allah'ın İlyâs'ı vahşilerle desteklemesinin detayları biniyor; bu iş nasıl olmuştur? Belli değil. Ayrıca ona 30 peygamber içinün verildiği söylentisi muğlâk bir ifâdeden öteye bir mânâ taşıyor.

Oğlu hastalanan kiralın İlyâs'ı hastalığa sebep bilmesi ve onu yalamak için birkaç kez belli sayıda cengâverlerden müteşekkil müfrel göndermesi ve bunların İlyâs'ın duâsıyla yanmalarını dile getiren vâyetler(12), tamamen Kitâb-ı Mukaddes'ten aktarılmıştır(13). Kavinin muannit ve kâfirce tutumundan bezen İlyâs'ın, katına çekmesi n Allah'a yaptığı niyaz ve neticede nûr giydirilip, yarı insan, yarı elek bir şahsiyyet olduktan sonra at veya ateş üzerinde göklere uçulması da(14), keza isrâîliyyattır, bâtıldır(15) ve bu da aynen Kitâb-ı ukaddes'ten alınmıştır(16).

3 — İlyâs, Sağ mıdır, Ölmüş müdür?

İlyâs'ın el'ân hayatta olduğuna dâir bir takım haberler vardır ve

— Bkz. Saffât sûresi, 123-132. Âyetlerinin tefsirleri ve Tarîhu't-Taberî, II/540 v.d.; Arâis, s. 223 v.d.; M. Tenzil, VI/25 v.d. (Mısır. 1381 H.); el-Kâmil, I/212 v.d.; el-Bidâye, I/337 v.d.; B. Zühûr, s. 132 v.d.; İslâm Ansiklopedisi, V/2. 975-76.

— Bkz. M. Tenzil, VI/27.

— II. Krallar, 1/9-16.

— Bkz. Tarîhu't-Taberî, II/543-44; Tef. Taberî, XXIII/94; M. Tenzil, VI/29; el-Kâmil, I/213-14; el-Bidâye, I/337-38.

— El-Bidâye, I/338; Z. Mesîr, VII/81, not. 1; İbnü esir, VI/33.

— II. Krallar, 2/1-14 ve ayrıca bkz. İslâm Ansiklopedisi, Elyesa' maddesi.

hâlen sağ olduğu söylenen dört nebîden biri olarak gösterilir(17). Vehb İbn Münebbih ve daha başkalarından nakledildiğine göre, Hızır gibi ölmeyişe ermiştir ve Kıyâmet gününe kadar hayatta kalacaktır(18). İlyâs karalarda, Hızır ise deryâlarda Muhammed Ümmetinden darda kalanların imdâdına yetişmekle mükelleftirler(19). Onlara bu vazifenin bizzat Hz. Peygamberce verildiği de söylenmiştir(20). Hz. Peygambere nisbet edilen bir habere göre, her gece Hızır ile İlyâs, Zülkarneyn tarafından Ye'cûc ve Me'cûc ile insanlar arasına yapılan seddin dibinde buluşurlar; aynı habere göre her ikisi hac ve umre ibâdetlerini birlikte icra ederler ve bu vesile ile bir kerre içtikleri zemzem onlara bir yıl kâfi gelir(21). Kendisine nisbet edilen başka bir habere göre de Hz. Peygamber, muhtelif yiyeceklerden bahsettikten sonra keviz ve yer mantarının İlyâs ile Elyesa'(a.s.)'ın yiyecekleri olduğunu ve bu iki nebînin yılda bir kez buluştuklarını, zemzem içtiklerini ve bu içmenin kendilerine bir yıl yettiğini ve C. Hakkın her yüzyılın sonunda gençliklerini tazelediğini bildirmiştir(22).

Yukarıda geçtiği üzere, kavminin duygusuzluğundan bezen İlyâs'ın niyâzı neticesi nûr giydirilip semaya uçurulduğunu dile getiren rivâyetler de onun hayatta olduğunu ifâde etmektedirler.

* * *

İlyâs'ın hayatta olduğunu, ölmediğini ifâde eden bu rivâyetleri kısaca tahlil etmek gerekirse karşımıza şu neticeler çıkar:

Hâlen sağ olduğu bildirilen dört nebîden birinin İlyâs olduğu sözü yalandır(23). Hızır'ın denizler ve adalarda, İlyâs'ın da karalarda hamî kuvvet olduğu yolundaki rivâyetler hemen tamamıyla Ehl-i Kitâb'a ve eski dinlerin çoğu yalan ve uydurma haberlerini İslâmî muhitlere yaymayı zevkli bir vazife bilen Ka'bû'l-Ahbâr ve benzeri kişilere dayanır(24). Hızır ile İlyâs'ın her gece Zülkarneyn seddi dibinde buluşmalarını dile getiren ve Hz. Peygambere ait olduğu söylenen hadisin

17 — Ka'bû'l-Ahbâr'dan nakledilen bu habere göre hâlen sağ olan dört nebîden İlyâs ve Hızır yerde; İdris ve İsâ göktedirler. El-Bidâye, I/337; el-İsâbe, I/432 (Mısır. 1328 H.); ed-Dürü'l-Mensûr, V/285.

18 — Tef. urtubî, XV/115-16; Tef. Âlûsî, xxIII/139.

19 — M. Tenzil, VI/29; et-Tabressî, IV/457; el-İsâbe, I/432.

20 — El-İsâbe, I/432; İslâm Ansiklopedisi, V/2. 976.

21 — El-İsâbe, I/432.

22 — El-İsâbe, I/439.

23 — El-Bidâye, I/337.

24 — Bkz. el-Müstedrek, II/583.

senedinde iki «metrük» ravî vardır(25) ve haber hem dirâyet ve hem de rivâyet bakımından muteber değildir. Keza muhtelif yiyecekler arasında yer mantarı ve kerevizin Hz. Peygamberce İlyâs ile Elyesa' peygamberlerin gıdalarını teşkil ettiğini söylemesi ve gençliklerinin her yüz yılın başında tazelenmesi de asılsızdır(26). Elyesa'(a.s.)'ın gözleri önünde İlyâs'ın nûrdan elbiseler içinde göklere çekildiği ise doğrudan doğruya Kitâb-ı Mukaddes'ten alınmıştır(27).

İlyâs(a.s.)'ın sağlığı ile ilgili olarak Hz. Peygamber, sahâbe ve tabîlere atfedilen rivâyetlerden ayrı olarak bir de, onunla görüştüğünü, konuştuğunu, sohbet ettiğini, sualler sorup cevaplar aldığını iddia edenlerin şehadet ve intibaları vardır(28). Bu tip sohbet ve görüşmeler sâdece sahiplerini ilgilendirir. Bunlara dayanarak İlyâs'ın hayatı veya başkaca yönleriyle ilgili hükümler vermek, şöyle idi, böyle idi demek mümkün değildir.

* * *

İlyâs(a.s.)'ın hayatı ile ilgili bu söylentilere mukabil onun normal bir insan gibi bu dünyadan gelip geçtiğini ifade eden rivâyetler ve çok kuvvetli mantikî deliller de vardır:

Hızır da, İlyâs da ölmüştür(29) ve İlyâs'ın sağ olduğunu dile getiren bütün rivayetler bâtıldır(30). İmam Buhârî'ye, Hızır ve İlyâs'ın el'ân hayatta olup olmadıkları sorulduğunda, «Buna imkân var mı?, zira Hz. Peygamber bir hadisinde: Bugün hayatta olanlardan yüz yıl sonra hiçbir kişi kalmayacaktır, buyurdu»(31) cevabını vermiştir. Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597 H.) Hızır -ve dolayısıyla İlyâs- ın ölmüş olduğuna dört temel delilin bulunduğunu söyler ki bunlar; Kur'ân, sünnet, müslüman âlimlerin icma ve ittifâkı ile akıldır(32).

1) Allah Kur'ân'ında: «Ey Muhaammed, biz senden evvel de dünyada hiçbir insana ebedilik vermedik» buyurur(33). Eğer, İlyâs ölme-

25 — El-İsâbe, I/432.

26 — Aynı kaynak, I/439.

27 — Bkz. II. Krallar, 2/1-14.

28 — Bkz. el-İsâbe, I/441 v.d.

29 — Tef. Kurtubî, XI/41; el-Bidâye, I/337.

30 — Esne'l-Metâlib, ş. 292-93 (Beyrut. 1319 H.); İzmirli, Siyer Mukaddemesi, s. 110.

31 — El-Buhârî, K. 'İlm, bâb. 41; Ebû Dâvûd, K. Melâhum, bâb. 18; Tirmizî, K. Fiten, b. 64.

32 — Bu deliller 'bazan İlyâs'ı ismen bahis konusu ederse de, ekseriyet itibarıyla Hızır'dan bahsederler. Gaaye aynı olduğu için bunlar İlyâs hakkında da varid kabul edilmiştir.

33 — El-Enbiyâ, 21/34.

miştir denirse, böyle bir iddiâ âyete zat düşer. Birçok İslâm büyüğünün dediği gibi, şâyet İlyâs ölmemiş idiyse neden Hz. Peygambere gelip yardım etmemiş, onunla omuz omuza savaşmamıştır? Son derece çetin ve sıkıntılı günlerinde bir kenara oturup onu seyredeceğine koşup gelip yardım etmesi icabetmez miydi? Hz. Peygamber Bedir günü ellerini açarak: «Ya Rab, eğer şu küçük gurup helâk olacak olursa, bundan sonra yeryüzünde sana hakkıyla ibâdet eden kalmayacak»(34) tarzında yalvarıp, en ufak şeylerden zafer nâmına medet umarken acaba Hızır ve İlyâs nerelerdédiler?(35).

Diğer bir âyette bildirildiğine göre Allah bütün peygamberlerinden, şâyet zamanına yetişirlerse Hz. Peygambere ve dînine yardım etmeleri hususunda kat'i söz almıştır (Âli'İmrân, 3/81). İlyâs(a.s.) bir peygamber olarak şâyet iddia edildiği gibi sağ olmuş olsaydı. Hz. Peygambere gelir, Ona îmân eder ve son nefesine kadar ömrünü bu uğurda tüketti. Halbuki böyle bir şey tarihen sâbit değildir. Hz. Peygamber bir hadisinde: «Allah'a andolsun ki, eğer Mûsâ sağ olsaydı bana uymaktan başka bir şey yapmazdı» buyurmuştur(36). Mûsâ(a.s.) İlyâs'tan daha üstün ve daha faziletli bir peygamberdir. Mûsâ'nın Hz. Peygambere uyduğu bir yerde İlyâs da haydi haydi uyar. Eğer o sağ olsaydı, kendisini sahâbe içinde en yüce bir mevkide ve en ön saflarda görürdük. Yazık ki, Muhammed ümmeti böyle bir şereften mahrumdur.

2) Hz. Peygamber ölümünden az önce, bir gece vakti arkadaşlarıyla sohbet ederken, muhtelif lâfızlarla rivâyet edilen ve hemen hemen bütün muteber hadîs mecmualarına giren bir hadîsinde, şu anda hayatta olanlardan 100 yıl sonra kimsenin kalmayacağını, yani hepsinin öleceğini haber vermiştir ki(37), İlyâs'ı bunlardan ayrı düşünmenin hiçbir mânâsı yoktur. Eğer İlyâs, Hz. Peygamber zamanına yetişmişse bu hadîse göre ölmüştür. Eğer yetişmemişse zaten mesele kalmaz ve bugün için onun hayatta oluşundan bahsedilemez.

3) İslâm ulemasından bir çoğu İlyâs'ın ölmüş olduğu kanaatındadırlar. İmam Buharî, Ali İbn Mûsâ er-Ridâ, İbrahim İbn Ishak el-Harbî, Ebu'l-Huseyn İbn el-Münâdî ve İbnü Teymiyye bunlardandır. İbnü'l-

34 — Müslim, K. Cihâd, no. 58.

35 — İbn Kayyim el-Cevziyye, el-Menâru'l-Münif, s. 68 (tahkik, A.E. Gudde, Halep. 1970)

36 — A.İ. Hanbel, III/387.

37 — 31 numaralı dipnota bakınız.

Münâdî, İlyâs'ın sağ olduğunu iddia edenleri takbîh ederdi(38). El-Kadî Ebu Ya'lâ, A. İbn Hanbel'in taraftarlarının bazısından İlyâs'ın ölmüş olduğunu hikâye etmiştir.

Üstüne basa basa bir daha tekrar edilmeli ki, Hz. Peygamberle cuma kılmayan, cemaate iştirâk etmeyen, onunla küffara karşı çarpışmayan bir zatın sağlığından bahsedilemez. Mûsâ sağ olsaydı, varıp Hz. Peygambere arz-ı teslîmiyyet edecekti; şayet iddiâ edildiği gibi İlyâs da sağ olsaydı, mutlak surette o da aynı yolu takip ederdi(39).

4) İlyâs'ın ölmüş olduğuna dâir onu aşkın aklî delil vardır(40). Bunları teker teker zikrederek konuyu uzatmak istemiyoruz.

4 — Hızır - İlyâs Münâsebeti :

Gayr-ı Sahih olan haberlerde ve bilhassa hlkımız arasında «Hızır-İlyâs» isimleri birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Her sene muayyen günlerde icra edilen «Hidirellez» (= Hızır+İlyâs) şenlikleri bu iki isim etrafında çok zengin rivayet ve inanışların doğmasına sebep teşkil etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, folklor ile yazılı rivâyetlerin, benzeri bir çok konuda olduğu gibi, burada da geniş ölçüde alış verişi olmuştur. Biz burada sâdece dinî yanı bulunan yazılı rivâyetlere bir göz atacağız:

İbnü Asâkîr'in Süddî'ye varan bir senedle verdiği habere göre Hızır ile İlyâs kardeşdir(41). Hz. Peygambere nisbet edilen bir hadîse göre de Hızır'dan maksat İlyâs'tır(42). Aynı haber Ka'bü'l-Ahbâr'dan da gelmiştir. Merfu' ve mevkûf olarak verilen başka bir habere göre de Hızır ve İlyâs her yıl, halk takviminde yazın başlangıcı olarak kabul edilen 6 Mayıs günü (Hidirellez = Hızır+İlyâs) bir araya gelirler; birbirlerinin başlarını tıraş ederler. Bazı rivâyetlere göre bu buluşma Ramazan ayında, Kudüs'te olur; birlikte hac farızasını ifâ ederler; zem-zem içerler. Buluşma yerleri arasında Arafat'tan da söz edilmiştir(43). Hızır ile İlyâs bu mülâkatlarını bir duâ ile bitirirler. Muhtelif metinler hâlinde kitaplara giren(44) bu duâyı hergün sabah akşam üç kez oku-

38 — El-Menâru'l-Münîf, s. 72.

39 — Aynı kaynak, s. 72/73.

40 — Bkz. aynı kaynak, s. 73 v.d.

41 — El-Bidâye, I/330-31.

42 — Fethu'l-Kadîr, IV/441.

43 — M. Tenzîl, VI/29; el-Kâmil, I/160; Tef. Kurtubî, XV/115-16; el-Bidâye, I/333, 337; İbnü'l-Cevzî, Kitâbü'l-Mevdûât, I/195-98.

44 — Bkz. İbnü'l-Cevzî, K. Mevdûât, I/195-98; Tef. uKrtubî, XI/43; XV/116; el-İsâbe, I/438.

yan kişi İbnü Abbas'a göre suda boğulma, yangın, hırsızlık gibi felâketlerle şeytan, zâlim devlet başkanı, yılan sokması ve akrep ısırmasından kurtulur(45).

Hızır ile İlyâs'ın her gece Zülkareyn seddinde buluştukları, birlikte hac ve umre yaptıkları geçmişti(46). Muhammed ümmeti zaviyesinden Hızır'la İlyâs'ın ortak bir vazifesine de temas edilmiştir ki, o da, birincinin denizlerde, ikincininse karalarda hamî kuvvet olmasıdır(47).

* * *

Hızır ile İlyâs'ın kardeş olması veya ikisinin aynı şahıs olması sâdece bir söylentidir. Her yıl muayyen günlerde buluşmaları, birbirlerini tıraş etmeleri, zemzem içmeleri(48); vedâlaşırken okudukları duâlar(49), bâtil ve asılsızdır. Her gece Zülkarneyn seddinde vakî kabul edilen mülâkatları ile(50), hamî kuvvet olmalarının da(51) aslı yoktur.

5 — İlyâs'tan Maksat İdris midir?

Kur'ânda geçen İlyâs kelimesini «İdris» tarzında okuyan bazı rivâyetlere tesadüf edilir. İbnü Mes'ûd'a nisbet edilen bu kıraat tarzı Taberî, İbn Ebî Hâtim ve İbnü Asâkîr'in de içlerinde bulunduğu bir nayli müellif tarafından nakledilmiş ve muteber kabul edilen eserlere girmiştir(52).

Keza İbnü Mes'ûd «İlyâs da elçilerdendi» âyetini (Saffât, 37/123) «İdris de elçilerdendi» şeklinde, yani İlyâs yerine İdris ismini koyarak okumuştur(53). Bu kıraat şâzıdır. Kur'ândeki şekil ise mücevâtirdir. Peygamberler tarihi ile ilgilenenler bilir ki, İdris ve İlyâs iki ayrı isimdir ve her ikisi de peygamber olan ayrı şahsiyetleri ifâde ederler. Yaşadıkları zaman itibariyle de aralarında asırlar vardır. Bi-

45 — İbnü'l-Cevzî, K. Mevdûât, I/195-98.

46 — 21 numaralı dipnota bakınız.

47 — 19 numaralı dipnota bakınız.

48 — İbnü'l-Cevzî, K. Mevdûât, I/198; el-Bidâye, I/337; Esne'l-Metâlib, s. 19; Temyizü't-Tayyib, s. 8 (Mısır. 1324 H.); el-Masnû' fi Ma'rifeti'l-Hadisî'l-Mevdu', alt olduğu yer (Halep. 1969); el-Kavukcî, el-Lü'lü'l-Marsu', s. 18, (Mısır.)

49 — El-Isâbe, I/438.

50 — El-Isâbe, I/432.

51 — Aynı yer.

52 — Tef. Taberî, VII/261; Umdetü'l-Karî, XV/223; Tef. Âlûsî, XXIII/139.

53 — Es-Sicistânî, Kitâbü'l-Mesâhif, s. 69 (Mısır. 1936).

İndiği gibi İdrîs, Nuh (a.s.)'dan öncedir ve insanlığın ikinci atası kabul edilen Tûfan mucizesi sahibinin dedesidir. İlyâs ise Mûsâ'nın kardeşi Hârûn(a.s.)'ın torunlarından. Allâme Tâberî, tefsirine aldığı bu rivâyetleri tahlil eder ve neticede İlyâs ile İdrîs'in aynı kişi olmasının mümkün olmadığı sonucuna varır(54).

Yine Saffat sûresinin 130. âyetinde geçen «İlyâsın» den mak-sadın kim olduğu da müfessirleri bir hayli uğraştırmıştır. Bu lâf-zın bir kelime mi, iki kelime mi olduğundan ayrı olarak, müfredliği, cemiliği ve nihayet mânâsı üzerinde geniş ihtilâflar vardır(55). «Selâm İlyâsın'e» mânâsında olan bu âyetteki «İlyâsın» kelimesinin «Ümmet-i Muhammed» demek olduğu bazılarınca iddia edilmişse de, bunun nor-mal bir tefsir olmadığı meydandadır. Zîra bu âyetin önünde veya so-nunda ne «Muhammed» ismi vardır, ne de O'nun ümmeti. Bu kelime-ler âyette açıkça geçmediği gibi, zimmen ve işâreten de mevcut değil-dirler. O halde böyle bir zorlamaya lüzum yoktur. Ayrıca burada bazı-larında(56) «Muhammed Ümmetine» bir tevriyeden bahsedilirse de, bu da tatmin edici olmaktan uzaktır. Sünnî âlimler, zoraki te'villerle âye-tin «Muhammed Ümmeti» ne işâret olduğunu iddiaya kalkınca rafizî-ler de bunun «Ali Ümmeti» demek olduğunu söylemeye cür'et etmişler-dir. İtidâlden ayrılmayan bir çok din âlimi «İlyâsın» in Muhammed ümmeti mânâsına geldiği yolundaki açıklamaları yadırgamışlar ve bu-nu lüzumsuz bulmuşlardır(57).

6 — İlyâs ve Hz. Peygamber :

Muhtelif yollarla Enes İbn Mâlik'e varan ve az çok muhtevâları da farklı olan bir hadîse göre, İlyâs ile Hz. Peygamber'in teması özet olarak şöyledir:

Hız. Peygamber bir sefer esnâsında mola verir. Oturdıkları sırada kendilerine yakın vadîden: «Allahım, beni ümmeti Muhammed'den kıl!» niyazında bulunan bir ses işitirler. Enes İbn Mâlik, sesin geldiği tarafa gider ve boyu 300 zira'dan daha fazla olan bir adamla karşılaşır. Bu yabancı adam Enes'e kim olduğunu sorar. Enes'den, kendisinin Hz.

54 — Tef. Tâberî, VII/261.

55 — M. Ğayb, XXVI/162; Z. Mesîr, VII/82-84 ve 82, not. 1; Tef. Kurtubî, XV/120; Fethu'l-Bârî, VII/183.

56 — Elmalılı, VI/4068.

57 — M. Tenzil, VI/30; M. Ğayb, XXVI/162; Tef. Kurtubî, XV/120; Fethu'l-Bârî, VII/183; Fethu'l-Kadir, IV/410.

Peygamberin hizmetini gören biri olduğu cevabını alır. Bu sefer yabancı Hz. Peygamberin nerede olduğunu sorar. Yerini öğrenince de: «O'na var ve kardeşin İlyâs'ın sana selâmı var, de!» tenbihinde bulunur. Selâmı alan Hz. Peygamber kalkar ve İlyâs'ın yanına gelir. Kucaklaşırlar. Oturup uzun müddet sohbet ederler. Söz arasında İlyâs, kendisinin bir gün müstesnâ, bütün yılı dâima oruçlu geçirdiğini, tesâdüfen bugünün oruç tutmadığı güne isabet ettiğini söyler ve beraber yemek yemeleri dileğinde bulunur. Gökten, üzerinde balık, ekmek ve kereviz bulunan bir sofrâ iner. Yerler ve Enes'e de yeme izni verirler. Yemekten sonra birlikte ikinci namazını edâ ederler. Namazdan sonra vedâlaşırlar ve Enes'in gözleri önünde İlyâs bir bulut üzerinde semâlara yükselir(58).

El-Hâkim'in Müstedrek isimli eserine «Bu, isnâdı sahîh bir hadîs-tir» kaydıyla aldığı (II/617) bu haberi Beyhakî zayıf saymış(59); Zehbî ise mevzu' (uydurma) olduğunu söylemiş ve bunu uydurup halk arasında yayanlara lânet ettikten sonra «Bu hadîsi ve isnâdını sahîh sayacak kadar Hâkim'in cehl içinde olabileceğini tecvîz etmem» diyerek, Müstedrek sahibi hakkındaki hayret ve şüphesini gizleyememiştir(60).

Ulemâdan bir çoğunun «yalan» ve «iftira» olarak vafsettikleri(61) bu haberin ashı fashı yoktur ve tamamıyla düzmedir.

7 — Netice :

Kur'ânda iki kez ismi geçen İlyâs(a.s.)'ın Hz. Peygamberin hadislerine diğer peygamberler kadar mevzu olmadığını görüyoruz. İlyâs'ın hayat hikâyesi ile ilgili bilgiler ya doğrudan doğruya Kitâb-ı Mukaddes'ten iktibas edilmiş veya büyük ölçüde hayal ve yalanla karışık olarak anlatılan şifâhî rivâyetlerden derlenmiştir. Bunlara bakarak İlyâs'ın hayat safhaları hakkında doğru veya doğruya yakın bir neticeye ulaşmak imkânsızdır.

Müslüman topluluk içinde İlyâs ismi etrafında dolayan ve Hz. Peygamberle sahabenin bazı büyük isimlerine müntehî olan haberler hemen tamamıyla yalan ve uydurmadır.

58 — El-Müstedrek, II/617; Tef. Kurtubî, XV/116.

59 — Tef. Âlûsî, XXIII/139.

60 — Mizânü'l-İtidâl, IV/441; et-Telhîs, II/617.

61 — Bkz. el-Bîdâye, I/338-39; Siyer-i Celîle-i Nebeviyye Mukaddemesi, s. 111.

İlyâs'ın halen hayatta olduğu; senenin muayyen günlerinde Hızır ile olan mülâkatları, Hz. Peygamberle yemek yemeleri gibi söylentilerin aslı yoktur. Bazı insanların kendisiyle görüşmeleri, sohbet etmeleri ve buna mümâsıl hatıraların bizim için hiç bir mânâsı yoktur. Bu tür sohbet ve müşâhedeler sahiplerini ilgilendirir.

Hz. Mûsâ'nın kardeşi olan Hârûn(a.s.)'ın torunlarından İlyâs isminde biri kavmine peygamber olarak gönderilmiş ve vazifesini ikmal ettikten sonra normal bir ölümle bu dünyadan geçüp gitmiştir.

Osmanlılarda Şeyhülislâmlık Müessesesi

Ziya KAZICI

Ö N S Ö Z

Osmanlı kültür tarihinde faal bir rolü olduğu bilinen şeyhülislâmlık, teşkilâtlı bir müessese olarak sahneye çıktığı andan itibaren, kendisini devlet faaliyetleri içinde bulmuştur. Asırları aşan tarihi boyunca, değişik merhalelerden geçen bu müesseseyi, iki yönü ile tetkik etmeyi faydalı bulduk :

(I) — Târîhi gelişme,

(II) — Müessesenin işleyişi.

Gerçi burada sadece 2 bölümün neşrini düşünmüştük, fakat bu takdirde mevzu bir hayli eksik kalacaktı. Bunun için daha önce nesredilmiş(1) olan birinci bölümün bir kısmını da buraya almayı faydalı bulduk.

Bu araştırmanın vücut bulmasında benden yardımlarını esirgemen hocam Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na minnet borçlu olduğumu belirtmek isterim.

Z. Kazıcı

1 — Bkz. Z. Kazıcı -M. Şeker, İslâm — Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1981, s. 139-149

I. BÖLÜM

TARİHİ GELİŞME

A. ŞEYHÜLİSLÂM TABİRİ

H. IV. (M. X) asrın ikinci yarısında ortaya çıkan «Şeyhülslâm» tâbiri, fukaha arasındaki ihtilâflı meseleleri halledebilen âlimler için, bir şeref ünvanı olarak kullanılmıştır. «Fukahay-ı izâm ve fûdelây-ı fehâmdan şol sâhib-ı sadr-ı iftâyâ ıstılâhat-ı örfiyyede şeyhülslâm denilirdi ki, aralarında tahaddüs eden münazaa ve mühâsemeden dolayı hall-ı müşkilât-ı enâm eyleye»(1).

Bu asırdan itibaren, «İslâm» kelimesi, pek çok kelimeye izâfe edilerek kullanılmaya başlanmıştır(2). Fakat bütün bu tâbirler arasında sâdece «şeyhülslâm» terkibi devamlılığını muhafaza edebildi, diğerleri ise unutulup gitti(3).

Şeyhülslâm tâbiri ile birlikte kullanılan öbür deyimlerden bir kısmı, dünyevî iktidar sâhipleri (bilhassa Fâtîmî vezirleri) tarafından da kullanılıyordu. Ama «şeyhülslâm» ünvanı, hemen daima ülema ve sülâhâre has olarak istimal ediliyordu(4).

Hicrî IV. asrın ikinci yarısından itibaren, ortaya çıktığını belirtti-

1 — Ali Emîri, «Meşihât-ı İslâmîyye Tarihçesi», İlmîyye Salnâmesi, İstanbul 1334, s. 306.

2 — Bu tâbirlerden birkaçı: İmadü'l-İslâm, Fahrü'l-İslâm, Rûknü'l-İslâm, Hücetü'l-İslâm, Şemsü'l-İslâm, Bahaü'l-İslâm, Zeynü'l-İslâm, Burhanü'l-İslâm, Nizâmü'l-İslâm, Duhaü'l-İslâm, v.s.'dir.

3 — Ali Emîri, a.g.e., s. 304-305.

4 — J.H. Kramers, «Şeyhülslâm» İslâm Ansiklopedisi, XI/485.

ğimiz bu şeref ünvanını almaya hak kazananları üç kategoride müta-lâa edebiliriz:

1. Sadece, kendi zamanlarındaki bir şehir halkı tarafından kendisine bu ünvan verilenler,
2. «Şeyhülislâm» ünvanı ile her tarafta şöret bulmuş olanlar,
3. Fetva ile icâzetnâmeyi birlikte verebilen ve bu isimle şöret bulmuş olanlar(5).

Böylece, Osmanlılardan önce de varlığından haberdar olduğumuz bu makam ve müessese, Osmanlılarda olduğu gibi resmî değildi. Keza bu müessese, «ilmiye sınıfı»nın en üst makamı olma gibi bir hüviyet de taşıyordu.

Osmanlıların, altı asrı aşkın hükümranlık döneminde «şeyhülislâm» ünvanının ne zaman kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinemediği gibi(6), ilk defa bu ünvanı alan zâtın kimliği dahi tesbit edilememektedir(7). Bununla beraber, Fâtih kanun-nâmesinde şeyhülislâmın ülemanın reisi olduğu açıkça belirtilmektedir(8). Fâtih Sultan Mehmed'in (1451-1481) tedvin ettirdiği kanun-nâmede şeyhülislâm tâbiri, açık ve sarîh bir şekilde zikredilmektedir ki, bu da Fâtih ve babası II. Murad (1421-1451) devirlerinde mezkûr ünvanla adlandırılan kimsele-
rin varlığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı devletinde, kendisine sorulan dinî ve şer'î meseleleri cevaplandıran kimseye «müftî», verilen karara da «fetvâ» dendiğini biliyoruz. Nitekim meşihat makamı, ilkönce, «mesned-i fetvâ» veya «mansıb-ı ifta» gibi isimlerle başmüftülük tarzında teşekkül etmişti. Bu durumu ile o, bir müddet «kadı-asker» ve «muallim-i sultanî» vazifelerine nisbetle ikinci derecede kalmıştı(9). Bunun için müftülük makamı, Di-vân-ı hümayun âzalığına dahil bulunan kadı-askerlik makamına göre daha hususî bir vaziyet arz ediyordu. Ancak fetva verme yetkisi İbn-i

5 — Ali Emîri, a.g.e., s. 305.

6 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ankara 1965, s. 175.

7 — Tafsîlât için bk. Ekrem Kaydu, «Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmîlik Müessesesinin Ortaya Çıkışı» İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, (1977), II, 201-205.

8 — «Ve şeyhülislâm ülemanın reisidir ve muallim-i sultanî dahi kezâlik serdar-ı üle-mâdir. Vezîr-i âzam anları riâyeten üstüne almak münasibtir. Amma müftî ve hâce şâir vüzerâdan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddür dahi iderler. Fâtih ka-nun-nâmesi, İstanbul 1330, s. 10.

9 — İsmail Hamî Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihî Kronolijisi, İstanbul 1971, V. 109.

Kemâl (1525-1533) ile Ebu's-Suûd (1545-1574) Efendi gibi zevata ha-
vale edilince, bu makam daha çok ehemmiyet kazanmaya başladı. Çün-
kü bu iki kişi, kadı-askerlikte bulunduktan sonra bu vazifeye getiril-
mişlerdi. Bundan böyle «şeyhülislâmlık makamı», «sadreyn efendiler»in
(10) üstünde tutularak «ilmiyye tarîkının reisi ve ser'î mahkemelerin
nâzırı olunmuştur(11). Yukarıda adı geçen kudretli zevatın yetişmesi,
bütün ilmi tevcihatın şeyhülislâmlara verilmesine sebep olmuştur. Ar-
tık makam ve mevki itibâriyle de sadrazamla denk bir seviyede tutulur
olmuşlardır(12).

Osmanlılarda, ileri gelen vezat için kullanılan ünvanların bir çoğu,
daha önceki müslüman devletlerde de kullanılmıştır. Nitekim, takva
sâhibi olarak kemâl mertebesine ulaşan şahsiyeti ile müellefâtının çok-
luğu sebebiyle büyük bir ün kazanmış olan İbn-i Kemâl'e, bu özellikle-
rinden dolayı, Necmeddin Ebû Hafs Ömer en-Neseffî'nin ünvanı olan
«müfî's-sakaleyn...» lâkâbı verilmiştir(13). Bu tabir, sadece adı geçen
şeyhülislâm için kullanılmıştır(14).

B. ŞEYHÜLİSLÂLİĞİN ZUHURU

İlmiyye sınıfının en yüksek mevki olan ve «Meşihat-ı İslâmiyye»
diye adlandırılan bu makamın kuruluş gayesine mâtuf, değişik bazı gö-
rüşler bulunmaktadır. Bu mevzuda farklı görüşlerin ortaya atılmasına
sebep ve bu görüşlere kaynaklık eden kimsenin J.H. Kramers olduğu
ileri sürülmektedir(15). Fîlhakika İslâm Ansiklopedisindeki makale-
sinde bu mevzûa temas eden Kramers, Gaudefroy-Demombyen'e dayar-
narak bazı fikirler ileri sürmektedir. Bunları, şu şekilde sıralayabiliriz:

(a) Osmanlı padişahları, Mısır'da Memlûk sultanları yanında bulunan
Abbâsî halifesinin hâiz olduğu mevkiî taklid etmek suretiyle böyle bir
müesseseyi kurmuş olabilirler.

(b) Osmnlı ülemasının bir dinî reisin başkanlığında teşkilâtlanması,

10 — Anadolu ve Rumeli kadı-askerleri için kullanılan bir tâbîrdir.

11 — M. Tayyib Gökbilgin, Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Ge-
nel Bakış, İstanbul, 1977, s. 107.

12 — Hezârfen Hüseyin Efendi, Telhisü'l-beyân fi Kavanin-i Âli Osman, Bibliothèque
National, Ancien Fonds Turc. Nr. 40, 134 a.

13 — Müstakim-zâde Süleyman Saadeddin, Devhatü'l-Meşâyih, s. 17.

14 — Al Emîri, a.g.e., s. 314.

15 — Kaydu, a.g.e., s. 205.

devletin tebeası olan gayr-ı müslimlerin başında bulunan patrikliği taklit etmek suretiyle olmuştur.

© Bu müessesese, devlette mevcut dünyevî iktidar yanında, kazai selâhiyetlerle teşhiz edilmiş suffî-dinî bir an'anenin neticesi olarak da doğmuş olabilir (16).

Zühurunu, tek ve belli bir sebebe bağlama imkânı bulunmayan bu müessesenin kuruluşunu, başka dinlerdeki ruhanî riyâsetin taklid edilmesi ile izâha kalkışmak, tamamen indî bir mütalâa olur. Çünkü İslâmın din ve devlet anlayışı ile Hıristiyanlığın din ve devlet anlayışı arasında büyük bir fark vardır. Biri, müntesiblerinden hem dünyevî, hem de uhrevî vazifeler beklerken, diğeri sâdece uhrevî hizmetler beklemektedir. Bunun için, bu iki müesseseyi birbirini ile mukayese etmek ve hele, şeyhülislâmlığın, patrikliğin bir taklidi olarak ortaya çıktığını söylemek, doğru olmasa gerektir. Nitekim, İ. Hâmi Danişmend de, bu meseleye temasla şöyle der: «Dikkat edilecek noktalardan biri de meşihat makamının başka dinlerdeki ruhanî reisliklerle mukayesesinin doğru olmadığıdır» (17).

Şeyhülislâmlığın doğuş ve ortaya çıkış sebebini tek bir vak'aya bağlamak yerine, târihî olayları incelemek ve bu yolla bir neticeye varmak daha doğru olacaktır. Bunun için de meseleye târihî olaylar açısından bakmak gerekir.

II. Murad devrinde yaşayan ve umumiyetle ilk şeyhülislâm kabul edilen Molla Fenârî (1424-1431)'nin (18), böyle bir makama getirilmesi ve kendisine böyle bir ünvan verilmesi, dikkat çekicidir. Devletin, dinî ve siyasi bir kargaşalık içinde bulunduğu bir sırada tahta geçen II. Murad, böyle bir ortamda, ahlâkî, ilmî ve dinî otoritesi bütün memleketçe kabul edilen büyük bir âlime ihtiyaç bulunduğunu düşünmüş olmalıdır. Keza bu zâtın, tebeayı bütün sapık cereyanlardan koruyabilecek bir otoriteye sâhip olması ve halk ile devletin dinî meselelerini çözmesi gerektiğine inanmış olmalıdır (19). Yine bu esnada, devlet sınırları dahilindeki gayr-ı resmî müftülerin, dinî meseleler hakkında kendi dünya görüşleri ve kabiliyetlerine göre ayrı ayrı fetva vermelerinin,

16 — Kramers, a.g.e., XI, 486-487.

17 — Danişmend, a.g.e., V, 110.

18 — Ahmed Refik, «Osmanlı Şeyhülislâmları» İlimiye Salnâmesi, s. 322.

19 — II. Murad Devri hâdiseleri için bk. Aşık Paşa-zâde, Târih, İstanbul 1332, s. 96-138; Hoca Saadeddin Efendi, Tacû't-Tevârih, İstanbul 1279-1289. I, 315-360.

devlet için bir tehlike arzettiğini de sezmiş olmalıdır. Gerçekten böyle durumlar, hoş olmayan bir takım tenakuzların ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu yüzden de hem devletin otoritesi, hem de mü'minlerin şeriatı olan bağlılıkları zedelenebilirdi. Bu sebeple fetvaların, tek kanaldan ve resmî sıfatı bulunan bir kimse tarafından verilmesi ihtiyacı hissediliyordu. Aynı zamanda, durmadan yayılma istidadı gösteren Bâtî-nî-Rafîzî görüşlere karşı sed çekecek kuvvetli ve dirayetli sünî bir sese ihtiyaç vardı(20).

İşte bütün bu hususlar nazar-ı dikkate alınmış olacak ki, ilk defa bu makama getirilen Molla Fenârî'nin şahsında adı geçen ünvanla bir makam ve müessese kurulmuş oldu.

C. İLK ŞEYHÜLİSLÂM

Osmanlı devlet teşkilâtında, «müftî'l-enam» ünvanı ile de anılan şeyhülislâmın, ihraz ettikleri bu resmî makama ilk defa kimin getirildiğinin kesin olarak bilinemediğinden söz etmiştik. Bu hususta pek farklı görüşler ortaya atılmaktadır(21).

Osmanlılardan önceki müslüman devletlerde, varlığından haberdar olduğumuz şeyhülislâmlık, bu devlette eriştiği dinî ve siyasi ehemmiyeti hiç bir ülkede bulamamıştır. Fâtih kanun-nâmesinde kendisinden söz edilen şeyhülislâmın bu devirdeki durumu da tartışılabilir nitelikte görünmektedir. Mezkûr kanunnâmeye göre ülemânın reisi olmakla birlikte ilmiyenin başı sayılması XVI. asrın ortalarına ve belki az daha sonraya rastlar(22). Bu durumu göz önüne almış olacak ki, M. Tayyib Gökbiğîn bu ünvanın (şeyhülislâmlığın) ilk önce İbn-i Kemâl'e verildiğine kani görünmektedir. Bu konuda o, «fetva hizmeti vazifesi, İbn-i Kemâl ve Ebu's-Suûd Efendi gibi kimselerin bu vazifeye getirilmesin-

20 — Kaydu, a.g.e., s. 208.

21 — Bu konudaki araştırmasında Ekrem Kaydu şu bilgiyi vermektedir: «Şeyhülislâm-ğın Osmanlılardaki başlangıcı ile ilgili olarak üç görüş ileri sürülmektedir:

- Muradjea d'Ohsen ve Ali Emiri'ye göre şeyhülislâmlık müessesesi Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren vardı.
- Süleyman Saadeddin, Ahmed Refik, R.C. Repp, Hezârfen Hüseyin Efendi, Karaçelebi-zâde Abdülaziz ve Ahmed Ata'nın fikrine göre ilk şeyhülislâm Molla Şemseddin Fenârî'dir.
- Kâtip Çelebi'ye göre şeyhülislâmlık ilk defa İstanbul'da fetva veren müftülerle başlamıştır. a.g.e., s. 201-205.

22 — Uzunçarşılı, İlmîye, s. 175.

den sonra ehemmiyet kazanmış ve artık bunlara şeyhülislâm denilmiştir. Bu iki kişi kadı-askerlikte bulunduktan sonra bu vazifeye getirilmişlerdi» (23), diyerek bu konudaki görüşünü belirtir.

Bununla beraber, Fâtih Sultan Mehmed'in tedvîn ettirdiği kanun-nâmede, açıkça isminden ve ülemanın reisi olma gibi bir sıfatı bulunduğu söz edilen şeyhülislâmlık makamının daha önce mevcut olması gerekir. II. Murad devrinin dinî, siyasî ve ictimâî kargaşalıkları neticâsiriyle ortaya çıkan hâdiseler, böyle bir makamın kurulmasını mecburî hâle getirmişti. Böylece kurulup teessüs eden bu müessesenin başına da —daha önce belirtildiği gibi— devrin bilgini, ve otoritesi herkesce kabul edilen Molla Fenârî getirilmiştir.

D. ŞEYHÜLİSLÂMLIĞIN EHEMMIYET KAZANMASI

Günümüzün, Adalet ve Millî Eğitim Bakanlığı ile Diyânet İşleri Başkanlığının görev ve yetkilerini kendisinde toplayan bu makamın, Osmanlı devlet teşkilâtı içindeki mevkii ve durumu, Fâtih kanun-nâmesinde açıkça belirtilmektedir. Bundan anlaşıldığına göre şeyhülislâm, diğer devlet erkânı üzerinde büyük bir nüfuza sahiptir. Buna dayanarak, Brockelmann: «Fâtih Sultan Mehmed ve Kanunî Sultan Süleyman, şeyhülislâmın bütün memurlar sınıfının en üstünde bulunan müstesna mevkiini teyid ettiler» (24) diyerek bu ehemmiyeti belirtmek ister.

Fâtih kanun-nâmesinde mevkii belirtilmiş olmakla beraber, esas ehemmiyet, Zenbilli Ali Cemâlî Efendi (1503-1525) ile başlamış, İbn-i Kemâl ve Ebû's-Suûd Efendi gibi dirâyetli zevatın yetişmesi ile kemâl mertebesine ulaşmıştır. İlmî dirâyet ve temiz şahsiyetleriyle meşihat makamına çıkan bu çok kıymetli âlimler, en heybetli padişahlar üzerinde bile nüfuz ve tesir sahibi oldukları için, icâb-ı halda onlara bile doğru yolu göstermekten ve sert sözler söylemekten çekinmiyorlardı. Mevzûun daha iyi kavranabilmesi için birkaç tarihî olaydan söz etmek gerekecektir.

a. Daha kadılığı zamanında, Yıldırım Bâyezid (1389-1403)'in cemâatla namaza devam etmediğinden dolayı şahitliğini kabul etmeyen Molla Fenârî, ibâdetlerinde kusur eden kimsenin, insan hukukunun gözetilmesi gereken yerlerde dikkatsiz olabileceğini düşünerek mahkeme

23 — Gökbilgin, a.g.e., s. 107.

24 — C. Brockelmann, İslâm Milletleri ve Devletleri Târîhi, Terc. Neşet Çağatay, Ankara, 1964, I, 287.

salonunda, bizzat Yıldırım Bâyezid'e şehâdetini kabul etmiyeceğini söylemek suretiyle büyük bir cesarete sahip olduğunu göstermiştir(25).

b. Yavuz Sultan Selim, Hazine-i Âmire muhafızlarından 150 kişinin katline karar verir. Bu irâdeyi doğru bulmayan şeyhülislâm Zenbîlî Ali Cemalî Efendi, çağırılmadığı halde ve hiç kimseye bildirmeden Divân'a girerek, böyle bir cezanın şeriat ve adalete aykırı olduğunu söylemek suretiyle büyük bir cesaret örneği verir. Bunun üzerine padişah, 150 kişinin katli kararından rücu' eder(26).

Bir gün Divân'da, sadrâzam Derviş Paşa'nın kabahatsiz bir adamın katline hüküm vermesi üzerine, onu muahaza eden ve bu yüzden Divân'ı terkeden şeyhülislâm Yahya Efendi (1553-1644)'nin bu davranışı, devrin padişahı I. Ahmed (1603-1617)'in dikkatini çeker. Padişah davranışının sebebini sorduğunda o da «kaza emânettir. Padişah, kadı-askerleri istimal deâvî, ihkâk-ı hak, mazlûmları sıyânet için nasbeyler. İcâb-ı şer'î yoğiken bugün bir adam katilolundu. Artık benim için icray-ı kazaya imkân kalmadığından terk-i mansıba mecbur oldum» der. I. Ahmed, Yahya Efendi'nin bu cevabı üzerine sadrazâmı cellâda teslim etmekle işi bitirir(27).

XVI. asırdan itibaren ehemmiyeti daha da artan şeyhülislâmlık makamı, mânen sadrâzamlıktan daha yüksek telâkki ediliyordu. Çünkü, Osmanlı devletinde din asıl, devlet ise onun bir fer'i olarak görülüyordu(28). Bu anlayışın bir sonucudur ki, sadrâzamların şeyhülislâmları

25 — Taşköprü-zâde, eş-Şakaiku'n-Nu'mâniyye, Beyrut 1975, s. 19.

26 — Taşköprü-zâde, a.g.e., s. 175.

27 — Murat Uraz, Seyhülislâm Yahya, İstanbul, 1944, s. 5-7.

28 — «Şeyhülislâm rütbe-i vekâlet-i kübra yâni vezâret-i uzmadan âlâ değilse bâri beraber ve bâzı hususa nazar olunsa andan balâterdir. Gerçi vezir-i âzamlar avam nazarında kebîr ve zîşan görüldüğü cây-ı kelâm değildir. Zira vekil-i mutlak olup hall-i akd-ı umur-u cumhur keff-i kifâyetinde olmağla ekser umurda müftiler ana mürâcaata muhtaktır. Lâkin, pâdişah-ı âli-cah nazarında hallâl-i müşkilât-ı enâm olan meşâyih-i islâm, vuzerâdan mukaddem olup umur-ı diniyyede riyâset-i mutlaka sâhibi olduğu cihetle vekâlet-i kübradan min vecih âlâ makamdadır. Zira devlet umuru din üzerine binâ olunur, din asıl ve devlet ânun fer'i gibi kurulmuştur. Yalnız din reisi şeyhülislâm, yalnız devlet reisi vezir-i âzam, ikisinin dahi reisi pâdişah-ı kâmdardır. Ol ecilden, meşâyih-i islâm bu devlet-i aliyyede cümleden muazzez ve mükerrerem olup, lâzım geldikte nefiyden gayrı hakaretle tahkir ve tâzir câiz görülmez. Amma vezir-i âzam bu hususta sâir erkân-ı devlet gibidir. Ve bilcümle ulemaya bu devlet-i aliyyede olan ikrâm, bu devlet-i islâmiyyede olmuştur. Kendi kesbleri olan zilletten gayrı devlet cânibinden amme için tertib olunan sıyâset ve ukubât havfından emîn, ırz, malları dest-i taaddi avâmdan mâsun ve mahfuzdur.» Telhis'ül-Beyân, 134, a-b.

ziyaretleri III. Murad (1574-1595) devrinde 922 (1584) tarihinde kanun haline getirilmişti(29). Tâyini, bizzat padişah tarafından yapılmakla beraber, bilhassa idârenin zayıf zamanlarında veya herhangi bir isyan vukuunda, padişah aleyhine fetva verebilir endişesiyle daima şeyhülislâmdan çekinilmiştir. Çünkü Osmanlı padişahları, tebea üzerinde keyfî bir tasarruf hakkına sahip değillerdi. Onlar da birtakım kanun ve nizamlarla bağlı idiler. Zâhiren, hudutsuz bir selâhiyete sahip görüşeler bile, hakikatte bazı kanunlarla mukayyettiler(30). İdârî mekanizmada dini asıl, devleti de onun bir fer'i olarak kabul eden bir devlette bu durum normal karşılanmalıdır. Bu anlayışın bir neticesi olacak ki, yürürlüğe girmesi istenilen her türlü kanun ve nizam hakkında, önce şeyhülislâmdan, bunun şeriata uygun olup olmadığına dair fetvâ alınırdı. Ancak bundan sonra, istenilen kanun yürürlüğe girerdi(31). 1686 yılında Amsterdam'da basılan ve türkçe tercemesi yayınlanan bir eserde bu mevzu ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: «Şeyhülislâm, sâhip olduğu geniş yetkisi ile herhangi bir mesele hakkında hüküm verince padişah bile bunun aksini iddia edip karşı çıkamaz»(32).

Şeyhülislâmlığın hâiz olduğu önemi belirten hususlardan biri de, şeyhülislâm olarak tayin edilecek olan zâtın saraya dâveti esnasında, sadriâzamla birlikte huzura girerlerken padişahın onlara karşı üç adım atması ve onları ayakta istikbal etmesidir(33). Keza, şeyhülislâm adayının, padişahın elini öptükten sonra oturması, buna karşı sadriâzammın ayakta beklemesi de bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. Bu tatbikat, IV. Mehmed devrinde (1648-1687), sadriâzam Melek Ahmed Paşa'dan itibaren devam edegelmiştir(34).

E. ŞEYHÜLİSLÂMLIĞIN SONA ERMESİ

Osmanlı devletinde, ilmiye sınıfının en yüksek mevkii olan ve meşihat-ı islâmiyye diye adlandırılan bu önemli makamın uzunca bir tarihçesi vardır. İlk şeyhülislâm Molla Fenârî'nin tâyin tarihi olan 1424/25 senesinden, Medenî Mehmed Nuri Efendi (1920-1922 = 1339-1341)'nin istifa tarihi olan 26 Eylül 1922 yılına kadar meşihat-ı islâmiyye mües-

29 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 179.

30 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1972, I, 596.

31 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 198; Raphaela Lewis, Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat, Terc. Mefkûre Poroy, İstanbul 1973, s. 23.

32 — Ricaut, Türklerin Siyasî Düsturları, Terc. M. Reşat Uzmen, İstanbul, s. 167.

33 — Jean Thévenot, L'empire du Grand Turc, Paris 1965, s. 147.

34 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 191.

sesesi, fasılasız 498 sene devam etmiştir. Beş asra yaklaşan ve özellikle kayd-ı hayat ile bu makama gelen dirâyetli zevatın yeri, daha sonra gelenlerle aynı şekilde doldurulamamıştır.

Bütün Osmanlı müesseselerinde olduğu gibi, bu müessese de, XVI. asrın son senelerinden ve bilhassa XVII. asırdan itibaren yavaş yavaş inhibitata yüz tutmuştur(35). Nitekim Kanunî Sultan Süleyman saltanatının ortalarında 948 (1541/42) başlayan şeyhülislâm azlı, daha önce benzeri görülmediğinden büyük bir hâdise olarak karşılanmıştır. Devrin şeyhülislâmı, Civi-zâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Efendi (1539-1542)'nin Mevlâna Celâleddin-i Rûmî ve ve Muhyiddin-i Ârabî gibi mütasavvıflar hakkında vazife ve selâhiyetini aşan bir dil kullanması, vazifesinden azledilmesine sebep olmuştu(36).

Civi-zâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Efendinin, yukarıda belirtilen sebepten dolayı azlı, bu makama yükselenlerin artık «azledilemez lâ yenazıl» olan özelliklerini ortadan kaldırmış oldu. Bundan böyle sadrîazamla aralarının iyi olmaması veya maiyetinin çeşitli işlere müdahalesi neticesinde, dedikoduların ortaya çıkması gibi nahos olaylar, şeyhülislâm azillerinin sebepleri meyanında idi(37).

Şeyhülislâmın «azledilemez» özelliği ortadan kalktıktan ve eskiye nisbetle bir gerileme başladıktan sonra, azledilmiş olan bir şeyhülislâmın, aynı vazifeye tekrar getirilmesi ile karşılaşılıyor. Böyle bir adım da Bostan-zâde Mehmed Efendi ile atılmıştır. İlk meşihat-ı, 997-1000 (1589-1592) yılları arasında olan mezkûr zâtın ikinci meşihati da 1001-1006 (1593-1598) seneleri arasındadır(38).

Osmanlı Devleti idarî kadrosunda bulunan hemen herkese en büyük ceza olan idâmın verilebildiği ve sadrîazamların bile böyle bir cezadan kendilerini kurtaramadığı bir gerçektir. Hal böyleyken şeyhülislâmlar, bu kaidenin dışında tutulmuşlardı. Dinî reis olmaları, onları böyle bir cezadan uzak tutuyordu(39). Bununla beraber, beş asra yaklaşan tarihi içinde sâdece üç şeyhülislâm ölüm cezasına çarptırılmıştı.

35 — Danişmend, a.g.e., V, 110.

36 — Müstakîm-zâde, Devhâü'l-meşâyiḥ, s. 20.

37 — Uzunçarşılı, İlimiye, s. 192.

38 — Süleyman Saadeddin, a.g.e., s. 34; Ali Emîri, İlimiye Salnâmesi, s. 308-309.

39 — Jean Thévenot, a.g.e., s. 147; Danişmend, a.g.e., V, 165. Bu mevzuda «Telhisü'l-Beyân'da şöyle denilmektedir: «Meşâyiḥ-i İslâm, bu Devlet-i Âliyye'de cümleden muazzez ve mükerrer olup lâzım geldikte nefiyden gayrı hakaretle tahkir ve tâzir câiz görülmez. Amma vezir-i âzam bu hususta sâir erkân-ı devlet gibidir.» 134 b.

Böyle bir cezaya çarptırılmakla beraber bunlara «şehid» denilmektedir. Bu, «inhitat devrinde, ilmiyye mâsûniyyetinin ihlâline karşı, mesleğin protesto tezahürleri mâhiyetindedir»(40). Efkâr-ı umumiyece bunlar, yanlış anlaşılmanın kurbanı olarak idâm edilmişlerdir(41). Böylece bir ceza ile hayata veda eden şeyhülislâmlar şunlardır:

1. Ahî-zâde şehid Hüseyin Efendi (1041-1043/1632-1634).
2. Hoca-zâde şehid Mes'ud Efendi (1066/1656) 4 ay 12 gün.
3. Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi (1088/1688) ikinci meşihatı (1106-1115/1695-1703).

Osmanlı devlet teşkilâtında, herhangi bir kimseye şeyhülislâm ünvanının verilebilmesi, o kimsenin meşihat makamına getirilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu makamın, eskiye nisbetle bir gerileme gösterdiği, resmen ve fiilen bu makama gelmediği halde bazı kimselere bu makam pâyesinin verilmesiyle de ortaya çıkmaktadır. Gerçi asırlarca süren bir târih içinde ancak iki kişiye bu pâye verilmiştir ama bu da, çok yüksek bir makam olan şeyhülislâmlık için, bir gerileme sayılabilmektedir. Bu makama gelmediği halde pâyesi ile taltif edilen iki kişiden birincisi Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendidir. Bu zat, 1059 (1649) tarihinde «Ravzatu'l-Ebrar» adlı eserini devrin padişahı IV. Mehmed'e takdim edince kendisine bu pâye verildi. Bundan iki sene sonra da 1061 (1651) tarihinde Karaçelebi-zâde fiilen bu makama getirilmiştir.

Bilfiil şeyhülislâmlık makamına gelmediği halde bu pâyeyi alanlardan ikincisi de Erzurumlu Feyzullah Efendinin büyük oğlu Fethullah Efendidir. Fethullah Efendi, Nakibu'l-Eşraf olarak Rumeli kadaskeri bulunurken, babası Feyzullah Efendi'den sonra bu makama gelmek üzere bu pâyeyi almıştır. Fakat 1115 (1703) senesinde babası ile birlikte azledildi. Bundan kısa bir müddet sonra da vefat etti(42).

Böylece tarihî seyri içinde geçirdiği çeşitli merhalelerden sonra nihayet, şeyhülislâm Medenî Mehmed Nuri Efendi (1920-1922)'nin, dâhil bulunduğu son Osmanlı kabinesiyle birlikte istifası neticesinde şeyhülislâmlık makamı, Osmanlılar'la birlikte İslâm âleminden de kalkarak tarihe mal oldu.

40 — Danışmend, a.g.e., V, 165.

41 — Abdülkadir Altunsu, Osmanlı şeyhülislâmları, Ankara 1972, s. XLI.

42 — Ali Emîrî, İlmîye Salnâmesi, s. 318.

II. B Ö L Ü M

MÜESSESENİN İŞLEYİŞİ

A. ŞEYHÜLİSLÂMİN TAYİN VE AZLI

Osmanlı devlet müesseselerinden biri olan ilmiyye'nin reisi durumdaki şeyhülislâmın bu makama gelebilmesi, basit bir tâyin veya formalite işi değildi. Bununla beraber, şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den önce, bu makama gelebilmek için belli ve tâyin edilmiş bir kanun yoktu. Kadiaskerlik, büyük kadılık ve müderrislik yapmış olanlardan müna-sipleri bu makama getirilebiliyordu. Fakat Ebu's-Suûd Efendi'den itibaren şeyhülislâmlık, Rumeli kadiaskeri olanlara verilir oldu. Bu tarihten sonra nâdiren, Anadolu kadiaskeri veya bunun pâyelelilerinin getirildiği görülmüştür(1).

Ebu's-Suûd Efendi'den itibaren bu makama gelebilmek için bazı merhalelerden geçmek lâzımdı. Bunun için, müderrislik mertebesini ihraz eden bir kimsenin en az 15-20 sene talebeye ders vermesi, belli mevleviyetlerden(*) sonra İstanbul kadılığı, Anadolu kadiaskerliği ve en nihayet de Rumeli kadiaskerliğine getirilmiş olması gerekiyordu. Ancak bu sıranın takibinden sonra meşihat makamına gelinebilirdi(2).

1 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 177-178.

(*) Mevleviyet: Osmanlılarda, yevmiye 300-500 akça alan kadıların vazifelerine verilen isimdir. XVIII. yüzyıldan itibaren mevleviyetler beş kısma ayrılmıştır. Bunlar: Devriye, Mahreç, Bilâd-ı hamse, Haremeyn ve İstanbul kadılıklarıdır. Tafsilat için bkz. Z. Kazıcı - M. Şeker, İslâm — Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1981, s. 156-157.

2 — M. Nuri Paşa, Netayic, II, 104.

İlmiye sınıfının reisi ve dinî lider olmakla beraber, şeyhülislâmın tâyini, bizzat devlet başkanı olan padişah tarafından yapılırdı. Bu tâ-yinde çoğu zaman sadriâzamın da müessir olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde veziriâzamın azlinde, bazen şeyhülislâmın müessir olduğu da bir gerçektir.

Sadriâzam, kadiasker veya mâzulleri arasında, kendisiyle anlaşabileceği birisini padişaha empoze edebilirdi. Maamafih, padişah, bazen hiç kimseye sormadan ve hiç kimsenin fikrini almadan da şeyhülislâm tâyini yapabiliyordu(3).

Şeyhülislâmın kim olacağı kararlaştırıldıktan sonra, veziriâzam, o zat hakkında telhis denilen arızayı padişaha takdim eder; bundan sonra, şeyhülislâm olacak zat, saraya - veya icabına göre Paşakapısına dâvet olunup sadriâzamlarla beraber saraya giderlerdi(4).

Sayet, şeyhülislâm namzedi, doğrudan doğruya saraya dâvet edilmiş ise, veziriâzam da çağırılırdı. Teamül gereği, şeyhülislâm tâyin edenler «Arz odası»nda padişahın elini öperlerdi. Fakat, Zekeriya-zâde Yahya Efendi'nin şeyhülislâmlığından sonra bu âdet terk edilerek sadece bahçede el öpmekle iktifa edilmişti(5).

Şeyhülislâmın tâyini ile yakından ilgili bulunduğundan, bu makamda en çok kalmış olanlardan da kısaca bahsetmemiz gerekir. Aralıksız, 498 sene devam eden bu makamda, en fazla kalan kişi, Kanunî ve II. Selim devri şeyhülislâmı Ebu's-Suûd Efendi'dir. Meşihat müddeti toplam olarak 28 sene 11 ay sürmüştür. Ebu's-Suûd Efendi'den sonra gelenler artık onun kadar kalamamış ve 3-4 senelik bir vazifeden sonra bu makamı başkalarına terk etmişlerdir(6). Şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den sonra ikinci sırayı, 24 sene ile II. Murad ve Fâtih devri şeyhülislâmı, Molla Fahreddin Acemî (1436-1460) almaktadır. Bu makamda uzun süre kalma imkânını elde eden ve üçüncü sırada bulunan Zebbili Ali Cemalî Efendi'dir. II. Bâyezid, Yavuz ve Kanunî devirlerinde «mesned-i meşihatta» bulunan bu zâtın hizmeti, toplam olarak 23 seneyi bulmaktadır(7).

Bazı kimselerin bu makamda uzun süre kalmalarına karşı, bir kıs-

3 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 189.

4 — Topkapı Saray Arşivi, E. Nr. 8252.

5 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 190.

6 — Krämers, a.g.e., XI, 487; Danişmend, a.g.e, V, 166.

7 — Danişmend, göst. yer.

mı da çok az denebilecek kadar kısa bir süre bu vazifede kalabilmiştir.

Memik-zâde Mustafa Efendi'nin meşihat müddeti, Osmanlı meşihat tarihinde en kısa olanı olarak bilinir. Bu müddet, 13 saatlik bir zamanı kapsamaktadır. Hizmetin azlığı ve müddetin kısalığı ile ikinci sırada bulunan, IV. Mustafa (1807-1808) devrindeki Sâ mânî-zâde Ömer Hulusi Efendi (öl. 1812)'nin ikinci meşihatıdır. Bu müddet de bir günlük bir zamanı kapsamaktadır(8).

Daha önce de belirtildiği gibi mükerrer şeyhülislâmlık, h. 1000 (1591) yılından itibaren Bostan-zâde Mehmed Nuri Efendi ile başlamıştır. Bu zattan sonra mükerrer vazifeler devam edegelmiştir. Bu tatbikatın neticesi bazı kimseler, birkaç defa bu makama getirilmişlerdi. Bu makama dörder defa gelenleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Ca'fer Efendi-zâde Hacı Mustafa Sun'ullah Efendi.
2. Yusuf-zâde Cemaleddin Efendi.
3. Musa Kâzım Efendi.
4. Haydarî-zâde İbrahim Efendi.
5. Mustafa Sabri Efendi.

İsimleri zikredilen bu zevatın son dördü, İkinci Meşrutiyetin kabine değişikliği sonucu tekraren bu makama getirilmişlerdi(9). Zira artık II. Meşrutiyetten itibaren şeyhülislâmlar da kabine üyesi olarak onunla birlikte atanır ve yine onunla birlikte vazifeden alınırlardı.

B. ŞEYHÜLİSLÂMİN VAZİFE VE SELÂHIYETİ

Bidâyette vazifesi, sadece şer'î meseleler üzerindeki talepler hakkında fetva vermekten ibaret olan şeyhülislâmın, bu hükümler hakkında hiç bir icra selâhiyeti yoktu. Bununla beraber, hiç bir kadı, onun verdiği fetvayı reddetmeye cür'et edemezdi(10).

Şeyhülislâmın fetvaları, daha sonra sadece ammeyi ilgilendiren siyasi sahalara inhisar etmiştir diyebiliriz. Bunun için, devlette, ammeyi ilgilendiren hususlarda mutlaka şeyhülislâmın fetvası gerekiyordu. Böylece şeyhülislâm, fetvaları ile devlette kanunların vazı'lığı vazifesini

8 — Danişmend, göst. yer.

9 — Danişmend, a.g.e., V, 166.

10 — Brockelmann, a.g.e., I, 287.

de üstlenmiş denebilir. Nitekim, şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'nin tasvibinden geçen kanun-nâmenin baş tarafında aynen şöyle denilmektedir :

«Merhum ve mağfurunleh Sultan Süleyman Han aleyhi'r-rahme ve'r-ırdvan hazretlerinin zamân-ı bâemanlarında merhum şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi hazretlerinin asrında olan kanun-nâme-i sultanîdir ki, ser-i şerife müvafakâtı mukarrer olup hâlâ muteber olan kavanin ve mesâildir»(11).

Kararlarını tatbik edebilme imkânına sahip bulunmayan ve aynı zamanda, Divân'ın âzası da olmayan şeyhülislâma, önemli meselelerin görüşülme ve müzakeresi esnasında müracaat edilirdi. Hattâ bazen, şeyhülislâmlar, hiç kimseye haber vermeden Divân'a girip istediği konu hakkında mütalâada bulunabilirlerdi(12).

Devlet teşkilâtı içindeki vazifesi, önceleri sâdece fetva vermek gibi bir sahaya inhisar eden şeyhülislâmların bu makami, İbn-i Kemâl ve Ebu's-Suûd Efendi gibi dirâyetli zevatın yetişmesi ile daha da önem kazanmaya başladığından yetki alanı da buna müvazi olarak genişlemiştir. Bu yüzden, bilhassa XVI. asrın ikinci yarısından itibaren ilmi tevcihatın şeyhülislâmlara verildiği görülmektedir(13). Nitekim, 982 (1574) tarihine kadar müderris ve mevalî ile müftülerin tertip ve telhisleri hususu, veziriâzamlara ait iken, bu tarihten sonraki bazı veziriâzamların cahil olmaları, bu işlerin şeyhülislâmlara bırakılmasına sebep olmuştur. Böyle bir yükten kurtulmak için Ebu's-Suûd Efendi, Veziriâzam İbrahim Paşaya bir tezkire yazarak «Fetva istigâli vaktimizi istiâb ederken bu bârı dahi üzerimize tahmil bize cevirdir»(14) diyerek bu vazifeyi kabul etmek istememiştir. Bundan böyle vazife ve selâhiyet alanı daha da genişletilerek, kırk akçadan yukarı «hâriç» ve «dâhil» müderrislikleri ile, orduya tâyin edilecek kadılar; vilâyet, sancak ve kaza müftüleri; imam, hatip ve müezzinlerin; Konya'da post-nişin olan Çelebi Efendi'nin inhası üzerine mevlevî şeyhlerinin ve mevalî denilen büyük kadılar ile kadıaskerlerin tâyinleri şeyhülislâmlara verildi. Bu, şeyhülislâmlığın en yüksek makam olduğunun bilinmesi ve kadıaskerlerle veziriâzamların haksızlık yapmalarını önlemek içindi. Şeyhülislâm, yapacağı tâyin hususunda kanun gereği, veziriâzam ile görüştükten ve

11 — «Osmanlı Kanun-nâmeleri» MTM, (1331), I/1, 49.

12 — Taşköprülü-zâde, a.g.e., s. 175; Ali Emîri, İlimiye Salnâmesi, s. 312.

13 — M. Nuri Paşa, a.g.e., I, 135.

14 — Hezârfen Hüseyin Efendi, Telhis, 138 a.

anlaştıktan sonra tâyin edileceklerin listesini bir telhis ile veziriâzama bildirir, böylece, onun vâsıtasıyla padişahın irâdesini almış olurdu. XVII. asır sonları ile XVIII. asırda veziriâzamanın muvafakatının alınması sadece kadiasker ve mevâlî tâyinlerine tahsis edilmiştir. Diğerleri için böyle bir muvafakata ihtiyaç yoktu(15).

Böylece şeyhülislâm, günümüzün hem Adliye, hem de Millî Eğitim Bakanlıkları vazifesini üstlendiği gibi, Diyânet İşleri Başkanlığı vazifesini de üstlenmişti. Bütün bu vazifelerle yükümlü tutulan şeyhülislâm, sadece belli bazı tâyin ve fetva işlerinin tedvini ile yetinmiyordu. O, medreselerin idare ve kontrolundan da mes'ul tutuluyordu(16).

Önceleri, Divân-ı hümayûn âzası olmayan şeyhülislâmların meclise girmesi, II. Mahmud (1808-1839) devrine rastlar. Bu devirde, kadiaskerler meclisten çıkarılmış, onların yerine şeyhülislâm gelmiştir. Tanzimat'ın ilânından 1908 senesine kadar nâzırlar gibi değiştirilebilen şeyhülislâmlar, bu tarihten sonra, kabine ile değiştirilir olmuşlardı(17).

Tanzimat'la birlikte bir nâzırlık derecesine inen şeyhülislâmlık makamı, 1876 da Mithat Paşa tarafından ilân edilen Kanun-ı Esâsî'nin 27. maddesine göre kendisine tanınan hak mucibince derece bakımından öbür nâzırlara olan üstünlüğü muhafaza edildi. Mezkûr maddede: «Sultan, sadriâzamı ve şeyhülislâmı kendisi seçer, diğer nâzırlar ise sadriâzam tarafından tâyin olunurlar» denilmektedir(18).

Şeyhülislâmlık makamının devlet teşkilâtı içindeki ehemmiyeti, bir hayli yüksekti. Bu ehemmiyet, ifâdesini teşrifatta bulurdu. Bu mânada şeyhülislâm, zamanında Ebu Hanife (H. 80-150) gibi teşrifat üstü kabul edilirdi. Onun, sadriâzam ve sultan huzurundaki teşrifat kaideleri ile dinî bayramlarda, sultanların cenaze merasiminde, yeni hükümdara biat ve kılıç kuşatma (Kılıç Alayı) esnasındaki vazife ve selâhiyetleri bütün teferüatıyla tesbit edilmiştir(19).

C. ŞEYHÜLİSLÂMİN MAİYYETİ

Osmanlı devlet teşkilâtı içinde önemli bir yeri bulunan şeyhülislâmların, XVIII. asra kadar belli ve herkesçe bilinen bir daireleri yoktu.

15 — Uzunçarşılı, İlmîye, s. 179-180.

16 — Mübahat S. Küttükoğlu, 1869 da Faaal İstanbul Medreseleri, İstanbul 1977, s. 3.

17 — M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri, III, 350; Kramers, «Şeyhülislâm» İ.A. XI, 488.

18 — Kanûn-ı Esâsî, mad. 27; Ali Emîri, İlmîye Salnâmesi, s. 2.

19 — Tafsilât için bkz. İlmîye Salnâmesi, s. 319.

Şeyhülislâm olarak tâyin edilen zatın konağı müsaitse kendi konağında, değilse münasip bir konağa çıkarak orada vazifesini icra ederdi. Nitekim, Ali Cemalî Efendin'in kendisinden istenen fetvaların cevaplarını, konağının penceresinden, ipe sarkittiği bir zembile koymak gibi bir âdeti olduğunu ve bundan dolayı da «Zenbilli» adını aldığını biliyoruz(20).

Osmanlılarda XVIII. asır sonlarına doğru başlayan idarî yenileşme hareketlerinin sonucu olarak, zamanla reisi şeyhülislâm olan idarî bir kısım meydana geldi. Daha önce, belli bir odası bulunmayan şeyhülislâma, Tanzimat döneminde Yeniceri Ağası'nın dairesi tahsis edildi. Artık bundan sonra buraya «Şeyhülislâm Kapısı» veya «Bab-ı Fetva» denmeye başlandı(21).

Devlet teşkilâtı içindeki durum, yetki ve vazifesine müvazi olarak şeyhülislâmın maiyetinde bir hayli kabartık bir memurlar kadrosu teşekkül ediyordu. Birçok memuru yanında, başlarında «Fetva Emini» bulunan ve pek mühim bir daire olan fetva kalemi vardı. Bu dairede müsevvid, mübeyyiz, mukabeleci, kâtip, mühürdar ve müvezziler bulunurdu. Dairenin başında bulunan Fetva emini, fıkıh, yani İslâm hukukunu çok iyi bilen bir kimse olurdu. İstenilen fetvayı bulmakla yükümlüydü. Bu zatın maiyetinde de yirmi kadar kâtip olup bunlar, verilen fetvaları yazarlardı(22).

Fetva eminliğinin ihdası, şeyhülislâmın sefere iştirâki, veya hastalanması gibi bir anormal durumun ortaya çıkması yüzündendir. İlk fetva emininin, şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemalî Efendi'nin hastalığı üzerine tâyin edildiği ve bu zâtın da Balıkesirli Mehmed Muhyiddin Efendi olduğu bildirilmektedir(23).

Şeyhülislâm dairesinde, fetva eminliğinden başka daha bâzı önemli memuriyetler de vardır, bunlar :

Kethüda : Siyasî ve iktisadî işlerinde şeyhülislâmın vekili olan kethüda, onun adına hareket ederdi(24).

Telhîci : Şeyhülislâmın, hükümet nezdindeki temsilcisi durumundaki memuru olup, hukuk, dinî işler ve kanunlara ait muamelelerde hü-

20 — Taşköprülü, Şakaik, s. 174.

21 — Kramers, a.g.e., IA. XI/488.

22 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 196.

23 — Veli Ertan, Meşhur şeyhülislâmlar, İstanbul 1969, s. 11.

24 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 198; Kramers, a.g.e., IA., XI/488.

kûmetle temas ederdi. Şeyhülislâmın, müderris ve mevalî tâyinleri bunun vasıtasıyla ve Reisü'l-Küttâb'ın delâletiyle vezirîâzama arzolu-
nurdu (25).

Mektupçu : Şeyhülislâmın divân efendisi veya mühürdarı ve şimdiki ismiyle yazı işleri müdürü idi. Meşihattan çıkan buyruhdular, tâyin rüusu ve beratları ile icâzetnâmelerin yazıldığı daire bunun emri altında idi. Keza şeyhülislâmın mührü de bunda (mühürdar) bulunurdu (26).

Şeyhülislâmın maiyetindeki bu memurlardan her birinin kendisine ait ve müstakil daireleri bulunmakta idi (27).

XIX. asırda maiyeti daha da genişleyen şeyhülislâmlık makamının bu devirdeki memurları, kadiasker ve İstanbul kadısı maiyeti de dahil olmak üzere şunlardı :

Ders vekili, Fetva emini, Şeyhülislâm mektupçusu, Arzuhalcı, İlâmat mümeyyizi, Rumeli kadıaskeri tezkirecisi, Kassam-ı askerî, Rumeli şer'iyatçısı, Rumeli vekayı kâtibi, Anadolu kadıaskeri tezkirecisi, Anadolu vekayı kâtibi, İstanbul Kadısı müşaviri, İstanbul şer'iyatçısı ve İstanbul kadısı vekayı kâtibi. 1293 (1875) deki meşihat daireleri büyük memurları ise şunlardı :

Ders vekili, Fetva emini, Meşihat mektupçusu ve üç muavini, İlâmat-ı şer'iyye mümeyyizi, Meşihat arzuhalcisi ve iki muavini, İlâmat-ı şer'iyye mümeyyiz muavini, maaş-ı ilmiyye kâtibi, Reisü'l-müsevvidîn. Bunların her birinin de müteaddid memurları vardı (28).

1334 (1916) tarihli İlmiye salnâmesinde meşihat maiyeti hakkında geniş ve tafsilâtlı bilgi verilmektedir. Buna göre devrin şeyhülislâmı Mustafa Hayri Efendidir. Dairenin memurları da şöyle sıralanmaktadır:

FETVAHANE-İ ÂLİ DAİRESİ

1. Fetva emini.
2. Fetva emaneti muavini (iki kişi)

HEYET-İ İFTÂİYYE (FETVA ODASI)

1. Reisü'l-müsevvidîn

25 — Uzunçarşılı, aynı yer.

26 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 198-199.

27 — Kramers, a.g.e., IA., XI/488.

28 — 1272 ve 1273 h. senelerine ait salnâmelerden naklen bkz. Uzunçarşılı, İlmiye, s. 199

2. Müvezzi'
3. Cevab-ı şifâhî memuru.
4. Müsevvidîn (28 kişi).

İLÂMAT-I ŞER'İYYE MÜDİRİYYETİ (İLAMAT ODASI)

1. İlâmat-ı şer'iyeye müdiri.
2. İlâmat-ı şer'iyeye mümeyyizi (8 kişi).
3. Taharri-i mesâil memuru.
4. İlâmat-ı şer'iyeye mümeyyiz muavini (9 kişi).
5. Birinci sınıf müsevvid (4 kişi).
6. İkinci sınıf müsevvid (5 kişi).
7. Üçüncü sınıf müsevvid (4 kişi).

MECLİS-İ TEDKİKAT-I ŞER'İYYE

1. Reis.
2. Azâ (7 kişi).

MECLİS-İ TEDKİKAT-I ŞER'İYYE KALEMİ

1. Mümeyyiz (2 kişi).
2. Birinci sınıf (4 kişi).
3. İkinci sınıf (5 kişi).
4. Üçüncü sınıf (6 kişi).

DERS VEKÂLETİ VE MECLİS-İ MESÂLİH-İ TALEBE

1. Reisi ders vekili.
2. Âza, ders vekili muavini (4 kişi).
3. Kâtip.

DERS VEKÂLETİ KALEMİ

1. Mümeyyiz.
2. Birinci sınıf kâtip (2 kişi).
3. Üçüncü sınıf kâtip.
4. Dördüncü sınıf kâtip.

TEDKİK-I MESÂHİF VE MÜELLEFAT-I ŞER'İYYE MECLİSİ

1. Reis.
2. Âza (6 kişi).
3. Kâtip (2 kişi).

MECLİS-İ MEŞAYİH

1. Reis.
2. Âza (2 kişi).
3. Kâtip.

MEKTUBÎ DAİRESİ

1. Mektubî
2. Mektubî muavini.

MEKTUBÎ KALEMİ

1. Mektubî kalemi mümeyyizi.
2. Mektubî kalemi mâruzat kâtibi.
3. Mektubî kalemi mukabelecisi.
4. Mektubî kalemi müstâcele kâtibi.
5. Mektubî kalemi mühimme kâtibi.
6. Şifre memuru.
7. İkinci sınıf (3 kişi).
8. Üçüncü sınıf (4 kişi).

İLMİYYE MUHASEBAT DAİRESİ

1. Müdür.
2. Müdür muavini.
3. Mümeyyiz.
4. Birinci sınıf kâtip (2 kişi).
5. İkinci sınıf kâtip (6 kişi).
6. Üçüncü sınıf kâtip.
7. Dördüncü sınıf kâtip.
8. İlmîyye mutemedi.

EMVAL-İ EYTAM VE BEYTÜ'L-MAL MÜDİRİYETİ

1. Emval-ı eytam ve beytü'l-mal müdürü
2. Emval-ı eytam ve beytü'l-mal müdür muavini.
 - a. Tahrirat Kalemi
 1. Emval-ı eytam tahrirat mümeyyizi
 2. Birinci sınıf kâtip
 3. Üçüncü sınıf kâtip (4 kişi)
 - b. Muhasebe Kalemi
 1. Emval-ı eytam muhasebe mümeyyizi
 2. Birinci sınıf kâtip (2 kişi)

3. İkinci sınıf kâtip (2 kişi)
4. Üçüncü sınıf kâtip (2 kişi)
5. Dördüncü sınıf kâtip

c. İdanat

1. İdâne memuru (2 kişi)
2. Birinci sınıf ketebeden
3. İkinci sınıf ketebeden

d. Vezne

1. Veznedar
2. Veznedar muavini
3. İkinci sınıf ketebeden
4. Üçüncü sınıf ketebeden

e. Beytu'l-Mal

1. Mühallefat mümeyyizi
2. Muhasebe mümeyyizi
3. Muhasebe kâtibi
4. Mühallefat-kâtibi
5. Üçüncü sınıf ketebeden (3 kişi)
6. Dördüncü sınıf ketebeden
7. Mülâzım (2 kişi)

f. Tahsil

1. Sertahsildar
2. Tahsildar (5 kişi)
3. Muhammin

MEMURİN MÜDİRİYYETİ

1. Müdür.
2. Mümeyyiz.
3. Birinci sınıf hülefadan
4. İkinci sınıf hülefadan (2 kişi)
5. Üçüncü sınıf hülefadan (3 kişi)

LEVAZİM VE MAAŞAT KISMI

1. Memurîn tahakkukat ve levazım mümeyyizi
2. Birinci sınıf hülefadan (3 kişi)
3. İkinci sınıf hülefadan (3 kişi)

4. Üçüncü sınıf hülefadan (3 kişi)
5. Dördüncü sınıf hülefadan (2 kişi)

SİCİLL-İ AHVAL MÜDİRİYETİ

1. Müdür.
2. Mümeyyiz.
3. Birinci sınıf (2 kişi)
4. İkinci sınıf
5. Üçüncü sınıf (6 kişi)
6. Dördüncü sınıf

EVRAK MÜDÜRİYYETİ

1. Müdür.
2. Muavin
3. Mümeyyiz.
4. Birinci sınıf hülefadan
5. İkinci sınıf hülefadan (3 kişi)
6. Üçüncü sınıf hülefadan (3 kişi)
7. Dördüncü sınıf hülefadan (3 kişi)

İSTATİSTİK VE DOSYA KALEMİ

1. Mümeyyiz
2. Üçüncü sınıf hülefadan (3 kişi)

DAİRE-İ CELİL-İ FETVAPENAHİ TABABETİ

1. Tabib
2. Kâtip (29).

D. ŞEYHÜLİSLÂM MAAŞI

Osmanlı din ve tevlet teşkilâtı içinde önemli bir fonksiyonu bulan şeyhülislâm veya müftüler, bidayette, çok az denecek kadar maaş alıyorlardı. Bu, onların beytü'l-maldan gelen parayı, mümkün mertebe kullanmak istemeyişlerinden olsa gerektir. Nitekim 30 akça(*) yevmiye ile vazife alan ilk şeyhülislâm Mevlânâ Fahreddin Acemî (1436-1460) (30)'ye bu vazifesinden dolayı daha fazla maaş verilmek istendiğinde bunu kabul etmeyerek «beytü'l-mal helâldir, fakat hâcet ve kifâ-

29 — İlmiye Salnâmesi, s. 140-152.

(*) Bu devirde 4 akça bir dirhem karşılığı idi. Telhis, 135 a.

30 — Telhis, aynı yer. Müstakim-zâde, a.g.e., s. 5.

yetten fazlası helâl değildir»(31) diyerek daha ziyadesini kabul etmemiştir. Bu anlayışın neticesi olacak ki, XV. asra kadar kadıaskerlerin yevmiyeleri 500 akça iken şeyhülislâmlar, bunun beşte biri kadar yevmiye almakta idiler(32).

Daha sonraları, devlet dairelerinin genişlemesi, işlerin çoğalması ve refahın artmasına paralel olarak, şeyhülislâm maaşlarında da bir artış göze çarpmaktadır. XVI. asır başlarında şeyhülislâmlık makamına getirilen Zenbilli Ali Cemalî Efendi, bu hizmetine mukabil 100, medresede (II. Bâyezid medresesi) vazife görmesinden dolayı da 50 akça yevmiye alıyordu ki, cem'an 150 akça tutmaktadır(33). Bununla beraber, Fâtiht Sultan Mehmed'in, kendi hocası Molla Gürânî (1480-1488) şeyhülislâm olunca, fevkalâde olarak yalnız ona 200 akça yevmiyeden başka aydan aya 20 bin ve senede de 50 bin akça verdiğinden haberdarız(34). Fakat bu tatbikat, sâdece Molla Gürânî'nin şahsına münhasır kalmıştır.

XVI. asırda, şeyhülislâm maası tedrici bir surette artış kaydetmektedir. Nitekim İbn-i Kemâl bu vazifeye getirilince, 200 akça yevmiye almaya başladı. Daha sonra bu maaşı 50 akça terakki ederek 250 akçaya çıkarıldı. Bu durum, Ebu's-Suûd Efendi'nin 972 (1564) senesinde Kanunî Sultan Süleyman'a bir bölümünü takdim ettiği irşâdü'l-akli's-selîm adlı eserinden sonra, birdenbire 300 akça terakki ederek Bâyezid müderrisliği ile birlikte yevmiyesi 500 akça oldu. Bu, onların maaş yönünden kadıaskerlerle eşit bir seviyeye geldiğini göstermektedir. Ebu's-Suûd Efendi'nin, bir sene sonra, tefsirinin geri kalan kısmını takdim etmesi üzerine yevmiyesi 100 akça daha artırılarak 600 akça oldu(35). Böylece, şeyhülislâmlık makamı her yönü ile kadıaskerliğin fevkine çıkarılmış oluyordu. XVI. asrın ikinci yarısından sonra şeyhülislâm yevmiyesi 750 akça üzerinden, aylıkları 22500 akçaya geliyordu(36). Bu tatbikat, şeyhülislâm Bostan-zâde Mehmed Efendi (1593-1598) zamanında başlamıştır. Önceleri yevmiyesi 700 akça olan Mehmed Efendi'nin bu maaşına 50 akça daha ilâve edilerek 750 akçaya çıkarılmıştır(37). XVII. asırda, şeyhülislâmların hazi-

31 — Müstakîm-zâde, a.g.e., s. 6; Ahmed Refik, İlmiye Salnâmesi, s. 327.

32 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 175.

33 — Telhis, 135 b.

34 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 175.

35 — Telhis, 136 a.

36 — Telhis, 136 b.

37 — Telhis, 136 a-b.

neden maaş olarak 24980 akça aldıkları görülmektedir ki, buna göre yevmiyeleri 800 akçadan fazla tutmaktadır(38).

Şeyhülislâmların, yukarıda belirtilen maaşından gayrı, yine Bostan-zâde Mehmed Efendi ile başlayan «arpalık» alma hususu ortaya çıkmaktadır. Bununla ilgili hüküm şöyledir: «A'lemu'l-hükemâi'l-mütebahhirîn Mevlânâ Muhyiddin tevki'i refi'i hümayun vâsıl olıcak mâlum ola ki, bundan akdem müfti iken Ebu's-Suûd merhumun vazife-i muayyenesi 550 akça olup lâkin hizmet-i fetvada muayyen arpalığı olmayup ve şimdiye değin müfti olanlara virülegelmiş değilken senin ilm ve fazl ile araste ve fetva hizmetinde mücidd ve saaf olduğun ilm-i hümayunum muhit ve şâmil olmağın mezid-i inâyet-i şahânemden selefte olan müftilerden tercih olunup bi'l-fi'il mütasarrıf olduğun vazife üzerine 50 bin akça arpalık inâyet edüp buyurdum ki, sâdır olan ferman-ı hümayunum mücebince zikrolunan arpalığın tedariki için âdem gönderüp hükmün ihraç ittüresun»(39). Daha sonraları bu arpalık, nakit para olmaktan çıkarak bir iki kazanın hâsılatı ile temin edildi(40). Bilâhere, şeyhülislâm kabine âzası olunca, diğer üyeler gibi maaş almaya başladı.

38 — Uzunçarşılı, İlmîye, s. 178.

39 — Telhis, 136 b — 137 a.

40 — M. Nuri Paşa, a.g.e., III, 87.

OSMANLI ŞEYHÜLİSLAMLARI

Şeyhülislâmın Adı	Mükerrer	Süre	Ayrılış
1. Molla Fenarî	—	7 sene	Ölüm
2. Molla Yegân	—	5 »	»
3. Fahreddin Acemî	—	24 »	»
4. Molla Hüsrev	—	20 »	»
5. Molla Güranî	—	8 »	»
6. Molla Abdülkerim	—	7 »	»
7. Çelebi Alaeddin Arabî	—	1 »	»
8. Efdal-zâde Hamidüddin	—	6 »	»
× 9. Zenbilli Ali Cemalî	—	22 »	»
× 10. Kemâl Paşa-zâde	—	8 »	»
× 11. Sadullah Sâdi	—	4 sene 10 ay 4 gün	Ölüm
× 12. Çivi-zâde Muhyiddin	—	3 sene 9 ay	Azil
× 13. Hamidî Abdülkadir Çelebi	—	3 ay	İstifa
× 14. Fenarî-zâde Muhyiddin	—	2 sene 10 ay	İstifa
× 15. Ebu's-Suûd Efendi	—	28 sene 11 ay	Ölüm
16. Konyalı Hamid Mahmud	—	3 sene 1 ay 24 gün	Ölüm
17. Kadı-zâde Ahmed Şemseddin	—	2 sene 7 ay 8 gün	Ölüm
18. Mâulul-zâde Mehmed Efendi	—	1 sene 7 ay 27 gün	İstifa
19. Çivi-zâde Hacı Mehmed	—	5 sene 3 ay 6 gün	Ölüm
20. Müyyed-zâde Abdülkadir	—	1 sene 10 ay 27 gün	Azil
21. Bostan-zâde Mehmed Efendi	2	7 sene 9 ay 28 gün	Az-Öl.
22. Bayram-zâde Zekeriya	—	1 sene 2 ay 2 gün	Ölüm
23. Hoca Mehmed Saadeddin Ef.	—	1 sene 6 ay 1 gün	Ölüm
24. Câfer-zâde Sun'ullah	4	5 sene 7 ay 7 gün	Azil
25. Hoca Saadeddin-zâde Mehmed	2	8 sene 6 ay 1 gün	Az-Öl.
26. Ebu'l-Meyâmin Mustafa Ef.	2	1 sene 7 ay 24 gün	Az-Öl.
27. Hoca Saadeddin-zâde Meh. Esad	2	8 sene 6 ay 9 gün	Az-Öl.

Seyhülislâmın Adı	Mükerrer	Süre	Ayrılış
28. Yahya Efendi	3	18 sene	2 ay 24 gün Az-Öl.
29. Ahi-zâde Hüseyin (şehid)	—	1 sene	10 ay 26 gün İdam
30. Ebû Said Mehmed Efendi	3	4 sene	2 ay 11 gün Azil
31. Muîd Ahmed Efendi	—	1 sene	3 ay 10 gün Ölüm
32. Hacı Abdurrahim Efendi	—	2 sene	2 ay 23 gün Azil
33. Mehmed Bahâî Efendi	2	3 sene	2 ay 2 gün Az-Öl.
34. Karagelebi-zâde Abdülaziz	—	4 ay	2 gün Azil
35. Hüsâm-zâde Abdurrahman Ef.	—	9 ay	25 gün İstifa.
36. Memik-zâde Mustafa Efendi	—		13 saat Azil
37. Hoca-zâde Mes'ud Ef. (şehid)	—	4 ay	12 gün İdam
38. Hanefi Mehmed Efendi	—	4 ay	15 gün Azil
39. Bâli-zâde Mustafa Efendi	—	6 ay	2 gün Azil
40. Bolevî Mustafa Efendi	—	1 sene	9 ay 28 gün Azil
41. Esîrî Mehmed Efendi	—	2 sene	10 ay 14 gün Azil
42. Sun'î-zâde Mehmed Emin Ef.	—		9 ay 16 gün Azil
43. Minkarî-zâde Yahya Efendi	—	11 sene	3 ay Azil
44. Çatalcalı Ali Efendi	2	12 sene	8 ay 13 gün Az-Öl.
45. Ankaravî Mehmed Efendi	—	1 sene	1 ay 5 gün Ölüm
46. Dehbâğ-zâde Mehmed Efendi	2	2 sene	7 ay 5 gün Azil
47. Seyyid Feyzullah Ef. (şehid)	2	8 sene	2 ay 20 gün Az-İd.
48. Ebû Said-zâde Feyzullah Feyzi	2	3 sene	10 ay 17 gün Azil
49. Sadreddin-zâde Sâdık Mehmed	2	1 sene	8 ay 18 gün Azil
50. İmam Mehmed Efendi	2		7 ay 11 gün Azil
51. Paşmakçı-zâde Seyyid Ali Ef.	3	3 sene	3 ay 3 gün Az-Öl.
52. Ebe-zâde Abdullah Efendi	2	3 sene	6 ay 22 gün Azil
53. Mehmed Ataullah Efendi	—		2 ay 7 gün Azil
54. İmam Mahmud Efendi	—	1 sene	6 ay 26 gün Azil
55. Mirza Mustafa Efendi	—		6 ay 13 gün Azil
56. Mentеш-zâde Abdurrahim Ef.	—	1 sene	5 ay 6 gün Ölüm
57. Kara İsmail Naim Efendi	—	1 sene	4 ay 28 gün Azil
58. Yenişehirli Abdullah Efendi	—	12 sene	4 ay 24 gün Azil
59. Mirza-zâde Seyh Mehmed Ef.	—		7 ay 17 gün İstifa
60. Paşmakçı-zâde Abdullah Ef.	—		9 ay 8 gün Azil
61. Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi	—	1 sene	7 ay 27 gün Azil
62. Ebu İshak-zâde İshak Efendi	—	1 sene	10 gün Ölüm
63. Dürrî Mehmed Efendi	—	1 sene	5 ay 13 gün Azil
64. Feyzullah-zâde Mustafa Ef.	—	8 sene	10 ay 21 gün Ölüm
65. Pirî-zâde Mehmed Sâhib Ef.	—	1 sene	1 ay Azil

Seyhülislâmın Adı	Mükerrer	Süre	Ayrılış
66. Hayati-zâde Mehmed Emin Ef.	—	6 ay 20 gün	Azil
67. Mehmed Zeynî Efendi	—	1 sene	8 ay 26 gün Azil
68. Mehmed Es'ad Efendi	—	1 sene	22 gün Azil
69. Kara Halil-zâde Mehmed Said	—	9 ay 22 gün	Azil
70. Seyyid Mürtaza Efendi	—	4 sene	7 ay 10 gün Azil
71. Vassaf Abdullah Efendi	—	4 ay 27 gün	Azil
72. Dâmad-zâde Feyzullah Efendi	2	2 sene	27 gün Azil
73. Dürri-zâde Mustafa Efendi	3	6 sene	1 ay 17 gün Azil
74. Mehmed Sâlih Efendi	—	1 sene	5 ay 5 gün Azil
75. Çelebi-zâde İsmail Asım Ef.	—	7 ay 16 gün	Azil
76. Hacı Veliyüddin Efendi	2	3 sene	20 gün Az-Öl.
77. Ebubekir Efendi-zâde Ahmed	—	7 ay 23 gün	Azil
78. Piri-zâde Osman Sâib Ef.	—	1 sene	4 ay 7 gün Ölüm
79. Mirza-zâde Mehmed Sâid Ef.	—	3 sene	5 ay 18 gün İstifa
80. Şerif-zâde Mehmed Şerif Ef.	—	6 ay 8 gün	Azil
81. İvaz Paşa-zâde İbrahim Beyef.	2	1 sene	21 gün Azil
82. Camgöz Mehmed Emin Ef.	—	1 sene	4 ay 4 gün Azil
83. Vassaf-zâde Mehmed Es'ad	—	1 sene	6 ay 20 gün Azil
84. Es'ad-zâde Mehmed Şerif	2	4 sene	3 ay 22 gün İs.-Az.
85. Karahisarlı Seyyid İbrahim	—	8 ay 7 gün	Ölüm
86. Dürri-zâde Mehmed Ataullah	—	1 sene	10 ay 12 gün Azil
87. Arap-zâde Ahmed Ataullah	—	2 ay	Ölüm
88. Dürri-zâde Mehmed Arif	2	6 sene	7 ay 7 gün Azil
89. Müftü-zâde Ahmed Efendi	—	1 sene	9 ay 12 gün Azil
90. Mekkî Mehmed Efendi	2	1 sene	6 ay 28 gün Azil
91. Seyyid Mehmed Kâmil Efendi	—	1 sene	5 ay 16 gün Azil
92. Hâmid-zâde Mustafa Efendi	—	1 sene	4 ay 27 gün Azil
93. Seyyid Yahya Tevfik Efendi	—		13 gün Ölüm
94. Mustafa Âşir Efendi	—	1 sene	10 ay 12 gün Azil
95. Samâni-zâde Ömer Hulusi	3	4 sene	7 ay 1 gün Azil
96. Sâlih-zâde Ahmed Es'ad	2	3 sene	9 ay 2 gün Azil
97. Şerif-zâde Mehmed Ataullah	2	1 sene	8 ay 7 gün Azil
98. Arab-zâde Mehmed Arif	—		25 gün Azil
99. Dürri-zâde Abdullah Ef.	2	4 sene	7 ay 10 gün Azil
100. Mehmed Zeynî Efendi	—	2 sene	10 aay 6 gün Azil
101. Mekkî-zâde Mustafa Asım	3	17 sene	6 ay 18 gün Az-Öl.
102. Çerkez Hacı Halil Efendi	—	1 sene	6 ay 25 gün Azil
103. Yasinci-zâde Abdülvehhab	2	6 sene	4 ay 16 gün Azil

Seyhülislâmın Adı	Mükerrer	Süre	Ayrıls
104. Sıdkî-zâde Ahmed Reşid Ef.	—	10 ay 15 gün	Azil
105. Kadı-zâde Mehmed Tâhir Ef.	—	2 sene 5 ay 10 gün	Azil
106. Ahmed Arif Hikmet Beyef.	—	7 sene 4 ay	Azil
107. Meşreb-zâde Mehmed Arif	—	4 sene 9 ay 7 gün	Ölüm
108. Seyyid Mehmed Saadeddin Ef.	—	4 sene 10 ay 27 gün	Azil
109. Atif-zâde Ömer Hüsameddin	—	2 sene 8 ay 16 gün	Azil
110. Hacı Mehmed Refik Ef.	—	1 sene 8 ay 22 gün	Azil
111. Akşehirli Hasan Fehmi Ef.	2	5 sene 2 ay 10 gün	Azil
112. Ahmed Muhtar Beyef.	2	1 sene 9 ay 4 gün	Azil
113. Turşucu-zâde Ahmed Muhtar	—	1 sene 7 ay 5 gün	Azil
114. Hâfız Hasan Hayrullah	2	1 sene 3 ay 13 gün	Azil
115. Hacı Kara Halil Efendi	—	8 ay 23 gün	Azil
116. Uryanî-zâde Ahmed Es'ad	—	10 sene 1 ay 14 gün	Ölüm
117. Bodrumlu Hacı Ömer Lütfi	—	2 sene 7 ay 17 gün	Azil
118. Halid Efendi-zâde Mehmed Cemaleddin (kabine deęiş)	—	17 sene 11 ay 13 gün	Iskat
119. Mehmed Ziyaeddin Efendi	2	2 ay 18 gün	İstifa
120. Mehmed Sâhib Molla Beyef.	—	7 ay 24 gün	İstifa
121. Çelebi-zâde Hüseyin Hüsnü	—	6 ay 1 gün	İstifa
122. Mûsa Kâzım Efendi	4	5 sene 1 ay 4 gün	İstifa
123. Abdurrahman Nesib Efendi	—	6 ay 16 gün	İstifa
124. Mehmed Es'ad Efendi	2	1 sene 1 ay 21 gün	İstifa
125. Mustafa Hayri Efendi	—	2 sene 1 ay 21 gün	İstifa
126. Dağistanlı Ömer Hulusi	—	25 gün	İstifa
127. Haydarî-zâde İbrahim Efendi	4	9 ay 20 gün	İstifa
128. Mustafa Sabri Efendi	4	8 ay 21 gün	İstifa
129. Dürri-zâde Abdullah Efendi	—	3 ay 25 gün	İstifa
130. Medenî Mehmed Nuri Efendi	2	2 sene 1 ay 8 gün	Iskat

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİVLER

Topkapı Saray Arşivi, E. Nr. 8252.

B. KANUN-NÂMELER

Hezârfen Hüseyin Efendi, Telhisi'l-Beyân fî Kavanîn-i Âl-i Osman, Bibliothèque National, Ancien Fonds Turc, nr. 40.

«Osmanlı Kanun-nâmeleri» Millî Tetebbular Mecmuası (MTM), (1331).

C. TARİH VE ARAŞTIRMALAR

Ahmed Refik, «Osmanlı Şeyhüsilâmları» İlmiye Salnâmesi, İstanbul 1334.

Ali Emirî, «Meşihat-ı İslâmiye Tarihçesi», İlmiye Salnâmesi, İstanbul 1334.

Altunsu, Abdulkadir, Osmanlı Şeyhüsilâmları, Ankara 1972.

Aşık Paşa-zâde, Tarih, İstanbul 1332.

Barkan, Ömer Lütfi, «Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâ ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi», İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, (1945) XI/3-4.

Brockelmann, C. İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, Terc. Neşet Çağatay, Ankara 1964.

Danişmend, İsmail Hâmi, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1971.

Ertan, Veli, Meşhur Şeyhüsilâmlar, İstanbul 1969.

Gökbilgin, M. Tayyip, Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul 1977.

Hoca Saadeddin Efendi, Tâcü't-Tevârih, İstanbul 1279-1280.

- Kaydu, Ekrem, «Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı» İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, (1977), II.
- Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul 1977.
- Kramers, J.H. «Şeyhülislâm», İslâm Ansiklopedisi, XI.
- Kütükoğlu, Mübahat S. 1869 da Faal İstanbul Medreseleri İstanbul 1977
- Mustafa Nuri Paşa, Netâicü'l-Vukûat, İstanbul 1294-96.
- Müstakim-zâde, Süleyman Saadeddin Efendi, Devhatü'l-Meşâyah.
- Ricaut, Türklerin Siyasî Düsturları, Terc. M. Reşat. Uzman, İstanbul.
- Taşköprülü-zâde, eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye, Beyrut 1975.
- Thévenot, Jean, L'empire du Grand Turc, Paris 1965.
- Uraz, Murat, Şeyhülislâm Yahya, İstanbul 1944.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ankara 1965.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1972.

Fal, Falnâme ve “Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultan”

Dr. Halil ERŞOYLU

İnsanlık tarihinin belgelere dayanan bütün dönemlerinde falın, az veya çok ölçüde yer edindiği, bilinen bir gerçektir. Kökü bilinmeyen ve Arapça bir kelime olan fal «gelecekte olacak işlere ait işaret» anlamında kullanılmıştır. Milâttan en az 4000 yıl önce, Çin, Mısır, Babil, Eski Yunan gibi geçmiş medeniyetlerde falcılığın önem taşıdığı, dini ve hekimliği tamamlar nitelikte olduğu, hattâ özel veya genel meselelerin görülmesinde başvurulan başlıca yardımcılardan sayıldığı görülmektedir. Falcılık, bazan sihirle (Mısır’da olduğu gibi) bir arada yürütülmüştür.

İslâmlık öncesi Arap yaşayışında fal büyük değer taşırdı. İslâm dininin mukaddes kitabı olan Kur’ân-ı Kerîm’de «fa’l» kelimesi geçmekte ise de El-Mâide Sûresinde, hangi ve ne şekilde kesilmiş hayvanların etinin yenilebileceği (3. âyet); içki içmek, kumar oynamak gibi şeylerin haram kılındığı (90. âyet) bildirilirken, ezlâm (fal okları) ile hareket etmek de yasaklanmaktadır. İslâm peygamberi Hz. Muhammed de yalnız hayrı gösteren işaretlere değer verip çevresindekilere de böyle davranmalarını tavsiye ederek bu tür belirtiler için «fal» sözünü kullanırdı. Müslümanlığın yayılması ile falcılık —bu yeni inanç gereği— gözden düşer. Fakat büsbütün ölmez, bazı çeşitleri İslâmî bir renge bürünerek bir ihtisas dalı haline gelir. Ve daha sonraları da fal kelimesi «Tanrı’ya her zaman umut ve güven beslenilmesini tavsiye eden bir güzel öğüt» anlamında yorumlanır.

Mevzuâtü’l-Ulûm, Mebâniyü’l-İlim, İbn-i Haldun Mukaddimesi, Dâ-i retü’l-Maârif ve Keşfü’z-Zünûn, ilimlerden bahsederken «ilmü’t-tefeül ve’l-kur’a, ilmü’l-fâl ve’l-kur’a, matlab-ı ilm-i fâl, ilmü’l-fâl» gibi adlarla falı, İslâmî ilimler arasında gösterirler.

Günümüze kadar ulaşan falın pek çok çeşidi olmuştur. Başlıcaları: Tayre (zeccr, ıyâfet de aşağı yukarı bunun gibidir) de çeşitli kuşların ve hayvanların uçuş, yürüyüş, konuş, titreyiş ve seslenişlerine bakılarak anlamlar çıkarılan bu fala göre kuşların ikiye ikiye ötmeleri uğursuzluk sayılarak şerre (kötülüğe), üçer üçer ötmeleri de kutlu sayılarak hayra (iyiliğe) alâmet diye kabul edilmiştir. Kuş ötüşlerinin böyle bir değerlendirilmeye gidilmesinde kötülük anlamına gelen Farsça bed kelimesi ile Arapça şer kelimesinin iki harften (aslında şer sözünün muzaaf yani «şerr» şeklinde üç harf oluşu dikkate alınmamıştır), iyilik anlamına gelen Farsça nîk ve Arapça hayr kelimesinin üç harften meydana gelmesi rol oynamıştır. Yine bu fala göre ava veya bir yola çıktığı zaman, av hayvanının sağdan veya önden görünmesi hayr, soldan veya arkadan gelmesi de şer şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca yaş dala konan kuşun iyilik, kuru dala konan kuşun ise kötülük habercisi olduğu inancı yaygınlaşmıştır.

İhtilâc; insan vücudundaki bazı organların oynaması, seğirmesi ve benzeri hallerine dayanılarak, bunları çeşitli olay ve durumlara yorma falıdır. Halk arasında geniş ölçüde ilgi görmüş, bu yüzden de ihtilâc-nâme, kütüb-i ihtilâc gibî adlar altında eserler yazılmıştır. Bu falın Zulkarneyn'e veya Danyal'a atfedilmesi bir isnattan öteye gitmez. Göz seğirmesi ölüme, sağ kulağın çınlaması iyi anılışa - dostun yâdetmesine, sol kulağın çınlaması ise kötü anılışa - düşmanın yâdedişine, ayakların kaşınması çıkacak bir yolculuğa, avuç içinin kaşınması umulmadık bir yerden gelecek paraya, gözün yol kesmesi (kırılmadan bir süre derin derin bakması) aileden olan vey çok sevilen bir kimsenin geleceğine işaret sayılmıştır.

Kehânet; İslâmlık öncesi Arapları arasında çok yaygın olan bu ilmin en ünlü kişileri Satîh ve Şak idi. Bu iki kâhin, İslâm peygamberinin geleceğini ve onun son elçi olacağını, getireceği dinin gelmiş geçmiş en iyi din olacağını halka bildirmişlerdir. Tabii bu «gâibin bilinmesi» durumu Hz. Muhammed'in gelişi ile son bulmuştur. Öyle ki, «Peygamber geldikten sonra, kâhinlik olmaz» şeklinde bir hadis rivâyet edildiği bilinmektedir. İmâm-ı Râzî'nin Sırrü'l-Mektûm adını taşıyan eserine göre kâhinlik iki çeşittir. Birincisi, bazı kişilerin, özelliklerinden dolayıdır ve bu durum çalışmakla olamaz (irafete giren çeşittir.). İkincisi ise cin ve şeytan ruhları ile temasa geçmek ve doğru yoldan sapmakla bulunan kehânettir. Bu tip kehânete Şamanlarda da rastlanılmıştır. Za-

ten Şamanların dört esas görevinden biri de gelecekte haber vermek idi(1).

Kitfe; koyun kemiğinde bulunan renk renk ve çeşitli çizgilere bakılarak meydana getirilen faldır. Buna göre yeşil renkli çizgi bolluk ve ucuzluğu, siyah renkli hat darlık ve kıtlığa, kırmızı çizgi kan döküleceğine sarı çizgi de hastalığa alâmet diye kabul edilmiştir.

İrâfet; su doldurulmuş bir kaba, billûr gibi parlak bir topa veya güneş gibi yuvarlak ve parıldayan bir nesneye bakılarak görülen renk ve şekillerden anlam çıkarılan fal türüdür. İrâfet falcısına arrâf adı verilmiştir. Gâipten haber vermek amacıyla bakılan bu falın bir çeşidi de küçük bir çocuğun sağ elinin baş parmağına bir damla siyah mürekkep damlatılıp bazı duaları okuduktan sonra, onun gördüklerini anlatırarak yorumlamak şeklindedir. Bir başka irâfet falı da; içinde yaşanan zamanda meydana gelen bazı olaylarla, gelecekte olacak bir takım olayları istidlâl (akıl yürütme) ile bilmektir. Ancak, iki olay arasında gizli bir ilgi ve benzerlik veya karışıklık ve bağ bulunması esas unsur olarak kabul edilir. Bu ilimle uğraşmanın çok tecrübeli olması, hattâ yaratılıştan bu işe gereken hal ve kuvvette bulunması şarttır. Anlatıldığına(2) göre Büyük İskender İran Şahı ile karşı karşıya geldiğinde Darlus ona «askerleri savaşa sokup öldürtmektense, seninle boy ölçüşüp sonucu ona göre tâyin edelim, ya sen beni öldürürsün, ya da ben seni» demiş. Bu söz Büyük İskender'i çok sevindirmiştir. Çünkü Darius önce kendisinin ölümünü ağzına aldığından gerçek de öyle olmuştur.

Firâset; insanları huy açısından değerlendirirken, yaratılıştan gelen renk, şekil ve uzuvlarını gözönüne alarak hüküm vermek için kullanılan faldır ki, bu, özellikle eskiden cariye ve köle satın almakta kullanılmıştır. Firâset falına göre saçı yumuşak kıllı bir şahıs kötü huylu ve korkak; saçı sert kıllı bir kimse cesur, yiğit; gözleri iri biri hileci ve hırsız; gözleri küçük olanda utanmaz ve arsızdır. Yine bu fala göre insanın elinde, ayağında veya alnında bulunan çizgilerin uzunluğu, kısalığı, genişliği ve birbirine yakınlığı o kimsenin ömrünün uzun veya kısa olacağına, mutluluk veya mutsuzluk içinde yaşayacağına bir işarettir.

Kıyâfet; insan, at, deve, katır, merkep ve benzeri canlıların yumuşak topraklı yolda giderken bıraktıkları ayak izinden anlam çıkarma

1 — Doç. Dr. Sedat Veyis Örnek, Etnoloji Sözlüğü, s. 217.

2 — Mevzuatü'l-Ulûm, c. 2, s. 287.

ilmidir. Bu ilmi iyi bilen biri gördüğü izden, izi bırakanın erkek mi, kadının mı, genç mi, yaşlı mı olduğunu anlayabilir(3). Bununla ilgili olarak bir de kıyâfet-i beşer ilmi vardır; başlangıçta, şüphe edilen hallerde bir çocuğun, babasından olup olmadığını belirlemek için kullanılırdı. İmâm-ı Şâfiî'nin bu konuda yazdığı El-Kıyâfet adlı eseri Akşemseddin'in oğlu Hadullah Hamdi (ölm. 909) ve Şeyh Ömerü'l-Halvetî (ölm. 1030) şiire geçmişlerdir. Kıyâfet yapılırken kaif (kıyâfet ilmine sahip olan kişi) ellerini erkek çocuğun pehlû (yan, böğür) kemiğine koyarak dikkatlice dokunur, sayısını anlar ve sonra da baba üzerinde aynı işlemi tekrarlar. İkisinin durumları arasında farklılık görürse çocuğun, o babadan olmadığına karar verir. Yalnız, bu işi yapan kaifin tecrübeli ve işinin ustası olması da esas şart sayılır. Kıyâfet hakkında Kâtip Çelebi Keşfü'z-Zünnûn'da(4), oldukça geniş bilgi vermektedir. Türk Divân edebiyatında kıyâfet, nesep tesbitinin ötesine geçerek bir çok eserlerin (kıyâfet-nâmelerin) meydana getirilmesine sebep olmuştur.

Buraya kadar anlatılan fal çeşitleri içinde ancak kıyâfet ve firâset falı İslâmlık tarafından zararsız, hattâ doğru görülmüştür. Meselâ İmâm-ı Şâfiî zaman zaman kıyâfet ilmine başvurmuştur. Bu çeşit fala dair eser yazarlardan H . Ali(5), Ca'fer-i Sâdık(6), Şeyh Muhyiddîn-i Arabî(7) gibi ünlüler gösterilebilir. Dinî açıdan kaabul edilebilen asıl fal, kitap falıdır. Çünkü bu falda sadece hayra işaret vardır. Oysa ki, diğerlerinde hem hayra, hem de şerre belirti söz konusudur. Kitap faları içinde en makbul sayılanı Kur'ân'dan açılan fal olup, özel olarak Kur'ân falı adı ile tanınır. Fakat büyük İslâm Şairi Mehmed Âkif Kur'ân'dan fal bakılmasını hoş karşılamamıştır:

«İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkıyla bilin,
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!»(8).

Kur'ân falı;esasta aynı ise de şeyh ve bilgilerin okudukları duaların değişik olması dolayısıyla bazı çeşitleri vardır. Kur'ân falı açacak olan kişi abdest alarak bazı âyetlerle fala ait duaları okur, usûlüne uygun bir şekilde Kur'ân'ı açtıktan sonra sahifedeki yedinci satıra baktı-

3 — Taşköprü-zâde Ahmed Efendi (Sadeleştiren: Mümin Çevik: Mevzûâtü'l-Ulûm, c. 2, s: 283.

4 — c. II, s. 1366-1367.

5 — Reml-i Hazret-i Ali.

6 — Risâle-i Fâl-nâme li Ca'fer-i Sâdık.

7 — Tefeül-nâme-i Muhyiddîn-i Arabî.

8 — Safahat (İkinci Kitap), 1975, s. 170.

ğında gözüne rastlayan ilk harfi dikkate alır. Başka bir tarz olarak Kur'ân'ı açınca sağ taraftaki sahifeye iyice bakıp tesbit ettiği «Allah» sözü sayısınca sol yandaki sahifeden çevirerek yine aynı sayı kadar satırı, yukarıdan aşağıya doğru saydıktan sonra varılan satırın birinci harfini hesaba alır. Bu veya benzeri yollarla bulunan harf manzum veya mensur olarak hazırlanmış «değerlendirme cetveli»nde yorumlanır. Meselâ bulunan harf elif (a) ise bunun, cetveldeki karşılığı şudur: «Elif gelse hayrdur ve sürürdür (sevinçtir). Tamam rahatlıktur. Dükeli (bütin) umûru (işleri) ve muradı hasıl olmaktadır (olacak demektir)» (9).

Kur'ân falı dolayısıyla İran'da basılan Kur'ânların arkasına bir falname bölümü eklenmiştir. Hafız Divanı, Sâdi'nin Gülistânı, Mevlânâ'nın Mesnevisi ve bazı ünlü şairlerin divanları ile Ahmediye, Muhammediye, Envârul-Âşıkîn gibi geniş kitlelere mal olmuş eserlerle açılan, kitap falının ne derece ilgi gördüğü, yayıldığı hakkında bir fikir vermektedir.

Kur'a faalı; «bu da İslâmî fal ilmine uygun bir faldır» (10). Bu falda bazan kur'a taşları, bazan da bir kâğıt üzerine yapılmış noktalar ve o noktaların meydana getirdiği şekiller üzerinde durulmuştur. Kur'a falını, Hz. Muhammed'in savaşa giderken, hangi hanımını yanına alacağını tesbit işinde kullandığı rivâyeti de vardır.

Bütün bunların dışında çay falı (çay bardağının dibinde kalan çay yapraklarının gösterdiği şekillere bakarak geleceğin olaylarını bilmeye çalışma), kahve falı (kahveyi içtikten sonra fincanı ters çevirip telvenin aldığı şekillerden anlam çıkarma), çingenelerin «bakla dökme» ve ona benzeyen «para, zar ve benzeri şeyler dökme» falı, iskambil falı (kartomansi), kafatasının şeklini incelemeye dayanan kafatası falı (frenoloji), el falı yani el ayasındaki çizgilerin yorumlanması (kiromansi), bulut falı (nefelomansi), ateş falı (piromansi), rüzgâr falı (ostromansi), tuz falı (halomansi; düz bir yere serpilmiş tuzun aldığı şekile bakma), balmumu falı (seromansi; eritilmiş balmumunun girdiği biçime göre anlam verme), el yazısı faalı (grafoloji; kişinin karakterini, onun el yazısını incelemekle belirtme), rüya falı (oneiromansi; görülen rüyanın, tersine olarak veya şahsî değerlendirmelerle yorumlanması) ve benzerleri, tarihe karışmış veya yaşayan milletlerde görülen fal çeşitlerindedir.

9 — Prof. İsmail Hikmet Ertaylan, Falnâme, s. 16.

10 — Prof. İsmail Hikmet Ertaylan, Falnâme, s. 25.

Uzun çağlar boyunca, insan topluluklarının başında bulunanların çoğu fala, falcılara büyük önem vermişlerdir. Yunan filozofu Pythagoras (Mısır ve bir kısım Asya ülkelerini dolaşarak oradaki ilimleri öğrendikten sonra Yunanistan'a nümerolojiyi, yani alfabe falını getirmiştir), Eflâtun, Aristo (yüz çizgilerine bakarak karakter okunması üzerine bir eser vermiştir) ve daha bir takım filozoflar fala inanmışlardır. Hükümdarların da fala önem verdiği, çevrelerinde bu işle uğraşan kimseler bulundurduğu görülüyor. Meselâ, İmparator II. Friedric'e Michael Scot, Catherine de Médicis'e Nostradamus ve İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'e de John Dundee adlı astrologlar, Sultan IV. Mehmed'e Ahmed Efendi (Müneccimbaşı) danışmanlık yapmışlardır. Bunlar, tahta çıkma, savaş ilânı, denize gemi indirilmesi gibi önemli olaylarda «eşref saati» (en uygun - uğurlu zamanı) belirtmekle görevli idiler. İmparatorluk Türkiyesinde bu işle görevli devlet memuru olan müneccim (yıldızlardan hükümler çıkaran, astrolog) aynı zamanda takvim ve imsakiyeleri de hazırlardı. İlmiye sınıfı ise müneccimleri sevmez ve onların davranışlarını doğru bulmazdı. Öyle ki, onların müneccimler için kullandığı «külli müneccimin kezzab» (bütün müneccimler yalancıdır.) deyimini, yaygın bir kullanış alanı bulmuştur. Osmanlı padişahları içinde I. Abdülhamit, Müslümanlığa aykırıdır diyerek müneccimlerin tavsiyelerine kulak asmamıştır.

Cumhuriyet dönemi Türkiyesinde 677 sayılı ve 13 Aralık 1925 tarihli bir kanunla fal, falcılık ve benzeri işler yasak edilmiştir. Zaten bu yasak, çağımızda pek çok medenî ülkede de vardır.

Öteden beri günlük yaşayışta ve edebiyatta sözü edilen bir fal da, ilm-i nücüm diye adlandırılan, yıldızların çeşitli durum ve hareketlerinden anlamlar çıkarılarak bakılan faldır. Bir işe başlarken iyi veya kötü zamanı tâyin etmekte de kullanılan bu fal için, güneşin bazı burçlarda ve ayın bazı safhalarında bulunması ile ikisi arasındaki çeşitli durumlar veya bir kısım yıldızın ikili, dörtlü, altılı halde bir araya glemesi anı, istenilen uygun zamanı belirtir. Böyle anlardaki doğum, yolculuk, temel atma, evlenme ve benzeri işler son derece hayırlı ve mutluluk getirici olarak kabul edilmiştir. Meselâ Zühre (Venüs) ve Müşteri (Jüpiter) yıldızlarının birleştikleri zamanda doğan kimseye «sâhipkırân» denmiş ve bu deyim, zaman zaman şiirde yüceltici bir sıfat olarak kullanılmıştır:

«Sultan Murad-ı kâmrân efser-dih ü kişver-sitân,

Hem pâdişah, hem Kahraman sâhipkırân u Cem-haşem»(11)

11 — Nef'i, Kaside-i Bahâriyye.

Böylece gök cisimlerinden faydalanılarak bakılan falla ahkâm-ı nücum (astroloji) adı verilen ilim kolu ortaya çıkmıştır. Bu konuda eser verenlerden Küşyâr (Kitab-ı Mahmil-i Usûl), Muhyiddîn-i Mağribî (Camiu's-Sagîr), Ebû Ma'ser (Edvâr), Ebû Reyhân-ı Beyrutî (İrşâd), Sencerî (Tehâvil), Kasrânî (Mesâil)... gösterilebilir.

Eski Doğu kültür ve edebiyat dünyasının yaygın bir falı da remildir. Kâğıt üzerine yapılan noktalar ve yazılan yıldız adları ile ilgili bazı işlemlerden ibarettir. Hz. İdris'in mucizesinin remil ilmi olduğu bilinmektedir.

Türklük dünyasında falın yeri, öteki bazı milletlerde olduğu gibi, tarihinin derinliklerine kadar uzanır. Bugün için ele geçen en eski Türk kaynaklarından biri, Göktürk harfleri ile IX. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Irk Bitig adlı fal kitabıdır. V. Thomsen tarafından okunan ve yayımlanan bu eseri H. Namık Orkun, eski ve çağımız Türkçeleri ile yayımlamıştır(12). Eski Türk dini olan Şamanizm'de kam (şaman)(13) çeşitli görevlerinin yanı sıra kehânetle de uğraşır. Meselâ Göktürklerde kam, tahta çıkan hakanın boğazını bir ipek mendille sıkarak ve çıkan hırıltılı sese göre onun hükümdarlık süresini bildirirdi(14). XI. yüzyıl Acem tarihçilerinden olan Gardizî de Kırgız şamanı(15) hakkında şu bilgiyi vermektedir(16): Bunlar arasında Baginum dedikleri(?) bir kişi vardır; her yıl muayyen bir günde gelir, çalgıcıları ve her türlü çalgı âletlerini getirirler. Çalgıcılar çalmağa başlarken Baginum (kam olacak) bayılarak düşer; bundan sonra ondan bu yıl neler olacağını; kıtlık, bereket, yağmur, kuraklık, tehlike, emniyet ve düşman saldırısı hakkında sorarlar. O (kam) hepsini söyler ve ekseriya onun dediği olur.» Bazan kam, Şamanist Altaylarda olduğu gibi, insan hayatındaki değişikliklerden, gelecekte haber vermek için, bir ruh sayılan ve «ay küning kırkını» (ay ve güneşin kırpıntısı) diye adlandırılan Suyla'dan yararlanırdı(17). Hun şamanlarının bir işe girişmeden önce ay ve yıldızların durumlarına bakmalarından, onların astronomiden de anladıkları sonucu çıkarılabilmektedir. Şamanist inanca göre kötü ruhları kovmak, her şeyi temizleyen ateş, aynı zamanda bir kehânet malzemesidir

12 — Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, II, İst. 1939, s. 71, v.d.

13 — Şaman sözü aslında Tunguzcadır; bkn. Prof. Dr. Laszlo, Tarihte Türklük, 1971, s. 28

14 — Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, c. II, s. 109.

15 — ırğızlar daha sonraları Şaman sözü yerine 'bakşı'yı kullanmışlardır.

16 — Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, s. 11.

17 — A.V. Anohin (Çev. Abdülkadir İnan), Altay Şamanlığına Ait Maddeler, Ülkü Dergisi, sayı 87, Mayıs 1940, c. XVI:

de. Nitekim eski Arap yazarlarından birinin anlattığına göre Türkler çok eskiden beri ateşe bakarak kehânette bulunurlardı(18): «Türklerin büyük hükümdarlarının muayyen bir günü vardır ki, o gün kendisi için büyük bir ateş yakılır. Bu ateşe kurban sunulur ve dualar okunur. Bu ateşin üzerinde büyük alevler yükselir. Bu alev yeşilimsi renkte olursa bereketli yağmur ve iyi mahsul olacaktır; kırmızı renkte olursa savaş olacaktır; sarı olursa hastalık ve salgın olacaktır; siyah olursa hükümdarın ölümünü, yahut uzak yolculuğu gösterir.» Yakutlar bir şeyi düşünmekte iken ateşten, ışığı andıran ses çıkarsa o şeyin olmayacağını zannederler. Bundan başka ocaktaki külün kıpırdadığını görünce bunu, çocuk ruhunun oynaması diye kabul ederek ailede bir bebeğin doğacağına inanırlar.

Türk dilinin en eski döneminde (Eski Türkçede) fal ve falcılık ile ilgili sözlerin var olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan, «fal, kâhinlik, falcı; işaret, rümûz» gibi anlamlar taşıyan, Türkçe «ırk» kelimesinin Divânü Lugati't-Türk(19), Türk Turfan Metinleri(20) gibi eserlerde ırklamak (kâhinlik etmek, fala bakmak, falcıdan sormak) fiili ile birarada kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca değişik Türk boy ve dillerinde fal sözünün karşılığı olarak ırım (Altay, Kazan, Baraba, Teleüt); falcı yerine de baguçi (Kazan, Tatar), balgır ve cıdayar (Kırgız), balıç (Kara Kırgız), cavruncu, kebzesi ve koşanaç (Çağatay), çabışçı (Altay, Teleüt), körümçü (Uygur), Kuşnaç (Şor, Türkmen, Çağatay), tölgeci (Koybal) gibi kelimelerin kullanıldığı, türkologlarca tesbit edilmiştir.

Halk yaşayışının dil ve düşünceye yansıyan etkileri dolayısıyla, öteden beri fal-uğur-uğursuzluk ile ilgili pek çok kalıplaşmış söz veya deyim dilimizde yer ettiği bir gerçektir: Fal açmak (veya açtırmak), fala (falna) bakmak (baktırmak), niyet tutmak (çekmek), kâhin olmak, ta'bir etmek, fal tutmak, gözü faltaşı gibi açılmak, uğurlu (uğursuz) saymak, yum tutmak, fenâya (veya iyiye) yormak (yorma), şom ağızlı, hayırdır inşallah, hayır ola, hayra alâmet, hayra yormak, kehânette bulunmak, gaipten haber vermek, müneccim olmak, sakal ve bıyık falna varmak (parmaklarla sakal ve bıyık karıştırıp düşünmek), falcı değilim ya..., gibi.

Konu ile ilgili atasözleri de oldukça fazla ve eskiye dayanır: Üs üşgürse ölür(21) (Akbaba ıslık çalarsa insan ölür; yani akbaba insanın

18 — Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, s. 42-43.

19 — Divânü Lugati't-Türk Dizini, Ankara, 1972.

20 — W. Bang — A. Von Gabain, Türkische Turfan — Texte I, Berlin, 1929.

21 — Ferit Birtek, En Eski Türk Sözlüğü (Divânü Lugati't - Türk'ten Derleme) 1944, s. 18

yüzüne karşı öterse bu onun ölümüne işarettir, uğur sayılmaz). Tünle bulut örtense evlûg urı keldürmişçe bolur(22). (Akşamleyin bulut yansa, kızarsa, kadın erkek çocuk doğurmuş gibi olur. Sabahleyin bulut, kızarsa eve düşman girmiş gibi olur; yani, Türkler güneş battıktan sonra buludun kızarmasını uğur, sabahleyin kızarmasını ise şum sayarlar).

Batı Türkçesinde de: Sen aç, ben aç, otur da fal aç. Niyet hayır, akibet hayır (selâmet). Yıl uğursuzundur. Fala inanma, falsız da kalma. Fal bakar, açlıktan ağzı koker. Ve benzeri atasözlerinin dışında, halk şiirinde de aynı konunun zaman zaman mısralara geçirildiği görüldüğü gibi;

Değirmen sala benzer,
Sevgilim bana benzer,
Yalnız yatan kızların,
Rüyası fala benzer(23).

Bir falcı yok bilecek,
Yâr ne zaman gelecek?
Gözüm doldu yaş ile,
Bunu kimler silecek(24).

Karanfilim mör açtı,
Saksılara doladı,
Sen benimsin ben senin,
Falcı böyle fal açtı(25).

Divan şiirinde de fal sözünün bazan manzum olarak kullanıldığı bilinmektedir:

Dinle imdi âşıkın ahvâlnı
Kur'ada nice bulupdur fâlmı(26).

Fâl itdüm idi mushafı hüsnünde geldi lâ
Bildüm ki 'ışkun itse gerek nefy-i mâsivâ(27)

Alup o şevk ile Divan-ı Enverî'yi ele
Küşâde eyledi niyyet tutup o dem bir fâl
Garîb fatiha kim oldı nâgehân layih
Firâz-ı safhada bu matla-ı huçeste meâl(28).

22 — Aynı eser, s. 19.

23-24 — M. Hasan Göksu: Manilerimiz, İst. 1970.

25 — M. Hasan Göksu, Manilerimiz, İst. 1970.

26 — Niyâzi-i Kadîm, Mansurnâme.

27 — Nev'î, Netâyîcü'l-Fünûn.

28 — Nedim, (İbrahim Paşa için) Kasîde-i Lâmiyye.

Fal ile ilgili olarak yazılan ve ihtilâcnâme, kıyâfetnâme, kehânet-nâme, tefeül-nâme, yıldıznâme, hurşîdnâme gibi adlarla da anılan eserlerin genel adı falnâmedir. Falnâmelerin bazıları nesir, bazıları da şiir halindedir. Bu eserlerde kullanılan dil Türkçe, Arapça veya Farsçadır (29). Prof. İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul, Anadolu ve Avrupa kütüphanelerinde bu dillerde yazılmış yirmi dört falnâme tesbit etmiştir.

İmparatorluk Türkiyesinde, ağabeyi Sultan II. Bâyezid'le —kendi hakkı olarak bildiği— taht uğruna yaptığı savaşları, ancak ölümü (bazı tarihçilere göre zehirlenilmesi) ile sona eren yıllar boyu «gurbet esâreti» yüzünden olduğu kadar, şairlik cephesiyle de dikkati toplamış olan şehzâde - sultan Cem'in, Türkçe ve Farsça Divanlarından ve Cemşîd ü Hurşîd mesnevisinden başka bir de falnâmesi vardır. Onun Türkçe Divanının sadece Üniversite Kütüphanesi TY. 5547 numarada kayıtlı yazmasında bulunan ve «Fal-i Reyhân-ı Cem Sultân» başlığını taşıyan falnâmesi bir çeşit kur'a falıdır. Türkçe Divanın hemen arkasında temiz ve hareketli bir nesih yazı ile yer alan kırk sekiz beyitlik bu falnâmenin yeni Türk alfabesine çevrilen şekli aşağıdadır.

FAL-I REYHÂN-I CEM SULTÂN

- 1 Sipâs-i şükr-i minnet ol Hudâ'ya
Ki ümmet kıldı bizi Mustafâ'ya
Selâm ana ve eshâbına dâim
Dürûd evlâd ü ahbâbına dâim
Gel iy yâr-ı muvâfuk cân-ı sâdık
Gönül esrârına sensin muvâfık
Bu ezhârun birin kıl dilde ihfâ
Ki sen dimedin ola âşikârâ
- 5 Benefşe gonca sûsen lâle sünbül
Semen zanbak karanfil yâsemin gül
Şakayık nerges ü nesrîn ü reyhân
Dahı hem zeymerân gün hatt-ı cânân
Bu gül-zârı temâşâ eyle bir dem
Ki ezhâr itdi her birini hurrem

Semen nesrîn ü zanbak zeymerân gül
Bile hem zînet için berg-i sünbül
Bu gül-şenden temâşâ-y-ise maksûd
Bu tertîbi gözet kim bulasın sûd

- 10 Karanfül gonce zanbak hem şakayık
Semenle zeymerân bunlara lâyık
Bu bâğun sıhhatin(30) bir lahza yârâ
Görüp tezyînini eyle temâşâ
Benefşe zanbak ü reyhân ü sûsen
Şakayık zeymerân nesrîn ü gül-şen
Gönülden seyr kıl gel bu cinâni
Gözet sûsen şakayık zeymerânı
Bile reyhân ü nesrîn dahı nerges
Karanfül yâsemîn zanbak hemîn pes

- 15 Gözet bu gül-sitânun ser-zemîni
Ne zeyn eyler karanfül yâsemînîni
Şakayık zeymerân reyhân ü lâle
Semen nesrine sünbül den havâle
Eğer gül istesen dil-dâra yâr ol
Gül-i ruhsârı yâdına hezâr ol
Ki zîrâ gül yüzinden bir varakdur
Gül-âb anun suyundan bir arakdur
Eğer gonce dilerse hâtır-ı teng
Dehân-ı yârı bul hiç eyleme ceng

- 20 Ki zîrâ goncedür dil-ber dehânı
N'idersin gonceyi bulursan anı
Eger dâim benefşe istese dil
Yürü var hatt-ı derden eyle hâsıl
Ki zîrâ hatt-ı dil-ber mügg-bûdur
Benefşe ol sebebden kayguludur

30 — Yazmada «sıhhatini» şeklinde ise de, bu durumda vezin bozulmaktadır.

Eger nerges dilerse gönlün iy yâr
Gözi yâdına var ol haste vü zâr

Ki zîrâ geçm-i dil-ber itse nîreng (31)
Olur bâğ içre nerges vâlih ü deng

25 Eğer dilden dilersen seyr-i lâle
Lebi yâdına var nûş it piyâle

Ki zîrâ la'l-i dil-berden bilüp fer
Lebi yâdına içre lâle sâgar

Eğer cândan dilersen şâh-ı sünbül
Gerek boynunda dâim bend-i kâkül

Ki zîrâ kâkül-i yâr eslemez bend
Urur her lahzâ sünbül boynına bend

Eğer sûsen dilerse hâturun var
Hat-ı dil-dâr-ıla ol dâimâ yâr

30 Ki zîrâ hattı sevdâsıyla sûsen
Gülü hâk içre tutdı câyı mesken

Eğer gönlün semen isterse bâri
Gözet her güşeden rûy-ı nigârı

Ki zîrâ 'ârız-ı dil-ber semendür
Semen ol mâcerâdan muğtetendür

Eğer isterse gönlün yâsemîni
Gözünden gitmesün dil-ber cebîni

Ki zîrâ yâsemindür haddi yârun
Ki oldur zîneti fasl-ı bahârun

35 Eğer gönlün dilerse berg-i zanbak
Ruhundan vir gönül bâğına revnak

Ki zîrâ hüsn-i yâr itmese pertev
Virürdi berg-i zanbak dâne-i cev

Eğer cân-ıla istersen karanfül
Cefâ-yı yâra hâli kıl tahammül

31 — Yazmada bir nokta fazlalığı dolayısıyla «tîreng» şeklinde ise de bu, istinsâh hatâsı olmalıdır.

Ki zîrâ hâli tutaldan bu hûyî
Karanfûl andan umar rengi bûyî

Eger kılmak dilersen seyr-i reyhân
Yüzi zülfi gamından ol perîşân

40

Ki zîrâ zülf-i dil-ber virdi zînet
Anun'gün buldı reyhân böyle rağbet

Eğer nesrîn dilerse hâtırun var
Sana nesrîn yiter dâim ruh-ı yâr

Ki zîrâ hüsn reşki-y-ile nesrîn
Gezer her sahn-ı sahrâlarda gam-gîn

Eger hâtırdan istersen şakayık
Yüzin gör cândan it kat'ı 'alâyık

Ki zîrâ hüsn-i yâr isterse sûret
Şakayık andan umar lutf u zînet

45

Eger dâim dilerse zeymerânı
Ruhı yâdına it başını fâni

Ki zîrâ ruhlarıdur mühr-i enver
Ruh-ı dil-berden umar zeymerân fer

Degüldür hükm-i gaybı kasdum el-hak
Hemân maksûd olan san'atdur el-hak

Ki hükm-i gayba Hak'dur ancak ahkem
Budur söz toğrusı vallâhi-a'lem.

KAYSERİ RAŞİD EFENDİ KÜTÜPHANESİNDE

Peygamberimizin Hayatıyla İlgili Türkçe Yazmalar

Dr. A. Vehbi ECER

A. SİRET VE SİYER NEDİR?

Sire kelimesi (SHR) kökünden türemiş arapça bir kelimedir. Bu kelime yönelmek, seyahat etmek, yürümek... mânâlarına gelmektedir. Tâ-Hâ Sûresinde (Âyet/21) «siretehâ» şeklinde geçen bu kelime âyette, şekil, vaziyet, hal, durum, tavır anlamında kullanılmaktadır.

Siret kelimesi lügatta, «bir kimsenin ahlâkı, karakteri, tabiatı, tavır ve hareketi, gidişâtı...» anlamına gelir. Siyer ise siret kelimesinin çoğuludur. Bu kelime, anlamına uygun olarak, değişik alanlarda ıstılâhî mânâna kazanmıştır. Birbirine yakın olmakla beraber siret ve siyer kelimeleri hukuk ve tarih alanlarında kullanılır:

a) **Hukuk** : İslâmın ortaya çıkışından ve müslümanların bir devlet kurmalarından sonra, ilk müslüman ilim adamları «devletler hukuku» na siyer adını koymuşlardır. İlk İslâm hukukçuları (fakihleri) hukukun barış, savaş ve tarafsızlıkla meşgul olan bölümüne bu adı vermişler, bu konudaki kitaplarına da siyer adını koymuşlardır. Prof. Dr. Muhammed Hamidullah bu konuyla ilgili olarak —bir eserinde— şu bilgiyi verir:

«... Ebu Hanîfe (öl. H/150) İslâm harb ve sulh hukuku üzerine takrir ettiği dersler serisini siyer tâbiriyle adlandırmakta şimdiye kadar birinci olmakla maruftur. Bu dersler talebesinden birçokları tara-

findan neşir ve ıslâh edilmiştir ki, bunlardan biri olan eş-Şeybânî (öl. H/189)'nin «Kitab üs-Siyer is-Sagîr» ve «Kitab üs-Siyer il-Kebîr» i şu veya bu şekilde bize kadar gelmiştir. Ebu Hanîfe'nin muasırı Suriyeli el-Evzaî (öl. H/157) Iraklı imamın fikirlərini tenkid etti. El-Evzaînin mevzu üzerine yazdığı yazı bize kadar gelmedi, fakat Ebu Hanîfe'nin meşhur şakirdi, Ebu Yusuf (öl. H/192) tarafından o yazıya «Er-Reddü âlâ Siyer il-Evzaî» başlığıyla bir cevap neşredildi... Ebu Hanîfe'nin başka bir muasırı, yâni İmam Mâlik de bir «Kitab üs-Siyer» telif etti. O zamandanberi bu kelime her devrin hukûkçuları tarafından müstereken kullanılan teknik bir tabir haline gelmiş benziyor(1).»

b) **Tarih** : Sîret ve siyer kelimeleri tarih alanında hâl tercümesi, özellikle Hz. Muhammed (SAS)'in hâl tercümesi için kullanılmıştır. Prof. Dr. Muhammed Hamîdullah'ın ifadesiyle bu kelime «...Muhareberlerde Resûl-i Ekrem'in tavır ve hareketi gibi mahdud bir manâya, daha sonra da müslüman hükümdarların, milletlerarası meselelerde hattı hareketleri manâsında kullanılmıştır(2).»

Tarih alanında Hz. Muhammed (SAS)'in hayatını doğumundan ölümüne kadar tutarlı ve müteselsil bir şekilde anlatan eserler için siyer ve sîret kelimeleri kullanılmaktadır. «Sîret ün-Nebevî» adıyla yazılmış eserlerde Peygamberimizin çocukluğu, gençliği, Peygamberlik devri, üstün ahlâkı ve savaşları ele alınarak anlatılır, O'nun hayat tarzı ortaya konulur.

Taşköpri-zâde Ahmed Efendi «Mevzuât ül-Ülûm»nda «İlim ül-Megâzî ve's-Siyer» adıyla bu bilime yer ayırır(3). Kâtip Çelebi «Keşf üz-Zünnûn»'unda siyer kelimesinin, Peygamberimizin hayatı dışında, başka kişilerin hâl tercümesi anlamında kullanıldığını da belirten kitap isimleri zikreder. Ebu Yusuf Ya'kub b. Süleyman el-İsferâyîni (öl. H/488 - M/1095)'nin «Siyer ül-Hilâfet» i, Ahmed b. Yusuf b. ed-Dâye (öl. H/334 - M/945)'nin «Sîretu Ahmed b. Tûlun» u, Abdülmelik b. Manusr is-Sa'alebî (öl. H/340 - M/951)'nin «Sîret ül-Mülûk» u gibi.

SIYER'İN DİĞER İLİMLERLE İLGİSİ VE FAYDASI

Sîret ün-Nebevî, tarih olmanın yanında başka bilim dallarıyla da yakından ilgilidir. Peygamberin hayatı, uygulamaları, işleri, emirleri

1 — Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, Çev: K. Kuşçu, İst. 1963, s. 20

2 — Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, a.g.e., s. 21.

3 — Taşköpri-zâde Ahmed Efendi, Mevzuat-ül-Ülûn, Çe: Kemâleddin Mehmed Efendi, İstanbul, 1313, c/1, s. 310.

Sünnet-i Nebevî'dir ve hadis biliminin konusu içine girer. Dînin emir-lerinin hayata en iyi uygulamasını yaptığna inandığımız Peygamberimizin hayatı, beşerî münasebetlerle ibadet konularını işleyen fıkıh ilmi ile de yakından ilgilidir. Amel ve imana dayalı yorumların ilmi olan mezhepler tarihi, tefsir... gibi ilimlerin de siyer'e ilgili olması tabiidir. Özet olarak, Sîret ün-Nebevî'nin bütün İslâmî ilimlerle ilgisi vardır.

Peygamberimizin hayatının incelenmesi, okunmasının faydalarını uzun uzun anlatmak fazlalıktır. Bu konuda Kur'ân-ı İerim bize örnekler vermiş, bu ilmin İlâhî vahyin tasvibine mazhar olduğunu ortaya koymuştur. Peygamberimizin hayatından örnek almamız ve İslâm Dinini yaşama ve yorumunu en iyi şekilde yapma imkânını elde etmemiz bu bilim sayesinde mümkündür. Siyer okuyan ve öğrenen kimsenin dinî duyguları kuvvetlenir, dinî bilgileri sağlam temellere dayanır, yaşama gücü artar ve hayata bakış tarzı değişir. İradeli, ahlâklı ve güçlü insan olmak imkânlarını sağlar(4).

B. RAŞİD EFENDİ VE KÜTÜPHANESİ

I. Abdülhamid (1774-1789) ve III. Sultan Selîm (1789-1807)'in saltanatları devresinde önemli makamları işgal eden Mehmed Râşid Efendi Kayseri'nin Gesi bucağının İspidin köyünde H/1167 - M/1754 yılında doğdu. Kayseri'de başladığı tahsilini İstanbul'da tamamladı ve Divan Kâtipliği görevine başladı. Çeşitli devlet makamlarında hizmet yürüten Mehmed Râşid Efendi üç defa Reis ül-Küttab'lığa getirildi(5) H/1212-M/1798 yılında genç sayılabilecek bir çağda felç geçirerek öldü(6).

4 — Siyer ve sîret kelimeleri için arapça lügatlerden başka bakınız: Pars Tuğlacı, Okyanus, İstanbul, 1972, c/VI, s. 2618; M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1972, c/III, s. 241; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslâm İlmihali, İstanbul, 1954; s. 658 v.d.; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslâmiye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul, 1968, c/III, s. 350; G. Levi Della Vida, Sire, İ.A., c/X, s. 690-703; Kâtip Çelebi, Keşf-üz-Zünun, c/II, s. 1012; Mevlânâ Şibli, Asrı Saadet, Çev: Ömer Rıza, İstanbul, 1921, c/I, s. 22 v.d.; Siyerle ilgili ilk eserler için bkn: Prof. Dr. Fuad Sezgin, GAS, c/I, s. 275-302.

5 — Reis-ül-Küttab için bkn: Halil İnalçık, Reis-ül-Küttab, İ.A., IX, s. 671-683; M. Zeki Pakalın, aynı kitap, III, s. 25 v.d.

6 — Mehmed Raşid Efendi'nin hayatı ile ilgili olarak bkn, M. Şemseddin Sami, Kâmus ül-A'lâm, İstanbul, 1308, c/III, s. 2245; Arif Hikmet, Tezkiret üş-Şuara., İstanbul, 1271, s. 112-113; Ahmed b. İbrahim er-Resmî, Sefinet ür-Rüesâ, İstanbul, 1269, s. 129; Ahmed Cevdet, Tarih-i Cevdet, çeşitli cild ve sayfalar; Mehmed Süreyya, Sıcill-i Osmanî, Matbaa-i Amire, 1308, c/IV, s. 223; Raşid Efendi Kütüphanesiyle ilgili en yeni araştırma Kitaplık şefi Ali Rıza Karabulut'undur: Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler, Oku Dergisi, Mart/1977 - Ağustos/1977, sayı: 178-183.

Türk matbaacılığına 1783 yılında başlamak üzere İbrahim Müteferrika Matbaasını yönetmek suretiyle hizmet eden Mehmed Râşid Efendi, İstanbulda ziyaretine gelen Kayserili bir Hoca Efendiye cami yaptırtmak istediğini söyler. Bu ziyaretçi ise, Mehmed Râşid Efendiye, Kayserinin camiden çok kütüphaneye ihtiyacı olduğu hususuna ikna eder. Râşid Efendi de amacı Koca Ağa'nın gözetiminde H/1211-M/1796 tarihinde bittiğini kitabesinden anladığımız kütüphaneyi yaptırmış; içine de 943 cild (bunların 925 cildi yazma, 18 cildi İbrahim Müteferrika Matbaası baskılı) kitap bağışlayarak kütüphanenin yönetimi ve masraflarıyla ilgili hususları vakfiyesinde belirtmiştir(7). İlk vakfedilen kitaplar ciltli ve özel kılflar içerisindedir. Her birinde H/1211 tarihini taşıyan «Vakafe hâze'l-kitâbe Mehmed Râşid...» diye başlayan özel mühürlerle mühürlenmiştir(8).

Kuruluşunu kısaca özetlediğimiz Râşid Efendi kütüphanesinin dünya ilim adamlarının dikkatini çekmesinin sebebi(9), biraz da, daha sonraları, bu kitaphğa sağlanan kitaplarla zenginleştirilmesinden doğmaktadır. Vakfiyesinden anlaşıldığına göre (H/960-M/1552 tarihli) kurulduğu şüpheli olmakla beraber Kadı Mahmud Vakfında isimleri anılan kitapların büyük bir çoğunluğu Râşid Efendi kitaphğna taşınmıştır(10). Erkilet'te Sadrazam Mehmed Paşa (1670-1728) tarafından kurulan kitaphktan, Honad Medresesi içindeki Hacı Halil Efendi kütüphanesinden (kuruluşu 1751), İncesu Kara Mustafa kütüphanesinden (kuruluşu 1670) ve bazı Kayserili ilim adamı ve hayır sevenlerinden bir çok kitaplar Râşid Efendi kütüphanesine intikal etmiştir.

Râşid Efendi kütüphanesi Seksiyon Şefi Ali Rıza Karabulut'un verdiği bilgiye göre, bugün kütüphanede, «1649 cilt yazma ve 4356 cilt arap harfli basma olmak üzere 6005 cilt kitap» vardır. «Yazmaların bir kısmı mecmuat ür-resâil (bir ciltte bir kaç risale) olduğundan 1649 cilt yazma kitapta 3000 civarında eser vardır. Bunlardan 318 tanesi Türkçe, 177 tanesi Farsça, 2505 tanesi ise Arapçadır(12)»

Türkiye'deki bütün kütüphanelerin kataloglarının hazırlanmakta

- 7 — Raşid Efendinin vakfiyesi, Doç. Dr. Müjgân Cumhur tarafından yayınlanmıştır: Vakıflar Dergisi, Ankara, 1969, sayı: 8, s. 185-195.
- 8 — Geniş bilgi için bakınız: Ali Rıza Karabulut, aynı makale.
- 9 — Prof. Dr. Fuad Sezgin, GAS, I, s. 761.
- 10 — Dr. A. Vehbi Ecer, Kayseri, Raşid Efendi Kitaphğında Türk Tarihi ile ilgili Yazma Eserler, Millî Kültür Dergisi, Haziran/1977, sayı: 6.
- 11 — Bakınız: Ali Rıza Karabulut, aynı makale.
- 12 — Ali Rıza Karabulut, Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler, Oku Dergisi, Ağus. 1977.

olduğunu memnuniyetle duymuş bulunuyoruz. Biz burada bu katalogların çıkışına kadar, araştırmacıların ihtiyacını karşılamak ve dikkatlerini çekmek üzere başladığımız bir çalışmayı(13) tamamlamak için «Peygamberimizin hayatıyla ilgili Türkçe yazmaları» tanıtmaya çalışacağız.

Anadolu'da kurulmuş olup önemli yazmalara sahip Kaayseri Râşid Efendi kütüphanesindeki Peygamberimizin hayatıyla ilgili Türkçe yazma eserleri tanıtırken takip ettiğimiz yol ve sıra şöyledir:

1. Yazarı (Alfabetik sıraya göre ünvanı, adı, ölüm tarihi, hayatıyla ilgili kısa bilgi).
2. Varsa mütercimnin adı ve hakkında çok kısa bilgi.
3. Kitabın adı.
4. Kitabın Râşid Efendi kitaplığındaki kayıt numarası, yaprak (varak) sayısı, düzenli ise her sayfadaki satır sayısı, sayfa boyutu (eb'âd)ları (mm olarak) yazı çeşidi, varsa istinsah tarihi
5. Bir yazara ait konumuzla ilgili bir kaç eser varsa sıra numarası konulmadan aynı düzenle, aynı yazarın ismi altında tanıtıldı. Kitabın mahiyeti ve konusu ile ilgili çok kısa bilgi verildi.

C. RAŞİD EFENDİ KÜTÜPHANESİNDE PEYGAMBERİMİZİN HAYATIYLA İLGİLİ TÜRKÇE YAZMALAR:

1. Abdülâziz Efendi (Karaçelebi-zâde) öl. H/1068-M/1658

Osmanlı fukuha ve seyhülislâmlarından olan Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendi H/1000-M/1592 yılında İstanbul'da doğdu. Bir ara bazı medreselerde müderrislik yaptı. 1658'de Bursa'da öldü(15). Abdülâziz Efendi Yenışehir, Mekke, İstanbul kadılıklarında bulundu ve 1634 yılında Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Râşid Efendi Kütüphanesinde, aşağıdaki kitaplardan başka, 914 numaralı kayıtlı, Kanunî Sultan Süley-

13 — 1977 yılında Türk Tarihiyle ilgili türkçe yazmaları tanıtmıştım. Bak: Milli Kültür Dergisi, Haziran/1977, sayı: 6.

14 — Kitaplığın kuruluşu ile ilgili olarak anılan yerlerden başka bak: Nihad m. Çetin, Raşid Efendi Kütüphanesinin Kuruluşuna Dair, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Nisan/1975, sayı: 2, s. 62-65.

15 — Bilgi için bk: F. Babinger, Abdülâziz Efendi, İA, I, s. 64-65; Ahmed Refik, Âlimler ve Sanatkarlar, İstanbul, 1924, s. 151 v.s.

man'ın saltanat devrini (1520-1566) anlatan «Süleyman-nâme-i Azîz Efendi» adlı bir eseri daha mevcuttur.

a) Mir'ât üs-Safa fi Ahval il-Enbiyâ

b) Nu: 1412, Yaprak: 1a-132b, 19 satır, Boyut: 205×117 (133×63) mm, Nestalik.

Hiz. Adem'den başlamak üzere Peygamberlerin hayatını anlatan bu eserin basıldığına dair bilgimiz yoktur(16). 103a yaprağına kadar Hiz. Muhammed (SAS)'den önceki peygamberlerin hayatlarının anlatıldığı eserde en fazla yeri Hiz. Muhammed (SAS)'in hayatı kaplamaktadır. Eser «Vedâ Haccı» olayıyla (131b) son bulur.

a) Fevayih ün-Nebeviyye fi Siyer il-Mustafaviyye

b) Nu: 1312, Yaprak: 1a-207b, 25 satır, Boyut: 226-128 (162-68) mm, Talik.

Eser, Bursalı Mehmed Tâhir'in verdiği bilgiye göre(17) İshakiye tarikatı kurucularından Şeyh Ebu İshak İbrahim b. Şehriyâr KÂZERÛNÎ (öl. H/963-M/1034)'nin aynı adla anılan eserinin tercümesidir. XVI. yüzyılda Türkiyede önemli rol oynadığı belirtilen bu tarikatın kurucusunun(18) böyle bir eseri olup olmadığını tesbit edemedik. Eser tamamen Peygamberimizin hayatıyla ilgilidir.

a) Ravzat ül-Ebrâr

b) Nu: 883, Yaprak: 1a-127b, 17 satır Boyut: 227×116 (196×93) mm., Nestalik, İstinsah tarihi: H/1088-M/1677.

Hiz. Âdemden H/1056-M/1646 tarihine kadar geçen olayların dört ana bölüme ayrılarak anlatıldığı bu eser, Sultan İbrahim'e (Saltanatı: 1640-1648) sunulmak üzere yazılmıştır. 24a'dan itibaren «Der Beyan-i Siyer ve Ahbâr-ı Hiz. Seyyid il-Ebrâr» başlığıyla Hiz. Muhammed (SAS) in hayatı anlatılır. «Zikr-i Zevcât-i Tâhirât» başlığı ile (Ya: 30b-32a) Peygamberimiz hakkındaki bilgiler son bulur. Osmanlı Tarihiyle ilgili bölümü ise «Tafsîl-i Menakıb-i Ahd-i Osman Gazî» başlığından (Ya: 180a) sonuna kadar devam eder. Avrupada çok güzel yazma nüshalarının bulunduğu belirtilen bu eser(19) matbu hale de getirilmiştir. (Bu-

16 — Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1333, III, s. 120.

17 — Bursalı Mehmed Tahir, aynı kitap, III, s. 120.

18 — P. Wittek, Kâzerûnî, İA, IV, s. 523.

19 — F. Babinger, anılan yer: Bursalı Mehmed Tahir, aynı kitap, III, s. 120.

lak, 1248) Müstensibi Mustafa b. Üsküdârî eseri H/1088-M/1677 yılında tamamlamıştır.

2. Abdülbâkî Ârif Efendi, öl.: H/1225-M/1810.

Hazine Kâtibi Mehmed Efendinin oğludur. Kazaskerlik yaptı ve hat sanatına meraklı ve vâkıftır. Dinî ilimlerle ilgili eserleri bulunan Abdülbâkî Ârif Efendi İstanbulda vefat ett(20).

a) Siyer-i Nebevi

b) Nu: 982, Yaprak: 1a-152b, 19 satır, Boyut: 215×130 (154×65)mm,

İstinsah tarihi ve müstensihi hakkında bilgi bulamadığımız eserin ilk yaprağı (2a-2b) yıldız çerçevesi, tezhiblidir. Tamamı Hz. Muhammed (SAS)'in hayatıyla ilgili bir eserdir.

3. Alaşehirli Veysî bin Mehmed Efendi, öl.: H/1037-M/1724.

Alaşehirli kadı Mehmed Efendi'nin oğlu olan ve H/969-M/1561 yılında Alaşehirde doğan Veysî tahsilini İstanbulda tamamladı. Daha sonra «meslek-i niyabet'e(21) sâlik olub» çeşitli yerlerde bu görevi yürüttü. En son görevli olduğu Üsküb'de öldü. Alaşehirli Veysî Efendinin —Bursalı Mehmed Tahir'e göre— basılmamış onbir eseri vardır(22).

a) Dürret üt-Tâc fî Sireti Sahib il-Mî'râc

b) Nu: 930/1-2, Yaprak: 2a-160a, 21 satır, Boyut: 253×146 (170×90)mm., Nesih.

Hz. Muhammed (SAS)'in doğumundan başlayarak Bedir savaşına kadar devam eden olayları içine alan bu eser iki ana bölüme (Mekke-Medine Devirleri diye) ayrılmıştır. Medine Devri bölümü 85a. dan sonuna kadardır. Bu eser Siyer-i Veysî diye ün yapmış ve matbu halé getirilmiştir. Veysî'nin en tanınmış eseri olan bu kitaba «zeyl» ler yapılmıştır. Râşid Efendi Kütüphanesindeki yazma nesih ve yer yer harekeliştir.

4. Bağdatlı Nazmî-zâde Hüseyin Murtaza Efendi öl. H/1134-M/1721

Bağdatlı olan Nazmî-zâde devlet hizmetlerinde bulunmuş ve birçok

20 — Bursalı Mehmed Tahir, aynı kitap, I, s. 362.

21 — Niyabet: Kazasker veya kadıya vekâleten şer'î iş ve davaların naib sıfatıyla görülmesi, yerine kullanılan bir tâbirdir. Bkn: M. Zeki Pakalın, aynı kitap, c/II, s. 701

22 — Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., c/II, s. 477.

eserler yazmıştır. En çok tanınmış olan eseri İbrahim Müteferrika Matbaasında basılan GÜŞEN-İ HÜLEFA adlı tarih kitabıdır. Tarih dışın-da tasavvuf ve edebiyatla da ilgilenmiş, bazı tercemeler de yapmıştır(23).

a) Dürret üt-Tâc fi Siretin Sâhib il-Mi'râc Zeyli

b) Nu: 930/4, Yaprak: 350b-445b, 21 satır, Beyrut: 253×146 (170×90)mm., Nesih, İstinsah tarihi: H/1130-M/1717.

Alaşehirli Veysi b. Mehmed Efendi'nin Siyer'inin Zeyl'ine Zeyl'dir. Mekkenin fethinden Hz. Muhammed (SAS)'in vefatlarına kadarki olayları içine alır.

5. Edirneli Mehmed b. Mehmed Efendi, öl. H/1050-M/1640

Sultan 2. Osman'ın (Saltanatı: 1618-1622) Dîvan-i Hümâyûn Kâtibidir. H/1050-M/1640 yılında öldüğü bilinmektedir(24).

a) Nuhbet üt-Tevarih ve'l-Ahbâr

b) Nu: 943, Yaprak: 1a-329b, 21 satır, Beyrut: 252×142 (172×85) mm., Talik

İslâmiyetin doğuşundan başlayarak kendi yaşadığı 4. Murad zamanına kadarki olayları anlatır. İstinsah tarihi ve müstensihi hakkında bir kayda rastlanamamıştır(25).

6. İbn Seyyid in-Nâs

İbn Seyyid' in-Nâs diye anılan yazarın künyesi Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. Yahya el-Ya'marî el-Endelûsî eş-Şafiî'dir. Şafiî fakihî olan İbn Seyyid'in-Nâs H/734-M/1333 yılında Kahire'de ölmüştür. Aynı zamanda hâfız, edîb ve muhaddis olarak bilinir. Selefiye inancına sahip olduğu rivayet edilir(26). Siyer ve tarihle ilgili eserler yazmıştır(27). En önemli eserleri:

23 — Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., c/III, s. 152-153.

24 — Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., c/III, s. 11-12; Kâtip Çelebi, Keşf üz-Zünun, c/II, s. 1936.

25 — Ayrıca bakınız: Fehmi Edhem Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, İstanbul, 1961, c/I, s. 247-250.

26 — Abd'ül-Hayy İbn İmâd el-Hanbelî, Şezerât üz-Zeheb, Beyrut, c/IV, s. 108 v.d.

27 — G. Levi Della Vida, Sîre, İA, c/X, s. 702; Ayrıca bk: Ebu'l-Fidâ el-Hâfız İbn Kesîr, el-Bidaye ve'n-Nihaye, Riyaz, 1966, c/XIV, s. 169.

1 — **Uyûn ül-Eser' fi Fünûn il-Megâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer:** Kaynaklarda iki cild olduğu(28) zikredilen bu eser «Nûr ül-'Uyun fi Telhîs-i Siyer il-Emin ve'l-Memun» adıyla kısaltılmıştır. Daha sonra Burhanüddin İbrahim b. Muhammed el-Halebî (öl. H/840-M/1437) tarafından «Nur ün-Nibras fi Şerhi Sîret' ibn-Seyyid'in-Nâs» adıyla aynı esere şerh yapıldı. Muhammed b. Yunus eş-Şafîî (öl. H/845-M/1441) tarafından manzum hale getirildi(29).

2 — **Buşra'l-Lebib fi Zikrâ'l-Habîb:** Peygamberimizi metheden kasideleri içine alır(30).

Râşid Efendi Kütüphanesinde tercemesi verilen eserin İbn Seyyid'in-Nâs'ın ilk sıradaki eseri olması kuvvetle muhtemeldir. Bu konuda kesin kanaate, eserin aslıyla bir karşılaştırma yaptıktan sonra varmamız mümkün olacaktır(32).

Çeviren: Çevirenin kimliğiyle ilgili kesin bir kanaate varlamamıştır

a) **Tercüme-i Siyer-i İbn Seyyid in-Nâs**

b) Nu: 932, Yaprak: 1a-291b, Beyrut: 245×145 (175×78) mm., Talik, 31 satır, İstinsah tarihi: H/1096-M/1684.

Eserin fihristinin başına «Fihrist Terceme-i Seyyid in-Nâs ve Tarih-i Hülefa-i Râşidin ve Benî Umeyye ve Benî'l-Abbas» başlığına rastlamaktayız. «Zikru Zuhur-i Devlet-i İslâm ve Beyan-i Ecdâd ve Ensâb-i Resûl-i Kirâm» konusu ile (Ya: 1a-11a) başlayan eser Peygamberimizin doğumuyla devam etmektedir (Ya: 11b). Hz Hamza ve Hz. Ömer'in (Ya: 17a) müslüman oluşlarıyla devam eden eserin Peygamberimizin hayatıyla ilgili bölümü Hz. Ebubekir'in hilâfete geçişi olaylarıyla biter (Ya: 67a). Eser Hülâgû devrinin (Ya: 288a-291b) anlatımıyla biter. Kitabın sonunda «Temmet'ül-Kitab» sözüyle H/1096 tarihi zikredilmekte ve bu tarih tarafımızdan istinsah tarihi olarak kabul edilmektedir.

28 — Ömer Rıza, Kehmâle, Mu'cem ül-Müellifin, Dınişk, 1960, c/XI, s. 2667-270; Kâtip Çelebi, Keşf üz-Zünun, c/II, s. 1183.

29 — Kâtip Çelebi, Keşf üz-Zünun, c/II, s. 1183; Ömer Rıza, Kehmâle, aynı yer; Ziriklî, el-A'lâm, 3. baskı, c/VII, s. 263.

30 — Kâtip Çelebi, Keşf üz-Zünun, I, s. 245; İslâm Ansiklopedisi, c/V-2, s. 807.

31 — Kâtip Çelebi, Keşf üz-Zünun, II, s. 1786; Ömer Rıza, Kehmâle, aynı yer; Ziriklî, aynı yer.

32 — İbn Seyyid'in-Nâs ve eserleri için ayrıca bakınız: C. Brockelmann, GAL, II, s. 71; Ziriklî, el-A'lâm, VII, s. 263; İbn Hacer el-Askalanî, ed-Dürrer'ül-Kâmine, Mısır, 1966, IV, s. 208; Ömer Rıza Kehmâle'nin gösterdiği diğer kaynaklar.

Gene kitabın sonunda müstensihle ilgili olduğunu tahmin ettiğimiz «Ke-tebehu'l-hakîr ve'l-fakîr İbrahim b. Ramazan eş-Şehir bihi Bezmî. Nazm li muharrere:

Kalemim tazê hüsn virdi yine kirtâse

Aferîn Bezmî'ye yazdı hulefâ tarihin» kayıtları mevcuttur.

7. Kastallâni (Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr el-Hatîb Şihab'üd-Din eş-Safîi), öl: H/923-M/1517.

Hadis ve kelâm bilgini olarak tanınır. Buhârî'nin Sahîh'ine yazdığı serhi çok önemlidir.

Çeviren: Bakî (Şair), öl. H/1008-M/1600.

XVI. Yüzyıl Türk şiirinin en büyük üstadlarından olan ve hayatında «Sultân'üş-Şuarâ» ünvanını kazanan Mahmud Abdülbâkî «Dîvan»ının yanısıra bazı terceme eserler de bırakmıştır.

a) Ma'âlim ül-Yakîn fi Siretin Seyyid il-Mürselîn

b) Nû: 692, Yaprak: 457, 31 satır. Boyut: 288×192 (206×112) mm., Rik'a, İstinsah tarihi: H/1035-M/1625.

Kastallâni'nin «el-Mevahib ül-Ledüniye fi'l-Minah il-Muhammedîye» adlı eserinin tercemesidir. Bu eser İslâm ülkelerinde çok rağbet bulmuş, birçok baskıları yapılmış ve hakkında şerhler yazılmıştır(33). Bu eseri Şair Bâki, Sokullu Mehmed Paşa'nın emri ile terceme etti. 1261 yılında İstanbul'da basılan bu eser hakkında Prof. Dr. M. Fuat Köprülü şöyle bir açıklama yapar:

«... Bu siyer kitabı, bir tercüme olmaktan ziyade bir te'lif mahiyetindedir. Bâki bunu yazarken yüzden fazla kitaba müracaat ederek, Şafî mezhebindeki müellifin birtakım mütalâalarını, hanefî esaslarına göre değiştirmiş, lüzumsuz tafsilâtı çıkarmış, zarurî ve faydalı gördüğü ilâveleri yapmıştır... Güzel ve selâsetli bir üslûb ile yazılmış olan bu eser Bâki'nin şer'î meselelere ve Hanefî fıkhnına vukufunu göstermek bakımından ehemmiyetlidir(34).

8. Kutb'üd-Din Muhammed b. Ahmed el-Mekkî, öl. H/990-M/1582

Arab yazarlarındandır. Mekke Tarihiyle ilgili eserini 1571 yılında yazdı ve Sultan 3. Murad (Saltanatı: 1574-1595)'a sundu.

33 — C. Brockelmann, Kastallâni, İA, II, s. 399.

34 — Prof. Dr. Fuad Köprülü, Bâki, İA, II, s. 252.

Çeviren: Şair Bâki, öl. H/1008-M/1600.

a) **Fezail-i Mekke**

b) Nu: 946, Yaprak: 1a-152b, 21 satır, Boyut: 203×128 (136×80) mm., Rik'a.

Yazarın «el-İ'lâm fî Ahvâli Beled' Allah il-Harâm» adlı eserinin Osmanlı Devri Türk Şairi Bâki tarafından Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle yapılan tercümesidir. Mekke tarihiyle ilgili olan bu eserde Peygamberimizin hayatıyla alakalı yer yer bilgiler verilmektedir. İstinsah tarihi ve müstensihi ile ilgili bir kayda rastlanamamıştır (35).

9. Molla Miskîn (Muhammed el-Ferâhî), öl. H/954-M/1547

Hanefî fakihlerinden biri olarak bilinir ve kabul edilir. Bu din bilgisinin hayatıyla ilgili fazla bir bilgimiz yoktur (36).

Çeviren: Altı-Parmak Muhammed Efendi, öl: H/1033-M/1623

Çıkrıkçı-zâde ve Altıparmak lâkabıyla tanınır. Üsküb'lüdür. Bayramiye tarikatına girmiş, İstanbulda tahsilini tamamlamıştır. Daha sonraları Mısır'a giderek orada kalmış ve ilmî araştırmalar yapmıştır (37).

a) **Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâil-i Fütüvvet-i Ahmedî**

b) Nu: 906, Yaprak: 1a-400b, 29 satır, Boyut: 295×160 (200×100) mm., Nesih, İstinsah tarihi H/1089-M/1678.

b) Nu: 995, Yaprak: 1a-155b, 29 satır, Boyut: 263×155 (189×100) mm., Nesih, İstinsah tarihi: H/1071-M/1660.

Molla Miskîn'in farsça olarak yazdığı «Meâric ün-Nübüvve fi Medâric il-Fütüvve» adlı eserinin tercümesidir. Bu eser Koca Nişancı Mustafa b. Celâl (öl. H/975-M/1567) tarafından (38), ayrıca Altıparmak Mehmed Efendi tarafından da tercüme edilmiştir. Altıparmak Mehmed Efendinin tercümesi «ALTIPARMAK TARİHİ» adıyla şöhret bulmuş-

35 — Prof. Dr. Fuad Köprülü, aynı yer; Kâtip eÇlebi, Keşf üz-Zünûn, I, s. 126.

36 — Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cem ül-Müellifin, XII, s. 312; Kâtip Çelebi, Keşf'üz-Zünûn, II, s. 1724, 1515.

37 — Altıparmak Mehmed Efendi'nin ölüm tarihi «Keşf üz-Zünûn» da (c/II, s. 1724) H/1003, Bursalı Mehmed Tahir'in «Osmanlı Müellifleri» nde ise (c/I, s. 212) H/1033 olarak gösterilir.

38 — Koca Nişancı hakkında kısa bilgi için bak: Tayyip Gökbilgin, Celâl-zâde, İA, III, s. 61-62; Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdayın, İslâm Tarihi Dersleri, Ankara, 1971, s. 10, 101.

tur. Eser dört ana bölümdür. Birinci bölümden sonraki üç bölüm Hz. Muhammed (SAS)'in hayatıyla ilgilidir.

906 numarada kayıtlı birinci nüsha yaldız çerçevesi ve itinalı bir yazma olup müstensih olarak «Yusuf b. Derviş» adı kayıtlıdır. 955 numaralı ikinci nüsha ise «Murad b. Ali» tarafından istinsah edilmiştir ve bu nüshada kitabın adı «**Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâil-i Fütuhât-ı Ahmedî**» şeklinde (Ya: 4b) geçer. Topkapu Sarayı Müzesi Kütüphanesinde sekiz ayrı yazması vardır(39).

10. Nâbi Yusuf Efendi (Ruhavî) öl. H/1124-M/1712

Adı sonraları Urfa olan Ruha'da doğduğu için Ruhavî ünvanıyla anılan Nâbi Yusuf Efendi İstanbulda ölmüştür. Zamanımızda divan edebiyatındaki şöhreti yönünden tanınan Şair Nâbî'nin Râşid Efendi Kütüphanesinde «**Fetihname-i Kamanîçe**» ile birlikte tarihle ilgili iki yazma eseri vardır(40).

a) Dürret üt-Tâc fi Sîreti Sâhib'il-Mî'râc Zeyli

b) Nu: 930/3, Yaprak: 161b-349b, 21 satır, Boyut: 243×146 (170×90)mm., Nesih, İstinsah tarihi: H/1130-M/1717. /

Daha çok «ZEYL-İ SİYER-İ VEYSİ» adıyla şöhret bulan bu eser ilk defa Bulak'ta 1248 yılında basılmıştır. Alâşehirli Veysî Efendi'nin aynı adla yazdığı ve Bedir Savaşına kadar Hz. Muhammed (SAS)'in hayatını anlattığı esere zeyl'dir. Veysî'nin bıraktığı «Benü Kaynuta» savaşından başlayarak Mekke'nin fethine kadarki olayları anlatır. Gazveler (savaşlar) kırmızı başlıklarla, âyetler de kalın ve büyük harflerle yazılmıştır. Bu esere Bağdatlı Nazmî-zâde Hüseyin Murtaza Efendi öl. H/1134-M/1721) «Zeyl» yazmıştır.

11. Nişancı-zâde Mehmed Kudsi Efendi, öl. H/1031-M/1621.

Nişancı-zâde ve Ramazan-zâde ünvanlarıyla tanınır.

a) Mir'ât ül-Kâinat

b) Nu: 966, Yaprak: 1a-663b, 27 satır, Boyut: 323×192 (235×116)mm., Nesih, İstinsah tarihi: H/1170-M/1756.

b) Nu: 904, Yaprak: 1a-366b, 39 satır, Boyut: 282×164 (202×92)mm., Talik.

39. — Fehmi Edhem Karay, aynı kitap, c/1, s. 345 v.d.

40 — Bak: Abdülkadir Karahan, Nâbî, İA, IX, s. 3-7; Bursalı M. Tahir a.g.e., II, s. 448.

Hz. Âdemden Kanunî Sultan Süleyman devrinin sonuna kadar olayları içine alan bu eser bir umumî tarih olup H/1290-M/1873 yılında matbu hale getirilmiştir(41). Râşid Efendi Kütüphanesinde iki yazması olan eserin 966 numaralı Şeyh Ali tarafından istinsah edilen nüshası H/971-M/1563 yılı olaylarında son bulur. 904 numaralı kayıtlı yazma ise Hülâgû'nun Bağdad'ı almasına kadarki (H/656-M/1258) olaylar anlatılır. 366 yaprak olan bu ikinci nüshanın istinsah tarihi hakkında bir kayda rastlanamamıştır. Eserde Peygamberimizin hayatıyla ilgili geniş bilgilere yer verilmiştir.

41 — Bursalı Mehmed Tahir, aynı kitap, III, s. 141.

İstanbuldaki Tekkelerin Silsile-i Meşâyihi

III

123. ŞEYH ABDULLAH TEKKESİ

Odabaşı Kurbinde Şeyh Abdullah
Tekkesi Şeyhleri

Şehremini

- 1) Berber Şeyh Abdullah Vehbî Efendi. Rifaiye'den. Halife-i Şeyh Mehmed Nûri-i Üsküdârî. Vefatı: 1284.
- 2) Şeyh Ahmed Muhtar Efendi ibn-i Şeyh Abdullah Vehbî Efendi.

124. BÜLBÜLCÜZÂDE TEKKESİ

Nişancı-i Cedit Boyalı Mehmet Paşa
Tekkesi Şeyhleri

Fâtih Civarı

- 1) Bülbülcüzâde Şeyh Abdülkerim Fethi Efendi. Halvetî. Halife-i Hazret-i Abdülehad Nuri. Vefatı: 6 Rebiülâhir 1106.
- 2) Şeyh Mustafa Efendi ibn-i Şeyh Abdülkerim Fethi. Vefatı: 1132.
- 3) Şeyh Abdülbâki Efendi ibn-i Şeyh Mustafa Efendi. Vefatı: 1164.
- 4) Şeyh İsmail Nuri Efendi ibn-i Şeyh Abdülbâki. Vefatı: 1209.
- 5) Şeyh Abdülkerim Fethi Efendi ibn-i Şeyh İsmail Nuri. Vefatı: 1226.
- 6) Yekçeşm Şeyh Mehmed Emin Efendi. Vefatı: 1239.
- 7) Şeyh Hâfız Halil Fahreddin Elhalvetî. Elşâbânî. Halife-i Nasuhî-zâde Şeyh Şemseddin Efendi. Vefatı: 1257.
- 8) Şeyh Hâfız Mehmed Şâkir. Elhalvetî. Vefatı: 29 Muharrem 1266.
- 9) Şeyh Abdüllâtif Fazlî Efendi. ibn-i Şeyh Mehmed Şâkir Efendi. Kasr-ı yed: 1275.
- 10) Sırrâc Şeyh Abdülhalim Zikrî Elkaadiri. Halife-i Tiryâki Şeyh Said Efendi. Vefatı: 3 Zilhicce 1320.
- 11) Şeyh Hâfız Ahmed Şemseddin Efendi. Dâmâd-ı Şeyh Abdülhalim Efendi. Vefatı: 24 Muharrem 1323.

125. KUBBE TEKKESİ

Fâtih Cami-i Şerîfi Kurbinde Kubbe
Tekkesi Şeyhleri

- 1) Bâni: Şeyh Süleyman Efendi. Kaadirî. Halife-i Şeyh Ali Mardinî.
Vefatı: 1115.
- 2) Şeyh Elhac Mehmed Emin. Kaadirî ibn-i Şeyh Süleyman Efendi.
Vefatı: 1176.
- 3) Şeyh Halef Mehmed Efendi. Kaadirî. Bağdâdî. Vefatı: 1179.
- 4) Şeyh Seyyid Elhac İsmail Hilmi Efendi. Rûfai. Târih-i iclâs: 1200.
Vefatı: 1240. Tekkede türbede medfundur.
- 5) Şeyh Seyyid Hüseyin Hamdi Efendi ibn-i Şeyh İsmail Hilmi.
Vefatı: 12 Safer 1276.
- 6) Şeyh İsmail Hilmi Efendi ibn-i Şeyh Hüseyin Hamdi Efendi.
Vefatı: 6 Safer 1327.

126. BEZİRGÂN TEKKESİ

Kocamustafapaşa Civarında Bezirgân
Tekkesi Şeyhleri

Târih-i Binây-ı Tekke: 994.

- 1) Şeyh Ramazaneddîn Elmahfî. Elhalvetî. Halife-i Şeyh Muhiddîn-i
Karahisârî. Vefatı: 1025.
- 2) Şeyh Abdülhalim Efendi ibn-i Şeyh Ramazan Efendi. Vefatı: 1026
- 3) Şeyh Abdullah Efendi-i Saka. Halife-i Şeyh Ramazan Efendi.
Vefatı: 1034.
- 4) Şeyh Mehmed Celâleddîn Efendi. ibn-i Şeyh Ramazan Efendi.
Vefatı: 1077.
- 5) Şeyh Fennî Hüseyin Efendi. Halife-i Şeyh Abdullah Efendi.
Vefatı: 1085.
- 6) Şeyh Mûsâ Şükûrî Efendi. Celvetî. Vefatı: 1089.
- 7) Şeyh Osman Mânâ Efendi. Vefatı: 1100.
- 8) Şeyh Hamîdî Mehmed Efendi. Vefatı: 1131.
- 9) Şeyh Mehmed Emin Efendi ibn-i Hamîdî. Vefatı: 1179.
- 10) Şeyh Seyyid Ahmed Nûriddîn Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Emin
Efendi. Vefatı: 13 Şevvâl 1210. Salı günü.

- 11) Şeyh Seyyid Abdülâzîz Efendi ibn-i Seyyid Ahmed Nûriddîn Efendi Vefatı: 1232.
- 12) Şeyh Seyyid Yahyâ Efendi ibn-i Şeyh Abdülâzîz Efendi. Halife-i Şeyh.....Efendi. Vefatı: 1275.
- 13) Şeyh Hüseyin Efendi. Vekil-i Şeyh-i Hâmûkaah-ı Hazret-i Merkez. Tarik-ı Halvetiye-i Sinâniye'den. Vefatı: 21 Ramazan 1279.
- 14) Şeyh Hâfız Mustafa Fevzi Efendi. Pîşkadem-i Kocamustafapaşa. Vefatı: Gurre-i Rebiülevvel 1282.
- 15) Pîşkaderh Şeyh Mustafa Şükrü Efendi ibn-i Şeyh Mustafa Fevzi. Vefatı: 28 Zilhicce 1324.
- 16) Şeyh Hâfız Mehmed Tevfik Efendi ibn-i Şeyh Mustafa Şükrü Ef.

127. ŞEYH TAHA TEKKESİ

Haseki Kurbinde Tarik-ı Kaadiriye'den Şeyh Taha
Tekkesi Şeyhleri

- 1) Şeyh Seyyid Taha Efendi. El-Kaadiri. Vefatı: 1261.
- 2) Kaynu Tatar Şeyh Ahmed Efendi. Vefatı: 1272.
- 3) Şeyh Mehmed Sâlih Efendi ibn-i Şeyh Ahmed Efendi. Vefatı: 21 Receb 1310.
- 4) Şeyh Hasan Taha Efendi ibn-i Şeyh Sâlih Efendi. Tevellüdü: 1300. (vefatı yazılmamıştır, zira Şeyh berhayattır. Ş.A.)

128. HAKİM ÇELEBİ TEKKESİ

Emir Buhârî Hulefâlarından Hakîm Çelebi
Tekkesi Şeyhleri

Lâleli - Koska

- 1) Şeyh Seyyid Mehmed Efendi. Eş-Şehîr-bi-Hakîm Çelebi. Vef: 974.
- 2) Şeyh Mustafa Efendi. Nakşbendîzâde. Vefatı: 979.
- 3) Şeyh Yâkub Efendi. İlâhîzâde. Vefatı: 990.
- 4) Şeyh Ahmed Efendi. Tire Müftisi. Vefatı: 1024.
- 5) Şeyh İbrâhim Efendi ibn-i Müfti Ahmed Efendi. Vefatı: 10. (aynen)
- 6) Şeyh Osman Efendi. Bosnavî. Vefatı: 1074.
- 7) Şeyh Muabbir Hasan Efendi. Kayseriyye'li. Vefatı: 1102.
- 8) Şeyh Mustafa Efendi. Dâmâd-ı Esîrî. Vefatı: 1120.

- 9) Şeyh Seyyid Fazlullah Efendi ibn-i Şeyh Seyyid Abdullah Efendi. Vefatı: 1121.
- 10) Şeyh Ahmed Hâkî Efendi. Vefatı: 1122.
- 11) Şeyh Abdürrahman Efendi. Çelebişeyh-zâde. Vefatı: 1162.
- 12) Şeyh Mehmed Efendi ibn-i Abdürrahman Efendi. Vefatı: 1167.
- 13) Şeyh Osman Efendi. Yâsincizâde. Vefatı: 1187.

129. ZIBIN-I ŞERİF TEKKESİ

Taşkasab Kurbinde Zıbn-ı Şerif
Tekkesi Şeyhleri

- 1) Bânî-i Tekke: Şeyh Seyyid Mehmed Nûri Efendi. Nakşbendî. Kudisesirruh. Vefatı: 1234. Tekke'de medfundur.
- 2) Himmetzâde Şeyh Seyyid Ahmed Cezbî Efendi. Bayrâmî. Vefatı: 1245. Tekkede medfundur.
- 3) Şeyh Elhac Abdullah Efendi. Kastamonuvî. Nakşbendî. Vef: 1247
- 4) Şeyh Mehmed Said Efendi. Sünbülî. Vefatı: 16 Muharrem 1253.
- 5) Şeyh Muabbir Hasan Efendi. Nakşbendî. Vefatı: 1265.
- 6) Şeyh Cüneyd Efendi ibn-i Şeyh Hasan Efendi. Vefatı: 1281.
- 7) Şeyh Aziz Mahmud Efendi ibn-i Şeyh Muabbir Hasan Efendi. Vefatı: 25 Cemâziyülâhir 1316.
- 8) Şeyh Elhac Seyyid Mehmed Kaasım Efendi. Dağistanlı. Halvetî - Şemsî. Vefatı: 15 Cemâziyülevvel 1328.
- 9) Şeyh Yusuf Ziyâeddin Efendi ibn-i Şeyh Kasım Efendi.

130. HAKİKİZÂDE TEKKESİ

Eğrikapu Civarında Yatağan Mescidi Kurbinde
İskender Paşa Mektebi Karbinde Halvetiye'den
Hakikizâde Tekkesi Şeyhleri

- 1) Hakikizâde Şeyh Osman Efendi. Halife-i Seyyid Nizam-zâde Şeyh Seyyid Seyfullah Efendi. Vefatı: 1037. Tekkede bahçede medfun.
- 2) Şeyh Mehmed Efendi. Çuhadar. Halife-i Hakikî-zâde Vefatı: 1061
- 3) Şeyh Mustafa Efendi ibn-i Hakikî-zâde. Vefatı: 10..
- 4) Karabaş Şeyh Osman Efendi. Bosnavî. Halife-i Hazret-i Abdülahad Nûri. Vefatı: 1085.
- 5) Şeyh Abdülmü'min Efendi ibn-i Şeyh Osman Efendi. Vefatı: 1106.

131. EMİR BUHARİ TEKKESİ

Emir Bûhârî — Ayvansaray
Tekkesi Şeyhleri

- 1) Emir Buhârî Şeyh Ahmed Efendi. Vefatı: 922.
- 2)
- 3)
- 4) Şeyh Muslihiddin Mustafa Efendi. Dâmâd-i kerîme-zâde Hazret-i Emir. Vefatı: 1068.
- 5) Şeyh Hüseyin Efendi. Halife-i Muslihiddin Efendi. Vefatı: 1086.
- 6) Şeyh Yusuf Efendi. Vefatı: 1100.
- 7) Şeyh Osman Efendi. Dâmâd-ı Şeyh Yusuf Efendi. Vefatı: 1137.
- 8) Şeyh Ahmed Efendi. Karamânî-zâde. Vefatı: 1149.
- 9) Şeyh Ahmed Efendi. Kırımı. Vefatı: 1156.
- 10) Şeyh Ebûlemâne Mehmed Emin Efendi. Tokadı. Vef: 15 Şâban 1158
- 11) Şeyh Halil Efendi. Murâdî. Birgivi. Vefatı: 1163.
- 12) Şeyh İbrâhim Sabi. ibn-i Şeyh Halil. Vefatı: 1169.
- 13) Şeyh Mustafa Efendi. Vefatı: 1196.
- 14) Şeyh Mustafa Efendi. Vefatı: 1204.
- 15) Şeyh Elhac İsmail Efendi Akserâyî. Vefatı: 1217.
- 16) Şeyh Mehmed Mes'ud Efendi ibn-i Şeyh Mustafa Efendi Vef: 1265
- 17) Şeyh Mehmed Sâlim Efendi ibn-i Şeyh Mes'ud Efendi. Vef: 1296.
- 18) Oğlu Mes'ud Efendi.

132. AHMED BUHARİ TEKKESİ

Unkapanı Kurbinde Medfun Kutbülârifin Şeyh Ahmed
Buhârî-i Nakşbendî Kuddise Sırrûh Hazretlerinin
Türbe-i Şeriflerini Sultan Mahmud Hân-ı Adlî Haz-
retleri Zâhire bil'ihrac ittisâline müceddeden binâ
eyledikleri Tekke Şeyhleri

Târih-i Binây-ı Tekke: 1232

- 1) İptidâ Şeyh Mısrî Mustafa Efendi. En-Nakşbendî. Vefatı: 1237.
- 2) Şeyh Elhac Seyyid Hasan Hilmi Efendi. Kıbrısı. Nakşbendî
Vefatı: 1248.
- 3) Şeyh Mehmed Rıfki Efendi En-Nakşbendî. Halife-i Şeyh Üsküdarî
Behcet Efendi. Vefatı: 1271.
- 4) Şeyh Sırrî Mahmud Efendi. Vefatı: 22 Ramazan 1294.

133. YILDIZ DEDE TEKKESİ

İstanbul'da Bağçekapusu Cicârında Hubyar Mahaal-lesinde kâin Ekâbir-i Evliyâullahdan Yıldız Dede Hazretlerinin Türbe-i Şerîfine vaz'ı meşihat buyuran Köstendil'li Şeyh Ali Efendi'nin Hulefâsından Şeyh Seyyid Mustafa Sinobî Hazretlerinin Pazar Tekkesinde Postnişin olan Meşâyih

Târih-i Binây-ı Tekke: 1143

- 1) İptidâ: Şeyh Seyyid Mustafa Sinobî. Halife-i Hazret-i Şeyh Ali Köstendilli El-Halvetî. Vefatı: 1166. Tekke'de medfundur.
- 2) Mahdûmi ve Halifesi Seyyid Mehmed Efendi. Vefatı: 1190. Tekkeye defnedilmiştir.
- 3) Mahdûmi ve Halifesi Şeyh Seyyid Ömer Efendi. Vefatı: 1209. Tekke'de medfundur.
- 4) Şeyh Seyyid Mustafa Efendi. Vefatı: 1232. Tekkede medfundur.
- 5) Şeyh Seyyid Mustafa Efendi. Zâde-i Seyyid Mehmed Nûri Efendi. Vefatı: 1281. Defn-i Makbere-i Beşiktaş.
- 6) Birâderi Seyyid Ahmed Şâkir Efendi. Vefatı: 1292. Eyyübelensâriye defnedilmiştir.
- 7) Seyyid Ahmed Efendi Sagîr mahdûmi Esseyid Mehmed Nûri Efendi (Aynen)

134. ALACAMESCID TEKKESİ

Yenikapu Civârında Lânga Kurbinde Rifâiyye'den Alacamescid Tekkesi Şeyhleri

- 1) Şeyh Mehmed Sâdık Efendi Errüfâi. Halife-i Şeyh Osman Vefatı: 1237. Tekke'de medfundur.
- 2) Reis Seyyid Şeyh Mehmed Sabri Errüfâi. Halife-i Şeyh Seyyid Ali ...î. Vefatı: 1242. Alyanak Şeyh Ali Efendi Tekkesinde medfun.
- 3) Şeyh Ali Sabri Errüfâi ibn-i Reis Şeyh Mehmed Efendi. Vefatı: Gurre-i Receb 1253. Alyanak Tekkesinde medfundur.
- 4) Şeyh Mehmed Sabri Errüfâi ibn-i Şeyh Ali Efendi. Vefatı: 1279. Tekkede, türbede medfundur.
- 5) Şeyh Ali Haydar Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Efendi. Vefatı: 22 Cemâziyülâhir 1304.
- 6) Şeyh Elhac Süleyman Efendi En-Nakşbendî. Vefatı: 8...1310 (?)

135. EMİR BUHARİ TEKKESİ

Fâtih Sultan Mehmed Han Câmi-i Şerifi
Kurbinde Hazret-i Hoca Emir Ahmed Buhari
Tekkesi Şeyhleri

- 1) Hazret-i Hoca Emir Ahmed Buhârî En-Nakşbendî. Halîfe-i Şeyh Abdullah-ı..... Vefatı: 922. Müddet-i ömrü: 63.
- 2) Hoca Mahmud Efendi, Dâmâd-ı Aziz. Vefatı: 938.
- 3) Hoca Abdüllâtif Efendi, Dâmâd-ı Hoca Mahmud. Vefatı: 971.
- 4) Hoca Seyyid Mehmed Efendi ibn-i Şeyh Cemâleddin İshak Karamânî. Vefatı: 993. Sütlüce'de medfundur.
- 5) Hoca Ahmed Sâdık ibn-i Hoca Mehmed Abdüssemi'ül-Hüseynî. Hafid-i Hoca Ubeydullah. Vefatı: 994.
- 6) Hoca Ziyâeddin Ahmed ibn-i Hoca Ahmed Sâdık El-Hüseynî. Vefatı: 1011.
- 7) Hoca Fazlullah ibn-i Hoca Mehmed Said ibn-i Hoca Mehmed Abdüssemi'ül-Hüseynî. Vefatı: 1046.
- 8) Hoca Abdullah ibn-i Hoca Fazlullah-ül-Hüseynî. Vefatı: 1080.
- 9) Hoca Fazlullah bin-i Hoca Abdullah-ül-hüseynî. Vefatı: 1121.
- 10) Hoca Abdülkebîr bin-i Hoca Fazlullah-ül-hüseynî. Vefatı: 25 Receb 1131.
- 11) Hoca Mehmed Refi' bin-i Hoca Abdülkebîr-ül-hüseynî. Vefatı: 1132
- 12) Hoca Abdürrahman bin-i Hoca Abdülkebîr-ül-hüseynî Elfârûkî. Vefatı: 1188.
- 13) Şeyh Hoca Hamdullah Efendi ibn-i Hoca Abdürrahman-ül-hüseynî El-Fârûkî. Vefatı: 7 Ramazan 1212. Cuma günü saat 6
- 14) Şeyh Seyyid Mehmed Nesib Efendi ibn-i Şeyh Hamdullah-ül-hüseynî. Vefatı: 4 Şevval 1228.
- 15) Şeyh Mehmed Şerâfeddin Efendi ibn-i Hoca Hamdullah El-hüseynî Vefatı: 10 Muharrem 1241.
- 16) Şeyh Seyyid Mustafa Efendi El-Halvetî. Hazret-i Emîr Sultan neslinden olup Haşhaş Molla nâmiyle mâruftur. Vefatı: 15 Muhar. 1259
- 17) Şeyh Hoca Elhac Ahmed Fâiz Efendi. Trabzonî. Vefatı: 15 Rebiülâhir 1273.
- 18) Küçükkadızaâde İbrâhim Edhem Efendizâde (Aynen) Şeyh Elhac Abdullah Ferdî Efendi. Vefatı: Cemâziyülevvel 1274.
- 19) Dâmâd-ı Şeyh Halil Cemâl Efendi.

136. ABDÜLKADİR EFENDİ TEKKESİ

Edirnekapusu Kurbinde Sarmaşık'da Şeyhülislâm
Dürrizâde Mustafa Efendinin ced-i Mâderîsi Kazasker
Abdülkaadir Efendinin binâ eylediği Celvetî
Tekkesi Şeyhleri

- 1) Şeyh Mehmed Sabûri Efendi. Celvetî. Dede Çelebî nâmiyle mâruf-
tur. Üsküdar'da Asitâne-i Hüdâf'ye nakli: 1123. Vefatı: 1130.
- 2) Şeyh Seyyid İsmail Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Sabûrî. Vef: 1145.
- 3) Süleymâniye Camii Vâizi Şeyh Seyyid Aşk (Aynen) İsmail Efendi.
Gülşenî. Kuddisesirrûh Peyk Dede nâmiyle mâruf Şeyh Ahmed
Remzi Efendi'nin Halifesidir. Vefatı: 19 Ramazan 1197.
- 4) Şeyh Seyyid Mustafa Efendi Halvetî ibn-i Şeyh Seyyid Ahmed-ül-
Kefevî, Şâmizâde. (Aynen) Vefatı: 13 Rebiülevvel 1224.
- 5) Şeyh Seyyid İbrâhim Efendi. Celtevî Kırımı ibn-i Şeyh Seyyid Ah-
med Efendi. Vefatı: 25 Safer 1247. Edirnekapusu hâricinde Sır Tek-
kesi kurbinde yanında medfundur.
- 6) Şeyh Hâfız Seyyid Mehmed Tâhir Efendi ibn-i Şeyh İbrâhim Ef.
Celvetî. Vefatı: 23 Rebiülevvel 1263.
- 7) Şeyh Hâfız Seyyid Ahmed Sıdkî Efendi. Kerîmezâde-i Şeyh İbra-
him Efendi. Celvetî. Vefatı: 4 Rebiülevvel 1300.

137. OSMAN KEŞFİ TEKKESİ

Şehzâdebaşı kurbinde Kalenderhâne Mahallesinde
Şeyh Derûnî Tekkesi karşısında Kutüblârifin Şeyh
Osman Keşfi-i Celvetî Hânkaahı
Tekkesi Şeyhleri

- 1) Bânî: Şeyh Osman Keşfi. Nıksârî Halife-i Şeyh Cennet Mehmed
Fenâyî Efendi. Vefatı: 1127.

138. NURİDDİN-İ CERRAHİ TEKKESİ

Sultan Osman Hân-ı Sâlis (Aleyhi rahme) Hazretle-
rinin binâ buyurdıkları Karagümürük'de Kethüda
Hâtun Câmi-i kurbinde Şeyh Nûriddin-i Cerrâhî
Tekkesi Şeyhleri

Târih-i Binây-ı Tekke: 1115

- 1) İptidâ Şeyh Nûriddîn-i Cerrâhî. Halife-i Şeyh Köstendilli Aliy-ül-Halvetî. Tevellüdü: 1089. Vefatı: 1133.
- 2) Şeyh Süleyman Veliyüddîn Efendi. Halife-i Nûriddîn-i Cerrâhî. Vefatı: 1158.
- 3) Şeyh Mehmed Hüsâmeddîn Efendi. İpçi. Halife-i Nûriddîn-i Cerrâhî Vefatı: 13 Rebiülevvel 1169.
- 4) Şeyh Mehmed Emin Efendi ibn-i Sertarik Abdullah Efendi. Halife-i Nûriddîn Cerrâhî. Vefatı: 10 Şevval 1172.
- 5) Şeyh Abdülâziz Efendi. Halife-i Sertarik-zâde. Vefatı: 1174.
- 6) Şeyh Yahyâ Efendi. Moravî Halife-i Nûriddîn Cerrâhî. Vef: 1184.
- 7) Şeyh Seyyid Abdüssükûr Efendi ibn-i Şeyh Yahyâ Efendi. Halife-i Yahyâ Efendi. Vefatı: 1187.
- 8) Şeyh Elhac İbrâhim Efendi. Halife-i Sertarikzâde. Vefatı: 1193.
- 9) Şeyh Mehmed Efendi. Moravî. Halife-i Sertarikzâde. Vefatı: 16 Rebiülevvel 1209 Perşembe
- 10) Şeyh Abdürrahman Hillmi Efendi. Halife-i Şeyh Hüsâmeddîn Ef. Vefatı: 11 Şâban 1215, Pazar.
- 11) Şeyh Mehmed Sâdık Efendi. Halife-i Şeyh Mehmed Saadeddîn Ef. Vefatı: 24 Rebiülâhîr 1216 Perşembe.
- 12) Makarnacı Şeyh Mustafa Efendi. Halife-i Şeyh Halil Nizâmeddîn Efendi. Velâdeti: 1128, Vefatı: 9 Cemâziyülâhîr 1219.
- 13) Şeyh Mehmed Emin Efendi. Rumeli Kadısı. Halife-i Moravî Şeyh Mehmed Efendi. Tevellüdü: 1145. Vefatı: 8 Şâban 1220.
- 14) Şeyh Seyyid Mehmed Arif Dede Efendi ibn-i Şeyh Abdüssükûr Ef. Halife-i Şeyh Abdürrahman Efendi. Tevellüdü: 1169. Vefatı: 20 Şevvâl 1238.
- 15) Şeyh Abdülâziz Zihni Efendi ibn-i Zeynelâbidin Efendi. Halife-i Şeyh Mehmed Arif Dede. Tevellüdü: 1213. Vefatı: 22 Şevvâl 1270.
- 16) Şeyh Yahyâ Galib Efendi ibn-i Şeyh Abdülâziz Efendi. Vefatı: 8 Rebiülâhîr 1315,
- 17) Şeyh Mehmed Rızâeddîn Efendi ibn-i Şeyh Abdülâziz Efendi. Vefatı: 15 Cemâziyülâhîr 1331
- 18) Şeyh Seyyid İbrâhim Fahreddin Efendi. El-Cerrâhî. Vefatı: 1386.
- 19) Şeyh M. Aşkî Efendi.

139. EJDER TEKKESİ

Edirnekapusu Civarında Karagümruk Kurbinde
Şeyh Ejder Tekkesi Şeyhleri

Bâni: Tepedelenli Ali Paşa (?)

Târih-i Binay-ı Tekke: 1191

-) İptidâ Şeyh Mehmed Sıdkı Efendi. Sâdiyye'den. Lâkabı: Ejder. Halife-i Şeyh Mustafa Celâleddin Efendi. Müddet-i meşihati: 53 sene. Vefatı: 1244.
-) Şeyh Ali Rizâ Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Sıdkı Efendi. Müddet-i meşihati: 33 sene. Vefatı: 1277.
-) Şeyh Feyzullah Efendi ibn-i Şeyh İsmail Efendi. Müddet-i meşihati: 15 sene. Vefatı: Muharrem 1293.
-) Şeyh Hakkı Efendi ibn-i Şeyh Feyzullah Efendi.

140. KARASARIKLI TEKKESİ

Ayakapusu civârında Müftihamamı kurbinde
Rıfâiyye'den Karasarıklı Tekkesi Şeyhleri

Târih-i Binây-ı Tekke: 1215

-) Bâni: Kara Sarıklı Şeyh İbrâhim Sabri Efendi. Rıfâi. Halife-i Şeyh Osman Efendi. Vefatı: 1247.
-) Şeyh Hüseyin Alvan Efendi ibn-i Karasarıklı Şeyh İbrâhim Efendi. Vefatı: 1262.
-) Reis Arab Şeyh İbrâhim Efendi. Halife-i Karasarıklı. Vefatı: 1267. Çirakçı Tekkesinde medfundur.
-) Şeyh Mehmed Hüsnü Efendi ibn-i Arab Şeyh İbrâhim Efendi.
-) Saraç Şeyh Elhaç Mehmed Ali Şemseddin Efendi. Rıfâi. Vefatı: 21 Muharrem 1303. Tekkede medfundur.
-) Şeyh Hasan Safvet Efendi ibn-i Saraç, Şeyh Ali Efendi. Vefatı: Rebiülevvel 1312.

141. MEHMED ŞEMSEDDİN EFENDİ TEKKESİ

Hırka-i Şerif Camii Kurbinde Kaadiriye'den
Şeyh Mehmed Şemseddin Efendi
Tekkesi Şeyhleri

-) İptidâ Şeyh Seyyid Mehmed Şemseddin Efendi. Halife-i Şeyh Mustafa Ahî-i Resmî. Elkaadiri. Vefatı: 1227. Tekkede türbede medf.

- 2) Şeyh Ahmed Seyyid İzzeddin Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Şemseddin Vefatı: 1228.
- 3) Şeyh Seyyid Mehmed Muhiddin Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Şemseddin. Vefatı: 1279.

142. BEŞİKTAŞ MEVLEVİHANESİ

Beşiktaş Mevlevihânesi Şeyhleri

Bânî: Ohrili Hüseyin Paşa
Târih-i Binây-Tekke: 1031

- 1) Ağazâde Şeyh Mehmed Hakikî Dede Efendi. Mûmaileyh Gelibolu'da binâ etmiş olduğu Dergâh-ı Mevlânâ'nın şeyhi iken Pâşây-ı müşârüniley şeyh-i mumâileyhi getirdüb kendi tekkesine şeyh eylemiştir. Bâdehû Gelibolu'ya nakil ile gitdi. Tekkesinde şeyh olub anda vefat etti: 1063.
- 2) Şeyh Süleyman Dede Efendi. Vefatı: 1065.
- 3) Şeyh Hüseyin Dede Efendi. Vefatı: 1071.
- 4) Şeyh Nâci Ahmed Dede Efendi. Meşihatının ref'i: 1074.
- 5) Şeyh Çengi Yusuf Dede. Vefatı: 1080.
- 6) Şeyh Eyyûbî Mehmed Memiş Dede Efendi. Vefatı: 1136.
- 7) Şeyh Seyyid Ahmed Dede Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Memiş Dede. Vefatı: Ramazan 1177.
- 8) Şeyh Seyyid Mehmed Sâdık Dede Efendi. Hâfid-i Şeyh Ahmed Dede. Vefatı: 1178.
- 9) Tokadî Şeyh Seyyid Abdülhâhad Dede Efendi. Vefatı: 1180.
- 10) Şeyh Ahmed Dede. Trablus Şeyhi. Vefatı: 1185.
- 11) Hattat Şeyh Yusuf Zühdi Dede Efendi ibn-i Şeyh Ahmed Dede. Vefatı: 2 Cemâziyülevvel 1232. Perşembe.
- 12) Trablusşamlı Şeyh Seyyid Mahmud Dede Efendi. Dâmâd-ı Şeyh Yusuf Dede. Vefatı: 16 Şevvâl 1234.
- 13) Ermenak Şeyhi Zâde Şeyh Seyyid Mehmed Kadri Dede Efendi. Vefatı: 15 Zilkaade 1267.
- 14) Şeyh Seyyid Mehmed Said Dede Efendi ibn-i Şeyh Mahmud. Vefatı: 1270.
- 15) Şeyh Elhac Hasan Nazif Dede Efendi. Vefatı: 16 Şevvâl 1278.
- 16) Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede Efendi ibn-i Şeyh Nazif Dede. Hâlâ. Vefatı: 21 Ramazan 1329.

- 17) Şeyh Hasan Nazif Dede ibn-i Şeyh Hüseyin Dede. Vefatı: 24 Rebiülâhir 1334.

143. MAÇKA TEKKESİ

Beşiktaş'da Maçka'da Halvetî
Tekkesi Şeyhleri

- 1) Şeyh Mustafa Fânî Efendi. Halvetî, Halife-i Karabaş Vefî. Vefatı: 1122.
- 2) Şeyh Mehmed Fahreddîn Efendi. ibn-i Şeyh Mustafa Fânî. Vefatı: 1164.
- 3) Şeyh Ali Efendi. Beşiktaşî. Halife-i Şeyh Fahreddîn Efendi. Vefatı: 1191.
- 4) Şeyh Hâfız İsmail Efendi. Şeyh-i Külliye-i Fındıklı. (Aynen) Meşihatden ferâgatı: 1222.
- 5) Attar Şeyh Eyüp Efendi. Halife-i Şeyh Hâfız Efendi. Vefatı: 127..

144. AZİZ MAHMUD HÜDAYÎ TEKKESİ

Üsküdar'da Hazret-i Hüdâyî Asitânesi

Târih-i Binây-ı Tekke: 1007

- 1) Hazret-i Şeyh Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi. Kuddise sırruh Velâdeti: 950. Halife-i Hazret-i Mehmed Üftâde Burusavî. Vefatı: Gurre-i Rebiülâhir 1038. Salı günü.
- 2) Muk'ad Şeyh Ahmed Efendi. Halife-i Hazret-i Hüdâyî Celvetî. Vefatı: 1049.
- 3) Şeyh Seyyid Mes'ud Efendi. Kerîmezâde-i Hazret-i Hüdâyî. Halife-i Şeyh Ahmed Efendi. Vefatı: 1067.
- 4) Şeyh Mehmed Fenâyî Cennet Efendi. Halife-i Hazret-i Hüdâyî. Vefatı: 1075.
- 5) Şeyh Gaffûrî Mahmud Efendi. Halife-i Şeyh Ahmed Efendi. Vefatı: 1078.
- 6) Devâtizâde Şeyh Mehmed Tâlib Efendi ibn-i Şeyh Mustafa Efendi. Halife-i Fidancı Şeyh Mehmed Efendi. Vefatı: 1090.
- 7) Şeyh Selâmi Ali Efendi. Halife-i Zâkirzâde Şeyh Abdullah Efendi.
- 8) Şeyh Halil Efendi. Bafra. Meşihati kaldırılmış ve Mısır'a sürülmüştür.

- 9) Şeyh Mustafa Efendi. Erzincânî. Halife-i Devatçızâde Şeyh Mehmed Tâlib Efendi. Ref'.
- 10) Şeyh Selâmi Ali Efendi. Vefatı: 1104.
- 11) Şeyh Abülhay Efendi ibn-i Saçlı Şeyh İbrâhim Efendi. Pederi Halifesidir. Vefatı: 1117.
- 12) Tekrar Erzincânî Şeyh Mustafa Efendi. Vefatı: 1123.
- 13) Şeyh Mehmed Sabürî Efendi. Dede Çelebi nâmiyle mârufdur. Halife-i Şeyh Mahmud Gaffuri Efendi. Vefatı: 1130.
- 14) Şeyh Seyyid Osman Efendi. Bilecikli. Halife-i Şeyh Selâmi Ali Ef. Vefatı: 1140.
- 15) Dâmâdı Şeyh Yâkub Uzvi Efendi. ibn-i Şeyh Mustafa Efendi. Halife-i Şeyh Osman Efendi. Vefatı: 1149.
- 16) Şeyh Yusuf Efendi Edirnevî. Vâiz-i Câmî-i Sultan Selim der Edirne. Halife-i Şeyh Abdülhay Efendi. Vefatı: 1153.
- 17) Şeyh Mehmed Efendi. Fıstıklı Şeyhi. Halife-i Şeyh Selâmi Efendi. Vefatı: 1159.
- 18) Şeyh Mustafa Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Efendi. Vefatı: 1183.
- 19) Mudanya'lı Şeyh Seyyid Mehmed Rûşen Efendi. Vâiz-i Câmî-i Sultan Ahmed. Mudanya'ya nef'i ve meşihâtinin ref'i: 1198.
- 20) Şeyh Elhac Mehmed Sıddîk Efendi. Neccarzâde-i Beşiktaşî. Meşihatının ref'i: 1199.
- 21) Tekrar Şeyh Mehmed Rûşen Efendi. Vefatı: 12 Şâbân 1209 Çarş.
- 22) Şeyh Seyyid Şehâbeddîn Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Rûşen Efendi. Vefatı: 17 Şâban 1234.
- 23) Şeyh Seyyid Abdürrahman Nesîb Efendi ibn-i Şeyh Şehâbeddin Efendi. Vefatı: 1258.
- 24) Şeyh Seyyid Mehmed Rûşen Efendi ibn-i Şeyh Seyyid Abdürrahman Efendi. Tevellüdü: 1224. Hâlâ Şeyh. Vefatı: 22 Rebiülâhir 1309
- 25) Şeyh Seyyid Mehmed Şehâbeddîn Efendi ibn-i Şeyh Abdürrahman Nesîb Efendi. Velâdeti: 1247. Vefatı: 29 Cemâziyülevvel 1330.
- 26) Şeyh Elhac Mehmed Rûşen Efendi.

145. SELÂMSIZ TEKKESİ

Medîne-i Üsküdar'da Selâmsız Denmekle Mâruf
mahalde Kutbülârifin Şeyh Ali Selâmi Efendi'nin
Tekkesi Şeyhleri

- 1) Şeyh Seyyid Ali Fenâyî Efendi. Kütahyavî. Halife-i Hazret-i Ali Selâmi Efendi. Meşihatı terkî: 1126. Vefatı: 1158.

- 2) Köstendil'li Ali Efendi. Halvetî. Vefatı: 1143.
- 3) Pazarbaşı Şeyh Elhac Ömer Efendi. Halvetî. Vefatı: 1175.
- 4) Şeyh Sâlih Efendi ibn-i Şeyh Ömer Efendi. Celvetî. Vefatı: 1194.
- 5) Şeyh Hâfız Mehmed Efendi. Celvetî. Vefatı: 1216.
- 6) Şeyh İsmail Efendi. Celvetî. Hazret-i Hüdâyî Hulefâlarından Filibeli Şeyh İsmail Efendi'nin evlâdlarındandır. Vefatı: 8 Cemâziyülevvel 1227.
- 7) Şeyh Mehmed Râşid Efendi. Celvetî. Halife-i Şeyh Mustafa Hâşim-i Üsküdârî. Tevellüdü: 1140. Vefatı: 1250.
- 8) Şeyh Seyyid Abdullah Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Râşid Efendi. Tevellüdü: 1196. Vefatı: 1275.
- 9) Şeyh Ahmed Muhtar Efendi ibn-i Şeyh Abdullah Efendi. Vefatı: 9 Ramazan 1305.

146. ABDÜLBAKİ EFENDİ TEKKESİ

Kağı Karyesinde Tarık-i Sâdiyye'den Şeyh Abdülbâki
Tekkesi Şeyhleri

- 1) Tarık-ı Aliyye-i Sâdiyye'den Şeyh Abdülbâki Efendi. Vefatı: 21 Muharrem 1223 (?)
- 2) Şeyh İsmail Efendi ibn-i Şeyh Abdülbâki Efendi. Vef: 7 Safer 1264
- 3) Şeyh Ahmed Hayri Efendi ibn-i Şeyh İsmail Efendi. Vefatı: 11 Cemâziyülevvel 1274.
- 4) Şeyh Elhac Şerif Mehmed Efendi ibn-i Şeyh İsmail Efendi. Vefatı: Gurre-i Zilhicce 1275.

147. VALİDE-İ ATİK TEKKESİ

Medîne-i Üsküdar'da Eski Vâlîde
Tekkesi Şeyhleri

Târih-i Binây-ı Tekke: 991

- 1) Vişne Şeyh Mehmed Efendi. Halvetî. Vefatı: 992. Maktûl.
- 2) Vahyîzâde Şeyh Mehmed Efendi. İznikî. Vefatı: 1018
- 3)
- 4) Şeyh Mehmed Efendi. Vefatı: 1081.
- 5) Karabaş Şeyh Elhac Ali ... Halvetî. Ref': 1090. Vef: 2 Safer 1097

- 6) Bülbülcüzâde Şeyh Abdülkerim Fethi Efendi. Vefatı: 6 Rebiül-âhir 1106.
- 7) Şeyh Abdürrahim Münib Efendi ibn-i Şeyh Abdülkerim Fethi Ef. Vefatı: 1125.
- 8)
- 9) Şeyh Abdülâziz Efendi. Vefatı: 1176.
- 10) Şeyh Mehmed Atâullah Efendi. Vefatı: Gurre-i Safer 1204.
- 11) Şeyh Mehmed Şükrü ibn-i Şeyh Mehmed Atâullah Efendi. Vefatı: 17 Şâban 1247.
- 12) Şeyh Elhac Mehmed Neş'et Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Şükrü Ef. Vefatı: 5 Şaban 1292.
- 13) Şeyh Mehmed Şerâfeddin Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Neş'et Efendi Vefatı: 5 Zilhicce 1309.
- 14)
- 15) Şeyh Mahmud Celâleddin Efendi.

148. SAĞLI HÜSEYİN EFENDİ TEKKESİ

Medîne-i Üsküdar'da Ahmediye Kurbinde
Halvetiye'den Sağlı Hüseyin Efendi
Tekkesi Şeyhleri

- 1) İptidâ: Sağlı Şeyh Elhac Hüseyin Efendi. Halveti. Buhûri. Halife-i Şeyh Sofyavî Ali Efendi. Vefatı: 1182. Tekkedeki türbede medf.
- 2) Hancızâde Şeyh Ali Efendi. Halife-i Şeyh Hüseyin Efendi. Vefatı: 1192.
- 3) Şeyh Seyyid Fethullah Efendi. Halveti. Vefatı: 1194.
- 4) Şeyh İdris Efendi. Halife-i Şeyh Hüseyin Efendi. Vefatı: Zilkaade 1203.
- 5)
- 6) Şey h Hüseyin Safiyeddin Efendi ibn-i Şeyh İdris Efendi. Vefatı: 1258.
- 7) İdris-zâde Şeyh Elhac Seyyid Ali İdris Efendi ibn-i Şeyh Hüseyin Safiyeddin Efendi. Vefatı: 1281.
- 8) Şeyh Elhac Ahmed Rifat Efendi. Sâdiyye'den. Vefatı: 1290.
- 9) Şeyh Mehmed Nazif Efendi. Sünbülî. Halife-i Şeyh Yunus Efendi. Vefatı: 3 Şeevâl 1302.
- 10) Şeyh Yunus Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Nazif. Vefatı: 1312.

149. ÖZBEKLER TEKKESİ

Medîne-i Üsküdar'da Sultantepeci Nam Mahâlde Mirzâzâde
Bağı ittisâlinde Tarîk-ı Nakşbendiyye'den Hacı Hoca
Tekkesi Şeyhleri

Târih-i Binây-ı Tekke: 1166.

Bânî: Vâli-i Maraş Abdullah Paşa.

- 1) Hacı Hoca Şeyh Seyyid Abdullah Efendi. Elnakşbendî. Târih-i vefatı: (Yazılmamıştır)
- 2) Şeyh Seyyid Abdülekber Efendi ibn-i Seyyid Sâdullah-ı Semerkandî Vefatı: 1202.
- 3) Şeyh Abdülgaaffur Efendi ibn-i Molla Alem-ül-buhârî. Vefatı: 1202. (Aynen)
- 4) Şeyh Elhac Mehmed Efendi. Taşkendî. Vefatı: 1210.
- 5) Şeyh Mehmed Receb Efendi Buhârî. Vefatı: 15 Zilhicce 1231.
- 6) Şeyh Mehmed Sâdık Efendi ibn-i Şeyh Receb-ül-Buhârî. Vefatı: 17 Rebiülâhir 1262.
- 7) Şeyh Elhac Abdürrezzak Efendi ibn-i Şeyh Receb Efendi. Vefatı: 24 Cemâziyülâhir 1271.
- 8) Şeyh Elhac İbrahim Edhem Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Sâdık Ef. Vefatı: 19 Şevvâl 1321.
- 9) Şeyh Elhac Mehmed Sâlih ibn-i Şeyh Mehmed Sâdık Efendi.
- 10) Şeyh Necmeddîn Efendi. Vefatı: 1395.

150. EFGANİLER TEKKESİ

Medîne-i Üsküdar'da Çinili Câmî' Kurbinde
Nakşbendiyye'den Efgaanîler
Tekkesi Şeyhleri

Târih-i Binây-ı Tekke: 1207.

- 1) İptidâ Şeyh Ahmed Nasîr-i Efgaanî-Horasânî En-nakşibendî. Vefatı: 1210
- 2) Şeyh Elhac Seyyid Mehmed İşret Efendi El-efgaanî. El-nakşbendî. Vefatı: 1212.
- 3) Şeyh Mehmed Emin Efendi Efgaanî. Vefatı: 1228.
- 4) Şeyh Elhac Mûsâ Efendi Efgaanî Nakşbendî. Vefatı: 15 Cemâzi-yülevvel 1248.

- 5) Şeyh Mehmed Said Efendi Efgaanî Nakşbendî. Vef: 21 Safer 1274
- 6)
- 7) Şeyh Abdullah Efendi. Efgaanî. Vefatı: 20 Cemâziyülevvel 1302.
- 8) Şeyh Elhac Resûl Mustafa Hüseyin Efendi Efgaanî. Vefatı: 9 Şevvâl 1321.

151. RİFAİ ÂSİTANESİ

Medîne-i Üsküdar'da Eski Menzilhâne Yokuşunda Rifai
Tekkesi Şeyhleri

Târih-i Binây-ı Tekke: 1145.

- 1) Şeyh Mehmed Hadîdî, Râfaî. Kuddise Sirruhülâziz. Vefatı: 11..
- 2) Şeyh Yâsîn. Şâmî, Rûfai, Halife-i Şeyh Mehmed Hadîdî. Vef: 11..
- 3) Şeyh Mehmed Tâhir Efendi, Rûfai. Hoca-zâde nâmiyle mârufdur. Vefatı: 1227.
- 4) Şeyh Ali Riza Efendi, Rûfai, Halife-i Hoca-zâde (vefatı yazılmamıştır.)
- 5) Şeyh Mehmed Sâdık Efendi, Rûfai, Halife-i Hoca-zâde Şeyh Mehmed Tâhir Efendi. Vefatı: 1242.
- 6) Şeyh Feyzullah Efendi, Rûfai, Halife-i Şeyh Sâdık Efendi. Vefatı: 1259.
- 7) Şeyh Tatar Hâfız İbrâhim Hilmi Efendi, Halife-i Şeyh Feyzullah Efendi. Vefatı: 14 Şâban 1281.
- 8) Şeyh Hafız Abdürrahim (veya Abdürrahman) Tevfik ibn-i Şeyh Hâfız İbrâhim. Vefatı: 14 Safer 1311
- 9) Şeyh Ahmed ziyâeddîn Efendi ibn-i Şeyh Tevfik Efendi.

152. FEYZULLAH-I HİNDİ TEKKEİ

Üsküdar'da Tekkekapusu'nda Solak Sinan Mahalle-
sinde vâki' Tarikat-ı Aliyye-i Kaadiriye'den Şeyh
Seyyid Feyzullâh-ı Hindî Hazretlerinin
Tekkesi Şeyhleri

Târih-i Binây-ı Dergâh: 1150.

- 1) Şeyh Seyyid Feyzullah Efendi-i Hindî. Vefatı: 1161.
- 2) Şeyh Bereket Efendi-i Hindî.
- 3) Şeyh Amânullâh-ı Hindî, Halife-i Şeyh Feyzullah Efendi.

- 4) Serkirve Şeyh Rahîmullah-ı Şâh-ı Hindî. Vefatı: 1193.
- 5) Şeyh Mehmed Sultân-ı Hindî. Vefatı: 1202.
- 6) Evlâdından Dervîş Pîr Seyyid Mehmed. Vefatı: 1207.
- 7) Şeyh Abdullah Yâr Hindî. Vefatı: 1238.
- 8) Şeyh Ali Efendi. Vefatı: 1246.
- 9) Şeyh Süleyman Halife Efendi. Vefatı: 1252.
- 10) Şeyh Mehmed Râşid Efendi. Vefatı: 19 Zilkâade 1284 (veya 1285)
- 11) Hasan Veliyüddîn Efendi.
- 12) Şeyh Mehmed Tâhir Efendi.

153. SELÂMÎ ALİ EFENDİ TEKKESİ

Çamlıca-i Kebirde Vâki' Arif-i Billâh Ali Selâmi Efendi
Hazretlerinin Fıstıklı Nam Dergâh-ı Şerifleri
Tekkesi Şeyhleri

- 1) Hazret-i Şeyh Ali Selâmi Efendi Hazretleri. Vefatı: 1104.
- 2) Reis Halifesi Kayseriyye'li Şeyh Ahmed Efendi.
- 3) Diğer Halifesi Niksarlı Şeyh Elhac Mehmed Efendi. Vefatı: 1153.
Tekkede medfundur.
- 4) Şeyh Halil Efendi ibn-i Şeyh Ahmed Efendi
- 5) Şeyh Mehmed Râşid Efendi. Vefatı: 1250.
- 6) Şeyh Elhac Mustafa Şerâfeddîn Efendi ibn-i Şeyh Abdullah Efendi
ibn-i Şeyh Râşid. Velâdeti: 1221. Vefatı: 1271.
- 7) Şeyh Ali Riza Efendi ibn-i Şeyh Şerâfeddîn Efendi. Vefatı: 1332.
- 8) Şeyh Mehmed Nûrullah Efendi. Vefatı: 28 Receb 1335.

154. ATAULLAH EFENDİ TEKKESİ

Boğaziçi'nde Kanlıca Nam Karye'de Nakşbendiye'den
Şeyh Atâullah Tekkesi Şeyhleri

- 1) Bâni: Şeyh Seyyid Mehmed Atâullah Efendi En-nakşbendî.
Vefatı: 1203.
- 2) Amasyavî Şeyh Ubeydullah Efendi. Dâmâd-ı Şeyh Atâullah Ef.
Vefatı: Şâban 1241.
- 3) Şeyh Atâullah Efendi ibn-i Şeyh Ubeydullah Ef. Vefatı: 1267.
- 4) Şeyh Mehmed Kadrî Efendi ibn-i Şeyh Ubeydullah Ef. Vefatı: 1285
- 5) Kütahyavî Şeyh Ahmed Lûtfî Efendi. Halveti-Şâbânî. Vefatı: 1298

155. SÜLEYMAN EFENDİ TEKKESİ

Beykoz'da Tarık-ı Halvetiyye'den Şeyh Süleyman Efendi
Tekkesi Şeyhleri

Târih-i Binây-ı Tekke: 1142.

- 1) İptidâ Şeyh Süleyman Efendi, Halvetî. Vefatı: 1159.
- 2)
- 3)
- 4) Şeyh Hâfız Seyyid Ahmed Efendi, Gülşenî. Vefatı: Gurre-i Cemâzi-yülevvel 1212.
- 5) Şeyh Ali Efendi. Rufai.
- 6) Pazar Kayığı Reisi, Seyyid Mehmed Rizâ Efendi ibn-i Şeyh Hâfız Ahmed Efendi. Vefatı: 127(?)
- 7)
- 8) Şeyh Elhac Ahmed Tevfik Zühdfî Efendi. Vef.: 11 Rebiülevvel 1320.

156. ARABZÂDE TEKKESİ

Kasımpaşa'da Uzunyol'da Bedeviyye'den Arabzâde
Tekkesi Şeyhleri

Târih-i Binây-ı Tekke: 1244.

- 1) Arabzâde Şeyh Mustafa Efendi. Vefatı: 1255.
- 2) Şeyh Azîz Mahmud Efendi ibn-i Şeyh Mustafa Efendi. Vefatı: Şevvâl 1263.
- 3) Attar Şeyh Elhac Ali Riza Efendi ibn-i Şeyh Azîz Mahmud Efendi. Tevellüdü: 1250. Vefatı: 12 Safer 1328.

157. EBURRIZA TEKKESİ

Kasımpaşa'da Bedeviyye'den Eburrizâ
Tekkesi Şeyhleri

- 1) Eburrizâ Şeyh Seyyid Mehmed Efendi. Vefatı: 1152.
- 2) İmam Şeyh Ali Efendi. Halife-i Şeyh Eburrizâ. Vefatı: 1180.
- 3) Bosnavî Şeyh Elhac Mehmed Efendi. Vefatı: 1193.
- 4) Şeyh Seyyid Mehmed Şehâbeddîn Efendi. Dâmâd-ı Bosnavî Şeyh Mehmed Efendi. Vefatı: 1234.

- 5) Şeyh Seyyid İsmail Bedreddin Efendi ibn-i Şeyh Mehmed Şehâbedin Efendi. Vefatı: 21 Muharrem 1292.
- 6) Şeyh Mehmed Şemseddin Efendi ibn-i Şeyh Bedreddin Efendi. Vefatı: Muharrem (veya Safer) 1312.

158. ÇÜRÜKLÜK TEKKESİ

Kasımpaşa'da Çürüklük Rifai
Tekkesi Şeyhleri

- 1) Şeyh Ali Kuzu Er-rifâyî, Halife-i Şeyh Mehmed Fethülmeârif. Edirnevi. Vefatı: 1231.
- 2) Şeyh Ahmed Alvan Efendi ibn-i Şeyh Ali Kuzu Efendi. Velâdeti: 1207. Vefatı: Gurre-i Muharrem 1255.
- 3) Şeyh Mustafa Sulbî Efendi ibn-i Şeyh Ahmed Alvan Efendi. Velâdeti: 1227. Vefatı: 1301.

159. AĞAÇAYIRI TEKKESİ

Kocamustafapaşa'da Ağaçayırı
Tekkesi Şeyhleri

- 1) İptidâ Şeyh Elhac Ahmed Efendi. Vefatı: 1154.
- 2) Şeyh Mustafa Safvetî Efendi.
- 3) Mehmed Şemseddin Dede Efendi. Vefatı: 1289.
- 4) Şeyh Süleyman Efendi. Vefatı: 1207.
- 5) Şeyh Ebûbekir Efendi. Kaadirî. Vefatı: 1219.
- 6)
- 7) Şeyh Mehmed Efendi. Vefatı: 1263 (?).
- 8) Şeyh Mehmed Şevki Efendi. Vefatı: 1271.
- 9) Oğlu Şeyh Mehmed Râşid Efendi. Vefatı: Gurre-i Ramazan 1330.

— SON —

TAVZİH VE TASHİH

ÖNSÖZ'de «Neşrettiğimiz bu Silsile-i Meşâyah, foto-kopi sûreti ile yapılan 2'nci sûretten yeni harflere çevrilmiştir...» ve «Varak numaraları dâhil her iki nüshadaki tekke silsileleri aynen intibak etti.» dediğimiz halde, üzerinde çalıştığımız bu foto-kopi hakkında «Cerrâhî Astânesi son şeyhi Fahreddin Efendi tarafından istinsah ettirilmiştir..» dememiz bir zuhûl eseridir. Bu cümlelerin doğrusu: «...Fahreddin Efendi tarafından foto-kopi'si aldırılmıştır..» olacaktır. Binâenaleyh, «...Cerrâhî Asitânesi nüshası da dikkatli ve iyi bir müstensih tarafından yapılmıştır. Yazısı okunaklı ve güzeldir.» Cümlesi açıkça bir tezat teşkil etmektedir. Bunun da sebebi, yine Önsöz'de izah ettiğimiz veçhile esas nüsha ile birinci foto-kopi'yi, birbiri ile mukayesesi şöyle dursun, ayrı ayrı görmenin bile müşkilliği ve imkânsızlığıdır.

Bizim istinsa zannettiğimiz ve haddizâtında modern bir istinsah telâkki edimesi eâzım gelen foto-kopi'ye, meğûl şahıslar tarafından bazı ilâveler yapılmıştır. Esâsen silsilelerde ve şecerelerde bu lâzumludur. Usûldendir. Fakat doğru yapmak şartı ile. Sonradan anlıyoruz ki, bu ilâvelerin bir kısmı hatâlı ve yanlışdır.

Bu hatâlı ilâveler meyânında bazı tashihler yapmak mecbûriyeti hasıl olmuştur. Meselâ, Merkez Efendi Tekkesi'nin son şeyhi, Nurullah Kılıç değildir. Bu tekkenin son şeyhi Mes'ud Efendi'dir. Bu şekilde düzeltilmesi iktizâ eder. Yine Nurullah Kılıç sehven Begikçi-zâde Tekkesi'nin de son şeyhi olarak gösterilmiştir! Halbuki bu tekkenin de son şeyhi mumâileyh değil, Mehmed Ali Enver Efendi'dir.

Önsöz'de de tebârüz ettirdiğimiz veçhile orijinal nüshada da bazı zuhûller olmuştur. Gayet tabiidir. Bu kadar tekkenin silsile-i meşâyahini tesbit kolay iş değildir. Fındıklı'daki Keşfi Câfer Tekkesi'nin 6 No:'lu Şeyhi'nin adı Mehmed değil, Hadika'dan tahkik ettiğimize nazaran Mus-

tafa olacaktır. Üsküdar'daki Nalçacı Halil Tekkesi'nin ilk şeyhi olan Halil Efendi'nin de vefat tarihi 1040 olarak düzeltilmesi icab etmektedir. Ayrıca, yine Önsöz'deki 15'inci satırda bulunan «Azamîsinin» kelimesi, «Azamîsi» ve 50 nci satırdaki «İdâre» kelimesi «İrâe», 68 inci satırdaki «Kütübhânesindeki» kelimesi «Belediye Kütübhânesindeki» ve 79 uncu satırdaki «Şurası» kelimesi de «Şurasını» şeklinde tashih edilecektir.

Bir de mânâyı bozacak şekilde yanlış, 38 inci satırda vukuagelmiştir. Buradaki «Nihâyetinde» kelimesinin de «Bidâyetinde» olarak düzeltilmesi icab etmektedir.

107 No.'lu Sertarik-zâde Tekkesi'nin 6 No.'lu şeyhine âit 2 nci satır düşmüştür. Devamı olan şu kısım ilâve edilecektir. «tâne-i Nüreddin'e nakli: 1238.». 84 No.'lu Muabbir Tekkesi'nin üzerine de fuzûli şekilde iki defa olarak «Kocamüstafapaşa Hânîkahı» ibâresi girmiştir. Silinmesi lâzımdır.

Bir husûsu da bilhassa belirtmek mecbûriyetindeyim ki, biz bu Silsile-i Meşâyah'i, tenkid ettiğimiz ve adına «Cerrâhî Asitânesi Nûshası(!)» adını da verdiğimiz foto-kopi'den istifâde ederek yaptık. Yoksa, ismi var cismi yok denilmeye sezâ Belediye Kütübhânesi'ndeki meşhur K. 75 Yazması'na işimiz kalsa idi bu eser daha sittin sene neşredilemezdi. Öyle bir eser ki, okunması nazârete mütevakkıf ve istinsâhî ise memnû... Bu vesîle ile bize ve diğer zevâta fî târîhinde yapılmış foto-kopi'yi temîn eden Sahaf Muzaffer Ozak Hoca'ya teşekkürlerimizi arz etmeyi vecîbe bilirim. Sözlerimi bir darbimesel ile bitiriyorum: Ustamın adı Hidir, elimden gelen budur. Ş.A.

**TEKKELERİN ALFABETİK OLARAK
SIRA NUMARALARI**

A

Abdal Yâkub Tekkesi	13
Abdülbaakî Efendi T. (Kadıköy)	146
Abdülkaadir Efendi Tekkesi	136
Abdüsselâm Tekkesi (Hasköy)	61
Abdüsselâm Tekkesi (Koska)	94
Ağaçayırı Tekkesi	159
Ahmed Buharî Tek. (Unkaparı)	132
Akbıyık Tekkesi	74
Akşemseddin Tekkesi	31
Alacamescid Tekkesi (Lâleli)	134
Alacaminâre Tekkesi (Üsküdar)	50
Alâeddin Tekkesi	95
Alyanak Tekkesi	78
Arab-zâde Tekkesi (Kasımpaşa)	156
Arif Dede Tekkesi (Üsküdar)	41
Atâullah Efendi Tekkesi (Kanlıca)	154
Atpazarı Osman Efendi Tekkesi	117
Aydinoğlu Tekkesi	15
Aziz Mahmud Hüdâyi Tekkesi	144

B

Balçık Tekkesi (Eyüb)	111
Bandırmalı Tekkesi (Üsküdar)	34
Başçı (Gülşeni) Tekkesi (Haseki)	63
Bayram Paşa Tekkesi	76
Bedevî T. (Kocamustafapaşa)	154
Bedreddin-zâdeler Tekkesi	71
Berberler Şeyhî Tekkesi (Topkapı)	80
Beşikçi-zâde Tekkesi	52
Beşiktaş ve Bahariye Mev.	142

Bezîrgân. Tekkesi	126
Bülbülcü-zâde Tekkesi	124

C

Cemâlî T. (Savaklar)	102
----------------------	-----

Ç

Çakırağa Tek. (Edirnekapı)	24
Çaylak Tekkesi (Mahmudpaşa)	96
Çene-zâde Tekkesi	11
Çırakçı Tekkesi	6
Çolak Hasan Ef. Tekkesi	99
Çürüklük Tekkesi	158

D

Diraman Tekkesi	91
-----------------	----

E

Eburrıza Tekkesi	157
Efgaanîler Tekkesi (Üsküdar)	150
Ejder Tekkesi	139
Ekmel Tekkesi (Sofular)	32
Emir Buharî Tekkesi (Ayvansaray)	131
Emir Buharî Tekkesi (Edirnekapı)	106
Emir Buharî Tekkesi (Fâtih)	135
Emirler Tekkesi	57
Etyemez Tekkesi	121

F

Fenâyi Tekkesi (Üsküdar)	37
Ferrüh Kethüda Tekkesi (Balat)	2
Feyzullah Efendi Tekkesi (Üsküdar)	40

Feyzullah-ı Hindî T. (Üsküdar) 152
Fındık-zâde Tekkesi 122

G

Galata Mevlevihânesi 87
Gavsi-zâde Tekkesi 70
Gülşeni Tekkesi (Eğrikapı) 22
Gümüşhaneli Tekkesi 53

H

Hâcegî Tek. (İplikçi Hüsâmeddin) 5
Hacı Ali Tekkesi (Eyüb) 113
Hacı Evhad Tekkesi 67
Hakikî-zâde Tekkesi 130
Halil Nizâmeddin Tek. 21
Hasırî-zâde Tekkesi 114
Hasib Efendi Tekkesi (Üsküdar) 38
Hâtuniye Tekkesi (Eyüb) 101
Hekim Çelebi Tekkesi (Koska) 128
Helvâyi Tekkesi 93
Hîmmet-zâde Tekkesi (Yeniabağçe) 4
Hulvî Tekkesi (Topkapı) 19
Hüsâmeddin-i Uşşakî Tekkesi 85

I

İmrahor Tekkesi (Yedikule) 8
İskender Baba Tekkesi (Üsküdar) 45

K

Kabakulak Tekkesi 73
Kadem Tekkesi 33
Kaadirihâne Tekkesi (Tophâne) 88
Karabaş Tekkesi (Tophâne) 89
Karagöz Tekkesi 69
Karasarıklı Tekkesi 140
Kasımpaşa Mevlevihânesi Tek. 81
Kâşgârî Tekkesi (Eyüb) 97
Kaygusuz Tekkesi 75
Kefeli Tekkesi (Dıraman) 10
Kelâmi Tekkesi 28
Keşfi Câfer Tekkesi 30
Kırpâsî Tekkesi (Eyüb) 109
Kolançı Şeyh Emin Ef. Tekkesi 60
Koruk Tekkesi 51
Kubbe Tekkesi 125
Kuşadalı Tekkesi 77

L

Lâgarî Tekkesi (Eyüb) 112
Lokmacı Tekkesi 118

M

Maçka Tekkesi 143
Mahmud Bedreddin (Uşşakî) Tek. 18
Matrak Tekkesi 92
Mehmed Ağa Tekkesi (Çarşamba) 23
Mehmed Paşa Tek. (Kadırga) 12
Mehmed Şemseddin T. (Hırkaşerif) 141
Merkez Efendi Tekkesi 3
Mimar Acem Tekkesi 64
Muabbir Tekkesi (Kasımpaşa) 84
Murad Molla Tekkesi 26
Mustafa Paşa Tekkesi (Otakçılar) 103

N

Nalçacı Halil Tekkesi 48
Nasuhî Tekkesi 35
Neccar-zâde Tekkesi 90
Nüriddin Cerrâhî Tekkesi 138

O

Ordu Şeyhi Tekkesi 9
Osman Keşfi Tekkesi 137

Ö

Özbekler T. (Üsküdar - Sultantepe) 149

P

Pazar Tekkesi (Topkapı) 55
Peyk Dede Tekkesi (Silivrikapı) 56

R

Raufî Tekkesi (Üsküdar) 43
Remlî Tekkesi 20
Rifâî Asitânesi (Üsküdar) 151

S

Saçlı Emir Tekkesi 83
Saçlı Hüseyin Tekkesi (Üsküdar) 148
Saîd Çavuş Tekkesi 120

Samanî-zâde T. (Ömer Hulûsi Ef. T.)	7
Selâmi Tekkesi (Eyüb)	105
Selâmi Ali Ef. Tek. (Büyükcamlıca)	153
Selâmsız Tekkesi	145
Selimiye Tekkesi	49
Sertarik-zâde Tekkesi (Eyüb)	107
Sertarik-zâde Tek. (Fatih civarı)	116
Seyyid Baba Tekkesi (Haseki)	68
Sivâsi Tekkesi (Sultanselim)	119
Sinân-ı Erdebilî Tekkesi	115
Sinek Şeyh Halil Tekkesi	58
Sirkeci Tekkesi	25
Süleyman Ef. Tekkesi (Beykoz)	155
Sünbül Ef. Tek. (Kocamustafapaşa)	1

S

Şah Sultan Tekkesi (Eyüb)	27
Şâzelî Tekkesi (Unkapanı)	66
Şerbetdar Tekkesi (Taşkasab)	65
Şeyh Abdullah Ef. Tek. (Odabaşı T.)	123
Şeyh Câmîî Tekkesi (Üsküdar)	46
Şeyh Hâfız Tekkesi (Üsküdar)	44
Şeyh Hamza Tekkesi (Fâtih)	17
Şeyh Murad Tekkesi (Eyüb)	110
Şeyh Resmî Tekkesi (Edirnekapi)	14
Şeyhülislâm Tekkesi (Eyüb)	108
Şeyh Taha Tekkesi (Haseki)	127

T

Tâhir Ağa Tekkesi (Aşıkpaşa)	16
------------------------------	----

Tamşvar Tekkesi (Eyüb)	104
Tarsus Tekkesi (Mevlevihânekapı)	29
Toygar Tekkesi (Üsküdar)	39
Türâbi Tekkesi (Kasımpaşa)	86

Ü

Ümmî Ahmed Ef. Tekkesi (Üsküdar)	36
Ümmî Sinan Zekâyi Tek. (Şehremini)	72
Üsküdar Mevlevihânesi	42

V

Vâlîde-i Atik Tekkesi (Toptaşı)	147
Vânî Tekkesi (Sillivrikapi)	79
Vezir Tekkesi (Eyüb)	100

Y

Yağcı-zâde Tekkesi (Üsküdar)	47
Yahyâ Kethüdâ Tek. (Kasımpaşa)	82
Yahyâ-zâde T. (Şeyh Hasib Ef. T.)	98
Yavaşca Mehmed Ağa T. (Nazmî Dergâhı)	62
Yenikapi Mevlevihânesi (Merkez Efendi civârı)	59
Yıldız Dede Tek. (Bağçekapi)	133

Z

Zıbn-ı Şerif Tek. (Taşkasab)	129
------------------------------	-----

Halep ve Şam'a Aid Bazı Şer'iyye Sicilleri

(EVÂMİR-İ SULTANİYYE)

Atilla ÇETİN

Geçen sayıda yayınlanan «Türkiye haricindeki Osmanlı Şer'iyye Sicilleri Hakkında» adlı makalemizde Suriye'de bulunan sicillerden bahsedilirken (s. 51) Halep'e aid şer'iyye sicillerinden bir bölümün İstanbul'dan gönderilen fermanlar ve emirleri ihtiva ettikleri bildirilmişti. Makalemizin neşrinden sonra, Suriye Millî Arşivinde araştırmalar yapan bir arkadaşımız vasıtasıyla(*) Halep ve Şam'a aid bazı siciller hakkında yeni malûmat elde ettik. Bu malûmâtı makalemize ilâve olmak üzere takdim ediyoruz.

Halep ve Şam'a aid bazı şer'iyye sicilleri «Evâmir-i Sultaniyye» adıyla tavsif edilmektedir. Halep' Eyâletinin (Sancakları: Halep, Kilis, Maare, Uzeyr, Bâlis, Adana) ve Şam-ı Şerif eyâletinin (sancakları: Şam-ı Şerif, Sâfed, Kudüs-i Şerif, Aclun, Leccun, Gazze, Nablus, Tedmür, Sayda, Beyrut, Kerek ve Şuyek) Beğlerbeğlerine ve eyaletlerin yayıldıkları bölgelerdeki sancak beylerine, vilâyetlerin teşkilinden sonra valilere hitaben gönderilen, özellikle ilk devirlerde Divân-ı hümayûn'dan sâdır olan ferman ve emirlerin suretleri kayıtlıdır. Suriye'deki diğer şer'iyye sicillerinin Arapça ile yazılı olmalarına karşılık, «Evâmir-i Sultaniyye» denilen bu siciller, ferman ve hükümlerin suretleri olduğundan Osmanlıcadır. Suriye Millî Arşivi'nde Halep'e aid 67, Şam'a aid 11 sicil mevcuttur. Sicillerin ilk ve son tarihleri ve sahife adetlerini gösteren dökümleri aşağıdadır:

(*) Halen, Şam'da Suriye Millî Arşivi'nde çalışmalarını sürdüren ve sicillerin tam listesini hazırlayıp istifade etmemi sağlayan Michigan Üniversitesi öğretim üyelerinden Amerikalı araştırmacı sayın Dr. Rhoads MURPHEY'e teşekkürlerimi sunarım.

EVÂMİR-İ SULTANİYYE

(HALEP)

Sicil No.	Sahife adedi	Sicilin ilk ve son tarihi
		1101—1102/1690—1691
1	389	1161—1164/1748—1751
2	272	1134—1138/1722—1726
3	386	1146—1151/1733—1738
4	258	1151—1156/1738—1743
5	401	1156—1159/1743—1746
6	200	1174—1177/1760—1763
7	208	1177—1181/1763—1767
8	(?)	1180—1184/1766—1770
9	117	1184—1187/1770—1773
10	106	1185—1187/1771—1773
11	137	1186—1187/1772—1773
12	238	1188—1189/1774—1775
13	190	1189—1191/1775—1777
14	231	1191—1193/1777—1779
15	435	1192—1195/1778—1781
16	286	1195—1197/1781—1783
17	203	1197—1199/1783—1785
18	166	1198—1201/1784—1787
19	170	1201—1203/1787—1789
20	94	1204—1205/1790—1791
21	57	1203—1204/1788—1789
22	93	1205—1206/1790—1791
23	106	1206—1208/1791—1793
24	133	1208—1210/1793—1795
25	107	1210—1212/1795—1797
26	270	1211—1214/1796—1799
27	151	1212—1214/1797—1799
28	167	1214—1216/1799—1801
29	178	1216—1218/1801—1803
30	263	1218—1221/1803—1806
31	181	1221—1224/1806—1809
32	157	1224—1225/1809—1810
33	87	1225—1226/1810—1811

Sicil No.	Sahife adedi	Sicilin ilk ve son tarihi
34	73	1226—1227/1811—1812
35	157	1227—1228/1812—1813
36	163	1229—1231/1814—1816
37	194	1231—1232/1816—1817
38	247	1234—1239/1819—1824
39	160	1239—1240/1824—1825
40	135	1240—1241/1825—1826
41	(kayıp)	— —
42	127	1241—1242/1826—1827
43	139	1242—1243/1826—1827
44	255	1243—1246/1827—1830
45	76	1257—1258/1841—1842
46	93	1255—1257/1839—1841
47	76	1251—1253/1835—1837
48	215	1247—1251/1831—1835
49	121	1246—1247/1830—1831
50	161	1258—1261/1842—1845
51	155	1260—1263/1844—1847
52	110	1263—1265/1847—1849
53	289	1266—1268/1850—1852
54	259	1265—1266/1849—1850
55	297	1170—1174/1756—1760
56	315	1267—1272/1851—1856
57	84	1272—1273/1856—1857
58	160	1273—1275/1857—1859
59	67	1275—1276/1859—1860
60	176	1276—1278/1860—1862
61	164	1278—1281/1862—1865
62	136	1281—1283/1865—1867
63	140	1283—1285/1867—1869
64	162	1286—1287/1869—1870
65	221	1288—1291/1871—1874
66	192	1302—1303/1885—1886
67	134	1233—1235/1818—1820 1250— /1834
68	123	1257—1258/1841—1842

EVAMİR-İ SULTANIYYE
(ŞAM)

Sicil No.	Sahife adedi	Sicilin ilk ve son tarihi
1	75	1236—1239/1820—1823
2	171	1238—1247/1822—1831
3	175	1239—1243/1823—1827
4	69	1238—1253/1822—1837
5	112	1290—1316/1873—1898
6	198	1308—1327/1890—1909
7	116	1300—1308/1882—1890
8	180	1287—1297/1870—1880
9	22	1278—1279/1861—1862
10	36	1275—1276/1858—1859
11	444	1260—1261/1844—1845

“Hicret Kongresi,, Başarılı Geçti

Erzurumda İslâmî İlimler Fakültesince 28-30 Mayıs 1981 tarihleri arasında düzenlenen «Hicret Kongresi», İstanbul, Ankara, İzmir, Konya, Kayseri ve Sakarya'dan gelen ilim ve din adamlarının iştirâkiyle aktedildi.

28 Mayıs Perşembe günü, Fen Fakültesi konferans salonunda ge- hitler için okunan Kur'ânı Kerim'le başlayan kongrenin açılış oturumu İstiklâl Marsından sonra Diyanet İşleri Başkanının mesajının okunması, A.Ü. Rektör Vekilinin ve İslâmî İlimler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Y. Ziya Kavakçı'nın, günümüz meselelerine ışık tutan muhtevalı konuşma- sıyla tamamlandı. Kısa bir aradan sonra aynı salonda, kongrenin birin- ci oturumu yapıldı. Öğleden sonraki ikinci oturumdan itibaren müteakip oturumlar İslâmî İlimler Fakültesinin yeni binasındaki büyük dersha- nede yapıldı.

Toplam 32 tebliğin sunulup tartışıldığı kongre 3 gün devam etti. Çok çeşitli ve genellikle islâmî konuların 15 er dakikalık tebliğler halin- de sunulduğu kongre, başlangıcından bitimine kadar, giderek artan bir alâka ile takip edildi. Kongre okunan Kur'ânı Kerim ile sona erdi.

Şimdilik, 1981 yılının, tek hicreti kutlama faaliyeti olarak bilinen kongre, katılan ve takibedenlerin memnuniyetlerini mucib olmuştur. Başta Fakülte Dekanı sayın Prof. Dr. Yusuf Ziya Kavakçı olmak üzere, Doç. Dr. O. Üner başkanlığında Doç. Dr. İ.S. Sırma, Okutman Y. Kaya ve N. Hacımuftuoğlu'ndan oluşan Tertib Komitesi ve Fakültenin Öğre- tim üye ve yardımcıları, personeli, Üniversite Rektörlüğü, bazı resmî ve özel kuruluşlar samimî gayret ve destekleriyle kongrenin başarılı geçmesinde ve misafirlerin ağırılanmasında kendilerine düşeni fazla- sıyla yapmışlardır.

Öğrendiğimize göre başlangıçtan beri kongrenin aktedilmesinde büyük ölçüde katkısı bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı, kongreye su-

İğleri kitab halinde nesretmeyi va'detmiştir. Bu va'd, ilgililer-
bir memnuniyetle karşılanmıştır.

reye tebliğ sunan zevât şehirlere göre şöyledir :

um'dan; Prof. Dr. M. Yeğin, Doç. Dr. Z. Aksu, Doç. Dr. S. Yıl-
g. Dr. E. Konukçu, Doç. Dr. M.O. Üner, Doç. Dr. İ. Canan,
E. Yüksel, Doç. Dr. İ.S. Sırma, Dr. S.İ. Savî, Dr. Ö. Göçgün,
Kozak, Dr. D. Aydın.

ul'dan; Dr. N. Pekolcay, Dr. Y. Kılıç, M. Sofuoğlu, İ.L. Çakan,

ra'dan; Doç. Dr. M. Fayda, Doç. Dr. İ. Kayaoğlu, Doç. Dr.
r Şener, Doç. Dr. Çelebioğlu, Dr. C. Sofuoğlu, Dr. H. Altıntaş.

'den; Dr. M. Şeker.

a'dan; Dr. H. Özönder, Dr. İ. Ceylân.

arı'den; A. Sevgi, H. Şahin.

ya'dan; Doç. Dr. M.C. Aksit, Doç. Dr. İ. Uluer.

Medeniyeti, kongreyi düzenleyen, destekleyen, tebliğ sunan-
maktan büyük bir zevk duyar, Hicret XV. asrında bu kabil
in devamını diler.